

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№1(71), 2023

Алматы

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№1(71)**

Алматы, 2023

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№1 (71), 2023

Бас редактор:
Е.А. БУРИБАЕВ – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:
С.Н. Сабиков – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,
Б.А. Тайторина – з.ғ.д., профессор (Алматы),
В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),
Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф., Казан мемлекеттік университеті, «Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Қазан),

Джон Берк – доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф., Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),

А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф. (Алматы),

Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),
С.И. Шелухин – доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),

Д.О. Ежевский – з.ғ.к., доцент, Ресей халықтар достастығы

университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу).

Жауапты хатшы:

Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ.проф.

Техникалық хатшы:

Қ. Тұрлыханқызы

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2023

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 03.04.2023. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 10,8 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 840.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Журнал редакциясының бағаны..... 5
Колонка редакции журнала
Editorial column

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW

Хайруллаева В.Х., Каримов К.С. Должностные лица судебных учреждений и история их формирования..... 8
Хайруллаева В.Х., Каримов К.С. Сот мекемелерінің қызметкерлері және олардың құрылу тарихы
Khairullayeva V., Karimov K.S. Officials of judicial institutions and history of their formation

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Белхожаева Д., Жомартқызы А., Даубасов С. Еңбек дауларын қарау мәселелері..... 14
Белхожаева Д., Жомартқызы А., Даубасов С. Проблемы рассмотрения трудовых споров
Belkhozhayeva D., Zhomartkyzy A., Daubassov S. Problems of consideration of labor disputes

Buribayev Y., Khamzina Zh., Belkhozhayeva D. Access to justice: updating the problem of individual labour disputes..... 19
Бурибаев Е., Хамзина Ж., Белхожаева Д. Сот төрелігіне қол жеткізу: жеке еңбек дауларының өзекті мәселелері
Бурибаев Е., Хамзина Ж., Белхожаева Д. Доступ к правосудию: актуальные проблемы индивидуальных трудовых споров

Тұрлыханқызы Қ. Еңбек шартын бұзу туралы еңбек дауларын шешу кезінде сотта қарау..... 27
Тұрлыханқызы К. Рассмотрение в суде при разрешении трудовых споров о расторжении трудового договора
Turlykhanqyzy K. Consideration in court when resolving labor disputes on termination of an employment contract

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

Жумашов Д.Н. Сақтандыру құқықтық қатынастарын мемлекеттік реттеу мәселелері..... 34
Жумашов Д.Н. Вопросы государственного регулирования страховых правовых отношений
Zhumashov D.N. Issues of state regulation of Insurance and legal relations

Taitorina B.A., Balgimbekova G.U. The difficulties of redundancy of statelessness in the Republic of Kazakhstan in conditions of developing the integration processes..... 40
Тайторина Б.А., Балғымбекова Г.У. Қазақстан Республикасындағы интеграциялық процесстерді дамыту жағдайында азаматтықсызды азайту мәселелері

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№1 (71), 2023

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А.
д.ю.н., профессор
Зам. главного редактора:
Толубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.
Члены редколлегии:
Сабиков С.Н. – д.ю.н., академик НАН РК, профессор,
Тайторина Б.А. – д.ю.н., проф., (Алматы)
Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор Академии МВД РФ (Москва),
Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),
Джон Берк. – доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),
Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф., Ташкентского Государственного Юридического Университета (Ташкент),
Хлус А.М. – к.ю.н., доцент, Беларуский государственный университет (Минск),
Самарин В.И. – к.ю.н., доцент, Беларуский государственный университет (Минск),
Жатканбаева А.Е. – д.ю.н., проф. (Алматы),
Хамзина Ж.А. – д.ю.н., проф. (Алматы),
Шелухин С.И. – доктор PhD, профессор Нью-Йоркского университета Джон Джэя (США),
Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)
Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.
Тех.секретарь: **Қ.Тұрлыханқызы**

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2023

Зарегистрирован Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 03.04.2023.
Формат 60x84 1/8. Объем 10,8 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 840.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУим.Абая

Издательство «Ұлагат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

Тайторина Б.А., Балгимбекова Г.У. Проблемы сокращения безгражданства в Республике Казахстан в условиях развития интеграционных процессов

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

Меирбекова Г.Б. Атқару өндірісіндегі татуласу келісімінің құқықтық мәні..... 47
Меирбекова Г.Б. Правовое значение примирительного соглашения в исполнительном производстве
Meirbekova G.B. Legal significance of the conciliation agreement in the enforcement proceedings

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО КРИМИНОЛОГИЯ CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY

Бижанова А.Р., Османова Г.Ж., Кошкинбаева А.С. Қылмыс ниетінің қылмыс құрамын анықтаудағы орны..... 55
Бижанова А.Р., Османова Г.Ж., Кошкинбаева А.С. Место преступного мотива в определении состава преступления
Bizhanova A.R., Osmanova G.Zh., Koshkinbayeva A.S. The place of the criminal motive in determining the composition of the crime
Досанов Е., Калматаев Е. Понятие невменяемости в уголовном праве..... 61
Досанов Е., Калматаев Е. Қылмыстық құқықтағы есі дұрыс еместіктің ұғымы
Dosanov Y., Kalmatayev Y. The concept of insanity in criminal law

Окаева Л. Особенности субъекта уголовного правонарушения..... 65
Окаева Л. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ерекшеліктері
Okayeva L. Features of the subject of a criminal infringement

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО EDUCATIONAL LAW

Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю. Образовательное право: общее понятие, система, структура и принципы..... 70
Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю. Білім беру құқығы: жалпы түсінік, жүйе, құрылым және қағидалары
Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B., Sailibayeva Zh.Yu. Educational law: the general constitution, system, structure and principles

Авторлар туралы мәлімет..... 80
Сведения об авторах
Information about authors

**Kazakh National Pedagogical university
after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№1 (71), 2023

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – *doctor of law,*
professor

The editorial board members:
Sabikenov S.N. – *academician,*
doctor of law, professor,

Taitorina B.A. – *doctor of law, professor*
(Almaty),

Tsepelev V.F. – *doctor of law,*
professor(Moscow),

Muratova N.G. – *doctor of law, professor*
(Kazan),

John Burke. – *doctor of law (PhD)(Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. – *doctor of law,*
Professor, Tashkent State Law
University(Uzbekistan),

Khilus A.M. – *candidate of law., associate*
professor(Minsk),

Samarin V.I. – *candidate of law., associate*
professor(Minsk),

Zhatkanbayeva A.E. – *doctor of law,*
professor (Almaty),

Khamzina Zh.A. – *doctor of law, professor*
(Almaty),

CheloukhinS. – *PhD, professor law police*
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University
of New York,

Yezhevsky D.O. – *candidate of law.,*
associate professor(Moscow)

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. – *candidate of law.,*
associate professor

Technical Secretary: K. Turlykhankyzy

© **Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2023**

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 03.04.2023

Format 60x84 ¹/₈.

Volume 10,8 publ.literature

Edition 300 num. Order 840.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.

KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

Журнал редакциясының бағаны

Қазақстандықтар үлкен үмітті жүзеге асырудың басталуын 2023 жылмен байланыстырады. Ағымдағы жылдың қаңтар-наурыз айлары аралығында елдің саяси өмірінде үлкен өзгерістер болды, экономикалық перспективалар айқынырақ және айқын бола бастады, заңнама біртіндеп Қазақстан Республикасы Конституциясының соңғы редакциясына сәйкес келтірілуде, 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар шеңберінде болған жағдайдың еркі бойынша көптеген адамдарға рақымшылық жасау туралы акт қабылданды, жаңадан құрылған Конституциялық Сот өзінің алғашқы Конституциялық сотын жария етті нормативтік қаулылар, 14 қаңтарда Парламент Сенатына депутаттар сайлауы өтті, ал 19 наурызда – Парламент Мәжілісіне бір мезгілде аудандық, қалалық және облыстық мәслихаттар депутаттарының сайлауы өтті. Қазақстандықтар Өткен тоқсандағы барлық оқиғалардың маңыздылығын терең түсінді, Парламенттің жаңа құрамының әлеуетті мүмкіндіктерін объективті бағалады, жергілікті өкілді органдардың депутаттығына кандидаттарға өз көзқарастарын көрсетті. "Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті туралы" ҚРЗ күшін жоғалту туралы 2023 жылғы 10 қаңтардағы № 1 Нормативтік құқықтық акт лайықты бағаланды. Осылайша, ел өз дамуының жаңа кезеңіне өтті, бұл ҚР Конституциялық Сотының белсенді жұмысының басталуымен белгіленді.

Соңғы 2022 жылғы конституциялық реформаның нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасының Конституциясын жаңғырту контекстінде, сондай-ақ ҚР Конституциялық Сотының 2023 жылғы 10 қаңтардағы № 1 нормативтік қаулысында мынадай саяси-құқықтық проблемалар өзектендіріледі:

- конституциялық құқық тұрғысынан 2022 жылғы қаңтарда мемлекеттік төңкеріс жасау әрекеті жүзеге асырылды деген тезисті ғылыми негіздеу қажеттілігі;
- қол жеткізу үшін осындай әрекет жүзеге асырылған негізгі мақсатты белгілеу;
- шешімі қастандық жасаушыларды өздерінің қылмыстық ниеттерін іске асырудың басталуына әкелген міндеттер кешенінің мәні;
- қастандық жасаушылардың басында кім (аты-жөні бойынша) тұрды, төңкерісті ұйымдастыру және дайындау ісіндегі негізгі сүйектің құрамына кім кірді және олар нақты не үшін жауап берді;
- 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға қатысушылардың келтірген залалының нақты көлемі қандай.

Мемлекеттік төңкеріс жасауға әрекет жасау фактісін саяси-құқықтық тану кінәлі адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту, олар келтірген материалдық зиянды өтеу үшін заңды шаралар қабылдау түрінде өзінің құқықтық жалғасы болуға тиіс. Бізді қызықтыратын оқиғаларды құқықтық тұрғыдан "мемлекеттік төңкерісті жүзеге асыру әрекеті" деп атау-бұл құқықтық негізі жоқ негізсіз үкім. 2022 жылғы қайғылы оқиғаларды бағалауда мұндай дәлелсіз бекітуге Қазақстанның заң қоғамдастығының моральдық құқығы жоқ. Біздің азаматтық міндетіміз – осы оқиғаларға объективті саяси-құқықтық баға беру. Бұл мәселеде кідіріс Қазақстандықтардың әділдікке деген сенім деңгейін төмендету және төңкеріс жасаудың қылмыстық әрекеттерін қайта жандандырудың жаңа қатерлерін көрсету қаупінің өткірлігін сақтау сияқты әділ Қазақстанды құру туралы идеяны уақтылы ұсыну сияқты жағымсыз салдарға әкеп соғуы мүмкін.

Құрметті журналдың оқырмандары мен авторлары, редакция Қазақстан мемлекеттілігі, қазақстандық қоғам үшін ортақ Отанымыз-Қазақстан Республикасының саяси - құқықтық негіздерін одан әрі дамыту мен нығайту перспективалары туралы өте өзекті мәселелерді сындарлы талқылауға дайын!

Құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

Начало осуществления больших надежд казахстанцы связывают с 2023 годом. С января по март текущего года большие перемены произошли в политической жизни страны, экономические перспективы стали более ясными и четкими, законодательство постепенно приводится в соответствие с последней редакцией Конституции Республики Казахстан, был принят акт об амнистии большого числа людей, волею случая оказавшихся в кругу событий января 2022 года, вновь созданный Конституционный Суд обнародовал свои первые нормативные постановления, 14 января прошли выборы депутатов в Сенат Парламента, а 19 марта – в Мажилис Парламента, одновременно прошли выборы депутатов районных, городских и областных маслихатов. Казахстанцы проявили глубокое понимание важности всех событий прошедшего квартала, объективно оценили потенциальные возможности нового состава Парламента, продемонстрировали свое отношение к кандидатам в депутаты местных представительных органов. По достоинству был оценен нормативный правовой акт № 1 от 10 января 2023 года об утрате силы ЗРК «О первом президенте Республики Казахстан». Таким образом, страна перешла в новую фазу своего развития, ознаменованной активным началом работы Конституционного Суда РК.

В контексте модернизации Конституции Республики Казахстан по результатам последней 2022 года конституционной реформы, а также нормативного постановления Конституционного Суда РК № 1 от 10 января 2023 года актуализируются следующие политико-правовые проблемы:

- необходимость научного обоснования тезиса о том, что с точки зрения конституционного права в январе 2022 года была осуществлена попытка совершения государственного переворота;
- установление основной цели, ради достижения которой была осуществлена такая попытка;
- сущность комплекса задач, решение которых привело заговорщиков к началу реализации своего преступного замысла;
- кто (поименно) стоял во главе заговорщиков, кто конкретно входил в состав основного костяка в деле организации и подготовки переворота и за что именно они отвечали;
- каковы реальные масштабы ущерба, причиненного участниками январских событий 2022 года.

Политико-юридическое признание факта попытки совершения государственного переворота должно иметь свое правовое продолжение в виде привлечения к уголовной ответственности виновных лиц, принятия законных мер для возмещения причиненного ими материального вреда. Просто называть интересующие нас события «попыткой осуществления государственного переворота» с правовой точки зрения является необоснованным суждением, не имеющим под собой правовой основы. На подобное бездоказательное утверждение в оценке трагических событий 2022 года юридическое сообщество Казахстана не имеет морального права. Наш гражданский долг – дать объективную политико-правовую оценку этим событиям. Промедление в этом вопросе может обернуться такими негативными последствиями, как снижение уровня доверия казахстанцев в правомерность и своевременность выдвижения идеи о построении справедливого Казахстана, как сохранение остроты опасности проявления новых угроз возобновления преступных попыток совершения переворота.

Уважаемые читатели и авторы Журнала, редакция готова к конструктивному обсуждению чрезвычайно актуальных для казахстанской государственности, казахстанского общества вопросов о перспективах дальнейшего развития и укрепления политико-правовых устоев нашей общей Родины - Республики Казахстан!

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

The Kazakhstan people connect the beginning of realization of great hopes with 2023. From January to March of the current year major changes occurred in the political life of the country, the economic outlook became clearer and clearer, the legislation was gradually brought in line with the latest edition of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, an act of amnesty was adopted for a large number of people who happened to be in the circle of January 2022, the newly established Constitutional Court issued its first regulatory decisions, elections to the Senate of the Parliament were held on January 14, and to the Majilis on March 19, at the same time the parliamentary elections were held. The people of Kazakhstan have demonstrated a deep understanding of the importance of all the events of the past quarter, objectively assessed the potential of the new Parliament and demonstrated their attitude to the candidates for deputies of local representative bodies. Regulatory legal act No. 1 of 10 January 2023 on the loss of force of the Law "On the First President of the Republic of Kazakhstan" was assessed at its true value. Thus the country has moved to a new phase of its development, marked by the active beginning of the Constitutional Court of the RK.

In the context of modernization of the Constitution of the Republic of Kazakhstan by the results of the last 2022 constitutional reform, and also by the normative resolution of the Constitutional Court of the RK No. 1 of January 10, 2023 the following political-legal problems are actualized:

- the need to scientifically substantiate the thesis that, from the point of view of constitutional law, there was an attempted coup d'état in January 2022;
- the establishment of the main objective for the achievement of which the attempt was made;
- the essence of the set of tasks, the solution of which led the conspirators to begin implementing their criminal plan;
- Who (by name) were the conspirators, who exactly were the main backbone members in the organization and preparation of the coup and what exactly they were responsible for;
- What was the real extent of the damage caused by the participants in the events of January 2022.

The political and legal recognition of the coup attempt must have its legal continuation in the form of bringing the perpetrators to criminal responsibility and taking legal measures to compensate for the material damage caused by them. Simply calling the events in question an "attempted coup d'état" from a legal point of view is an unsubstantiated judgment that has no legal basis. The legal community of Kazakhstan has no moral right to make such unsubstantiated assertion in the assessment of the tragic events of 2022. It is our civic duty to provide an objective political and legal assessment of these events. Procrastination in this matter may have such negative consequences as reducing the level of Kazakhstani people's trust in the legitimacy and timeliness of the idea of building a just Kazakhstan, as keeping the danger of new threats of resumption of criminal attempts to commit a coup.

Dear readers and authors of the Journal, the editorial board is ready for a constructive discussion of extremely important for Kazakhstan's statehood, Kazakhstan's society questions about the prospects of further development and strengthening the political and legal foundations of our common Motherland - the Republic of Kazakhstan!

Sincerely, Editorial Board.

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW

МРНТИ:10.09.01

10.51889/1810-8636.2023.1.71.001

УДК: 94:342.56(575.1) «XIX/XX»

Хайруллаева В.Х.¹, Каримов К.С.²

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана
²Кокандский государственный педагогический институт

ДОЛЖНОСТНЫЕ ЛИЦА
СУДЕЙСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ИСТОРИЯ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация

В настоящее время в ряде ведущих высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов мира проводятся многочисленные исследования по сравнительному анализу исторических процессов, связанных с деятельностью народных судов, юридически обоснованных общественных отношений в рамках таких вопросов, как традиции религиозного культа, система собственности национальных и религиозных ценностей, выработка предложений и рекомендаций на основе полученных научных результатов. Признание формирования высокой правовой культуры в качестве одного из приоритетных направлений в политике современных государств порождает необходимость исследований в данной области. Поэтому важное значение приобретает дальнейшее углубление научно-теоретических знаний о судебно-правовой деятельности, изучение ее истории.

Ключевые слова: наследование, право наследования, выборов народных судей(казиев), обязательная доля в наследстве.

В.Х. Хайруллаева¹, К.С. Каримов²

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
²Қоқан мемлекеттік педагогикалық институты

СОТ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚҰРЫЛУ ТАРИХЫ

Аннотация

Қазіргі уақытта әлемнің бірқатар жетекші жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарында діни Культ дәстүрлері, ұлттық және діни құндылықтардың меншік жүйесі, алынған ғылыми нәтижелер негізінде ұсыныстар мен ұсыныстар әзірлеу сияқты мәселелер шеңберінде халықтық соттардың қызметіне байланысты тарихи процестерді, заңды негізделген қоғамдық қатынастарды салыстырмалы талдау бойынша көптеген зерттеулер жүргізілуде. Жоғары құқықтық мәдениеттің қалыптасуын қазіргі мемлекеттердің саясатындағы басым бағыттардың бірі ретінде тану осы салада зерттеу қажеттілігін тудырады. Сондықтан сот-құқықтық қызмет туралы ғылыми-теориялық білімді одан әрі тереңдету, оның тарихын зерттеу маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: мұрагерлік, мұрагерлік құқығы, халық судьяларын сайлау (Қазиев), мұрадағы міндетті үлес.

V.Khairullayeva¹, K.Karimov²

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

²Kokand State Pedagogical Institute

OFFICIALS OF JUDICIAL INSTITUTIONS AND HISTORY OF THEIR FORMATION

Abstract

Currently, a number of leading higher educational institutions and research institutes of the world are conducting numerous studies on the comparative analysis of historical processes related to the activities of people's courts, legally justified public relations in the framework of such issues as the traditions of religious worship, the system of ownership of national and religious values, the development of proposals and recommendations based on the scientific results. The recognition of the formation of a high legal culture as one of the priorities in the policy of modern states generates the need for research in this area. Therefore, it is important to further deepen scientific and theoretical knowledge about judicial and legal activity, study its history.

Keywords: inheritance, right of inheritance, election of people's judges(kaziyev), mandatory share in inheritance.

Введение

В мировом масштабе особое внимание уделяется изучению истории права, динамики и этапов формирования правосудия, судопроизводства в доктринах, изучению рукописных источников и архивных документов по легализации [1, с. 133] правовых норм. В частности, в соответствии с рекомендациями «Киевской конференции по вопросам независимости судебной власти в странах Восточной Европы, Южного Кавказа и Центральной Азии» в качестве одной из актуальных задач определено освещение практической значимости истории судов, в том числе истории деятельности народных судов в Туркестане в конце XIX – начале XX вв.

Материалы и методы

В процессе исследования были использованы такие методы, как принцип историчности, сравнительный анализ, систематизация, классификация, проблемно-хронологический и междисциплинарный подход

Результаты и обсуждение

В статье анализируется уровень изучения вопросов формирования института судьи на территории Узбекистана, история его деятельности на основе законов шариата.

Согласно документам, хранящимся в Национальном архиве Узбекистана, судебные палаты до XIII века формировались в три этапа в виде районных, областных и высших судебных инстанций.

Для того чтобы правильно интерпретировать ахкомов¹ (постановления, указы, инструкции), которые издаются на основе Священного Корана и хадисов, необходимо было следовать правилам арабского языка, толкованию значения арабских слов по отдельности и в форме предложений². В связи с этим при выборе судей выдвигаются строгие условия и требования. На практике должность судьи мог занять каждый здравомыслящий мусульманин, не запятнавший свой авторитетом, проникательный и достаточно знающий шариат, не имеющий очевидных физических недостатков. Заработная плата судьи оплачивалась из государственной казны³.

В настоящее время рукописные источники, посвященные вопросам фикха, хранятся в Институте востоковедения имени Абу Райхана Беруни АН РУз и во многих музейных фондах республики. В них перечисляются правила и суждения шариата, которые необходимо применять

¹ Ансоб ус-салотин ва таворих ул-хавокин: «Султонлар насаби ва ҳоконлар тарихи» (Қўкон хонлиги тарихи) (Нашрга тайёрловчи: А.Матғозиев, М.Усмонова). – Т., 1995. – Б. 117.

² Абдулвахҳаб Халлоф. Усул ул фикх (Ислом ҳуқуқшунослиги асослари) 3-4-қисмлар. Тошкент: Мовароуннаҳр, 1999. – Б. 3.

³ Раҳманов А.Р. Раҳманов А.Р. Ислом ҳуқуқи. Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: ТДЮИ, 2007. – Б. 231-232.

в деятельности фетвы, шариата и судейства. В частности, одним из таких источников является труд Кабира бин Кабир ад-Дизахи «Фатвойи Кабир»⁴. Кроме того, труды Мухаммадамина бин Абдуллы «Фатвойи Амини»⁵ и трактат Мухаммада бин Баба «Фатвойи Самарканди»⁶ можно включить в ряд источников, посвященных деятельности казиев.

В труде судьи Абу Али Хасана бин Мансура Узжанди «Фатвойи Казихан» содержится информация о правилах и положениях шариата, которые должны применяться судьями⁷. В некоторых местных печатных изданиях царской России упоминается, что в судах, действовавших на основе мусульманского законодательства, работали казии, и эти учреждения занимали важное место в жизни мусульман⁸. На самом деле «Правитель и его работа требуют применения инклюзивной⁹ концепции, ситуации, позволяющей включить большое количество субъектов права, чтобы представить правовую систему, осуществляющую юридическую власть и устраняющую легистов¹⁰, арбитров и посредников»¹¹.

В результате реформы, проведенной царской Россией в судебной системе, судебные управления губернских управ были заменены губернскими судами. Областные судьи рассматривали гражданские дела, которые выполняли функции съездов мировых судей и не входили в компетенцию мировых судей, а также дела, ранее ведомые судебными отделами областных управлений¹². Народные судьи докладывали в областные суды на постоянной основе¹³. Доклады записывались в специальные тетради на староузбекском (чагатайском) и русском языках¹⁴.

С 1865 по 1867 год судьи назначались военным губернатором. С 1867 г. Они стали избираться населением в соответствии с «Правилем о порядке избрания должностных лиц местных органов власти»¹⁵. К данному правилу прилагалось Положение об управлении краем¹⁶.

В них рассматривались дела не только лиц, относящихся к военной сфере, но и рядовых граждан «в порядке исключения». В делах, относящихся к военному суду, участие местных представителей не наблюдается¹⁷. Таким образом, общие принципы развития судебной системы и новые правовые нормы, введенные в самой России в результате судебной реформы 1864 г., были введены в Туркестане лишь спустя 35 лет в основном в отношении высшего и среднего класса европейского населения¹⁸.

Данная глава содержит важные сведения об общих и специфических аспектах судебной системы Туркестана, а также о реализации новых процедур, введенных в систему национального казийского суда в колониальный период.

Территории, завоеванные Российской империей, были присоединены к империи и управлялись по уставу. Это управление, основанное на административно-распорядительном

⁴ Кабир бин Кабир ад-Дизахи (Жиззахи). «Фатвойи Кабир». – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Шарқшунослик институти (Бундан кейин: ФАШИ). – Қўлёзма № 3185. 387- варақ.

⁵ Мухаммадамин бин Абдуллох. «Фатвойи Аминийе». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 2574. 2-варақ.

⁶ Мухаммад бин Бобо. Фатвойи Самаркандий. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 2638. 18-варақ.

⁷ Қози абу Али Ҳасан бин Мансур Узжандий. «Фатвойе Қозихон» (фор тилига таржимаси). – Тошкент-Қўлёзма № 2801. 355 варақ.

⁸ Туркестанский сборник. 1867. Т. 1. – С. 47.

⁹ Легисты (от лат. lex – закон) – юристы, законоведы, занимавшие должности королевских советников. Разрабатывали и внедряли римское право, которое они противопоставляли праву обычному. (Электрон ресурс) (кириш вақти 19.04.2021й соат 16:54) <https://library.tduof.uz/storage/web/source/>

¹⁰ Инклюзив фр. – присоединиться. (Электрон ресурс) (кириш вақти 19.04.2021й соат 16:54) <https://ru.wikipedia.org/wiki/Инклюзив>

¹¹ Sartori P. Visions of justice: Sharia and cultural change in Russian Central Asia. Series: Handbook of oriental studies. Section eight, Uralic and Central Asian studies ; Volume 24, Leiden; Boston: Brill, 2016.-42p.

¹² Абдурахимова Н.А., Эргашев Ф.Р. Туркистонда чор мустахлак тизими. Тошкент, Академия, 2002 й. – Б. 135.

¹³ НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-13276, Лист-4.

¹⁴ НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-13759, Листы-10-11-12.

¹⁵ НАУ, ф-И-18, Опись-1, Дело-1800, Лист-1.

¹⁶ Қаранг: Дума сайлов тартиби. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 9528. 6-7-варақ.

¹⁷ Туркестанский сборник. 1867. Т. 1. – С. 189.

¹⁸ Брусина О.И. Брак и развод в народных судах Туркестана: взаимодействие адата и шариата при российском управлении // Этнографическое обозрение. 2012. № 1. – С. 14.

управлении, было чрезвычайно централизованным и сочетало в себе законотворческие, распорядительные, исполнительные и контрольные функции. В середине 60-х-80-х годах XIX века хозяйственная деятельность контролировалась областными, областными и уездными управлениями на основании временного «Положения». На территории каждого города установлено,¹⁹ что граждане осуществляют свою деятельность в соответствии с городским положением.

Генерал-губернатор Туркестанской области управлял из города Ташкента, который был административным центром²⁰, и благодаря этому Российская империя получила политическое и экономическое преимущество и превосходство в Средней Азии²¹. Первоначально активно пропандировалась «отсталость» местных судов, и на протяжении тысячелетий сформировавшаяся судебная система реформировалась и вводились новые процедуры. Но полной их ликвидации добиться не удалось, это было сделано только в первой четверти прошлого века, после установления советской власти в Туркестане²².

Незаконные действия также наблюдались в процессах избрания народных судей, которые Российская империя называла демократическими или прозрачными²³. Они также проводили повторные выборы, чтобы их ставленники могли быть избраны²⁴.

В Туркестане, в том числе и в Ташкенте, при определении состава городского правительства соблюдался национальный принцип, то есть было введено как правило, что состав его правительства должен быть разделен поровну на местных жителей, владеющих русским языком. Было решено, что местное население должно составлять не менее трети членов совета²⁵.

В период Кокандского ханства назначаемые ханом наместники и судьи обладали многими полномочиями и привилегиями²⁶. Ибн Абдул Гафур в своей книге «Зафарнома-и Худоёрхани» отдельно отмечал именитых судей (казиев)²⁷. Хусан аль-Ваиз аль-Кошифи упоминает судей как святых в своем произведении «Ахлаки Мухсини»²⁸. В произведении «Кто должен быть судьей?» также даётся важная информация²⁹. Во времена Российской империи были судьи, пользующиеся популярностью у местного населения, но их число постепенно уменьшалось, и они были лишены своих полномочий и привилегий.

С 1886 г. слова «исполнитель» и «бий», используемые для обозначения оседлого и кочевого населения, заменены словом «народный судья»³⁰. Царское правительство называло казиев «народными судьями»³¹. По Уставу 1886 г. уездные суды были упразднены и заменены уездными мировыми судами³². К моменту принятия в Туркестане судебных уставов российский император Александр III провел реформы, отменив институт мировых судей во всех областях, кроме Петербурга, Москвы и Одессы, в том числе и в Туркестане. Назначаемые лица заменялись в городах-городскими судьями, в селах-земскими начальниками³³.

В системе местного самоуправления народные судьи стали назначаться сроком на три года³⁴ в соответствии со статьей 221 «Положения об управлении краем»³⁵. Согласно «Положению об управлении Туркестанским краем», принятом в 1867 году, местные суды казиев и биев были

¹⁹ Туркистон вилоятидаги халқларни забт ва рабт қилмоқ яъни бошқармоғининг низоми – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 9542. 45-варақ.

²⁰ Ergashev Q., Namidov N. O'zbekiston tarixi.-Toshkent: «G'ofur G'ulom», 2015. – B. 287.

²¹ Туркестанский сборник. 1867. Т. 1. – С. 221.

²² Тангиров О. Тошкент козилари. // «Тафаккур» ижтимоий-фалсафий, маънавий-маърифий журнал, 1-сон. 2016. – Б. 125.

²³ НАУ, ф-И-276, Опись-1, Дело-12, Лист-4.

²⁴ Қонун. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 730. 29-варақ.

²⁵ Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Ленинград. Издательство академии наук СССР, 1927. – С. 164.

²⁶ Эшов Б.Ж., Одилов А.А. Ўзбекистон тарихи. I – жилд (Энг қадимги даврдан XIX аср ўрталаригача) (Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик) Тошкент – Янги аср авлоди, 2013. – Б. 433.

²⁷ Абдулгофур «Зафарномаи Худоёрхоний». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 1636. 35-варақ.

²⁸ Мавлоно Хусан ал-воиз ал-Кошифий. «Ахлоки Мухсиний». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма №1665. – Б. 35^б.

²⁹ Ким қози бўлсин? – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 9448. – 24-варақ.

³⁰ Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Ленинград. Издательство академии наук СССР, 1927. – С. 192.

³¹ Мунаввар Кори Абдурашидхонов. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2003. – Б. 14.

³² Отчет... К.К.Палена. Краевой управление. С.Петербург. Омская типография. 1910. – С. 100.

³³ Абдурахимова Н.А., Эргашев Ф.Р. Туркистонда чор мустамлака тизими. Тошкент, Академия, 2002. – Б. 133.

³⁴ Отчет... К.К.Палена. Краевой управление. С.Петербург. Омская типография. 1910. – С. 11.

³⁵ Қонун. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 730. 28-варақ.

восстановлены под названием «народные суды», и люди назначались на эти должности на основе выборов³⁶.

Общественные работы, такие как подготовка к выборам и назначение дня, места (участка) их проведения, проведение подготовительных работ, поручались местным должностным лицам³⁷. Местные жители имели право участвовать во всех мероприятиях, связанных с проведением выборов, а также в процессе голосования в день выборов. Должностные лица, имеющие право присутствовать или участвовать в выборах, вызывались путем отправки телеграммы³⁸.

В некоторых случаях судьи назначались на должность даже без выборов в соответствии с волей краевых чиновников. В качестве примера, можно привести приказ Министерства юстиции от 14 мая 1902 г. о назначении почетными судьями Ашхабадского уезда сроком до трех лет начальника Второго управления по Прикаспийской области генерал-майора Невтонова и губернатора этой области полковника Даниловича³⁹.

При наличии оснований считать, что на избирательном участке были допущены нарушения требований Положения о порядке избрания должностных лиц органов местного самоуправления, избиратели имели право в установленном порядке подать заявление губернатору области или его заместителю⁴⁰.

Имперское правительство стремилось усилить свое влияние на систему местного самоуправления путем внесения изменений в избирательную сферу. В результате ссылаясь на нормативно-правовые процедуры, введенные в практику, и считавшиеся якобы юридически обоснованными, они могли свободно вмешиваться в избирательные процессы и добиваться усиления контроля.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основании результатов исследования были сделаны следующие **выводы**:

Изучение деятельности народных судей (казиев) и процессов легализации правовых норм в Туркестане, занимающих важное место в истории узбекской государственности, еще больше расширяет знания о социальной, политической, экономической и культурной жизни конца XIX начала XX веков. Историю Узбекистана нельзя изучать отдельно от истории народных судей (казиев). На основе проведенных исследований по вопросам деятельности народных судей (казиев) и легализации правовых норм в Туркестане были разработаны следующие научные выводы:

Судейские учреждения формировались в Центральной Азии до XIII века в три этапа в виде районных, областных и высших судейских учреждений, в которых действовали судьи, муфтии, секретари, ясаулы. В этих судах оформлялись документы по таким вопросам, как вакуф, наследство, купля-продажа движимого и недвижимого имущества, брак. На должность судьи мог быть назначен каждый здравомыслящий мусульманин, не испачкавший своей репутации, проникательный, хорошо разбирающийся в законах шариата и местных обычаях, обладающий достаточными знаниями в области юриспруденции, не имеющий явных физических недостатков, и им выплачивалось жалованье из государственной казны.

Исторические события конца XIX – начала XX веков в Туркестане привели, в частности, к тому, что установление Российской империей колониальной политики в стране повлекло за собой значительные изменения в государственном управлении, а завоеванные ими территории управлялись по уставу. В частности, реформирована сложившаяся на протяжении тысячелетий судебной-правовая система, введены новые порядки. С 1886 года «бийские» суды, основанные на шариате и обычаях, применимых к оседлому и кочевому населению, назывались «народными

³⁶ Ўзбекистон ҳудудида қозилик судларининг фаолият кўрсатиши хусусиятлари. Юридик фан ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг долзарб муаммолари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари I жилд. «Lesson press» Т.: 2020. – Б. 78.

³⁷ НАУ, ф-И-17, Опись-1, Дело-7464, Лист-9.

³⁸ НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-10014, Лист-373

³⁹ НАУ, ф-И-19, Опись-35, Дело-39, Лист-38.

⁴⁰ НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-8663, Листы-37/98.

судьями». Сначала были учреждены уездные суды, а затем вместо них участковые мировые (примирительные) суды.

Для занятия таких должностей, как народные судьи, судьи, мударрисы, мутавалли была введена трехгодичная избирательная система. Местные должностные лица несли ответственность за избирательный процесс и имели право участвовать во всех мероприятиях, связанных с проведением выборов, а также в процессе голосования в день выборов.

Список использованной литературы:

- 1 Қодиров Б.Х., Матяқубов Х.Х., Қодиров Б.Б. *Ўзбекистон тарихидан мавзулар бўйича изоҳли лугат*. Тошкент: 2014. – Б. 133.
- 2 Остроумов Н.П. *Исламоведение. Введение в Курс Исламоведения*. Тип. Турк. Ген-Губернатора. – Ташкент: 1914. – С. 181.
- 3 Бобобеков Х.Н. *Қўқон тарихи*. – Тошкент: Фан, 1996. – Б. 218.
- 4 Топилдиев Н. *Қўқон хонлиги ва Россия империяси тарих чорраҳасида*. Т.: Академнашр. 2012. – Б. 96.
- 5 Бартольд В.В. *История культурной жизни Туркестана*. Ленинград. Издательство академии наук СССР, 1927. – С. 124.
- 6 Отчет... К.К. Палена. *Краевой управление*. – СПб.: Омская топография, 1910. – С. 60.
- 7 Шарифжон Маҳдум садр Зиё. Таржима. «Аҳволе қози Абдушукур ва бошқалар». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 1304. – Б. 121^о.
- 8 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>
- 9 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>
- 10 [10https://ru.m.wikipedia.org/wiki/](https://ru.m.wikipedia.org/wiki/)
- 11 Ismatov A. *Legal Education in Uzbekistan: Historical Overview and Challenges of Transition*. Nagoya University Co-operative Association. 2019. – P. 12.
- 12 <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/mudarris-uz/>
- 13 НАУ, ф-И-19, *Опись-1, Дело-18011, Лист-17*.
- 14 НАУ, ф-И-19, *Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5*.
- 15 <https://musofir.ru/2019/03/08/>
- 16 НАУ, ф-И-19, *Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5*.
- 17 НАУ, ф-И-19, *Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5*.
- 18 Бекмирзаев И.И. *Қозилик маънавияти*. – Тошкент: Маънавият, 2019. – Б. 20.
- 19 Мир Ҳабибуллоҳ Мирзалол ал-Ҳисайний. «Фатвойи Мир Ҳабибуллоҳ». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 9019. 26-варақ.
- 20 Бурхониддин Марғинович. «Ҳидоя». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 1707. 379 варақ.
- 21 Жомеъ ал-фатво. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлёзма № 1388. 232-варақ.
- 22 Урунбаев А. Хорикаева Т. Файзиев Т. Джурсаева Г. Исогай К. *Каталог Хивинских казийских документов XIX-начало XX вв. Киот: «Дайшин-инсатцу» 2001. - VIII-стр.*
- 23 Бекмирзаев И.И. *Қозилик маънавияти*. – Тошкент: Маънавият, 2019. – Б. 35.
- 24 НАУ, ф-И-19, *Опись-35, Дело-42, Лист-574*.
- 25 НАУ, ф-И-18, *Опись-1, Дело-1800, Лист-4*
- 26 НАУ, ф-И-19, *Опись-1, Дело-10014, Лист-189*
- 27 НАУ, ф-И-17, *Опись-1, Дело-7041, Лист-4*
- 28 Қўқон давлат музей қўриқхонаси. КП(кирим китоби)-3568, ДП(хужжатли ёдгорлик)-2331, 52/8-коллекция.
- 29 Қўқон давлат музей қўриқхонаси. КП(кирим китоби)-3568, ДП(хужжатли ёдгорлик)-2331, 52/10-коллекция.
- 30 Троицкая А.Л. *Каталог архива Кокандских ханов XIX века*. – М.: «НАУКА», 1968. – С. 9.

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

10.51889/1810-8636.2023.1.71.002

Д.Белхожаева¹, А.Жомартқызы², С.Даубасов²

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

²*Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті*

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ҚАРАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада жалпы юрисдикция соттарының жеке еңбек дауларын қарауының негізгі ерекшеліктері мен өзекті мәселелері қарастырылған. Жұмыскер мен жұмыс беруші еңбек құқықтық қатынастарының тараптары болып табылады. Тараптар тең емес, қызметкер әрқашан жұмыс берушіге бағынады. Жұмыс берушіге көбірек тәуелсіздік беріледі. Еңбек заңнамасы жеке еңбек дауларын шешудің бітімгершілік рәсімдеріне қажетті назар аудармайды. Автор еңбек қатынастарынан туындайтын істерді қарау кезінде соттардың жиі жіберетін қателіктерін талдайды, сондай-ақ еңбек дауларының іс жүргізу ерекшеліктерін анықтайды.

Түйін сөздер: еңбек құқығы, еңбек дауы, сот, еңбек қатынастары, еңбек жанжалдары, жалпы юрисдикция соттары, сот тәжірибесі.

Белхожаева Д.¹, Жомартқызы А.², Даубасов С.²

¹*Қазахский национальный педагогический университет им. Абая*

²*Қазахский национальный аграрный исследовательский университет*

ПРОБЛЕМЫ РАССМОТРЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные особенности и актуальные проблемы рассмотрения индивидуальных трудовых споров судами общей юрисдикции. Сторонами трудовых правоотношений являются работник и работодатель. Стороны не равны, работник всегда находится в подчинении от работодателя. Работодатель наделен большей самостоятельностью. Трудовое законодательство не уделяет необходимого внимания примирительным процедурам разрешения индивидуальных трудовых споров. Автор анализирует часто допускаемые судами ошибки при рассмотрении дел, вытекающих из трудовых правоотношений, а также определяет процессуальные особенности трудовых споров.

Ключевые слова: трудовое право, трудовой спор, суд, трудовые отношения, трудовые конфликты, суды общей юрисдикции, судебная практика.

D.Belkhozhayeva¹, A.Zhomartkyzy², S.Daubassov²

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

² Kazakh National Agrarian Research University

PROBLEMS OF CONSIDERATION OF LABOR DISPUTES

Abstract

This article discusses the main features and current problems of consideration of individual labor disputes by courts of general jurisdiction. The parties to the employment relationship are the employee and the employer. The parties are not equal, the employee is always subordinate to the employer. The employer is endowed with greater independence. Labor legislation does not pay the necessary attention to conciliation procedures for resolving individual labor disputes. The author analyzes the mistakes often made by the courts when considering cases arising from labor relations, and also determines the procedural features of labor disputes.

Keywords: labor law, labor dispute, court, labor relations, labor conflicts, courts of general jurisdiction, judicial practice.

Азаматтардың еңбек құқықтарын тиімді қорғау әлеуметтік мемлекеттің маңызды атрибуты болып табылады. Жарияланған статистикаға сәйкес, жұмыспен қамтылған халықтың 92%-дан астамы жалдау бойынша жұмыс істейді. Жұмыскерлер мен жұмыс берушілер бірге азаматтық сот ісін жүргізудің әлеуетті қатысушылары болып табылады. Еңбек даулары жалпы юрисдикциялық соттар қарайтын азаматтық істердің негізгі санаттарының бірі болып табылады және олардың жалпы санының шамамен алты пайызын құрайды. Бұл ретте, соттардың тиімді жұмысы азаматтық сот ісін жүргізуге тікелей қатысушыларға ғана емес, басқа да азаматтарға да әсер етеді, өйткені сот төрелігі бүкіл қоғамдағы заңдылықтың жай-күйіне және заңға құрметке әсер етеді.

Еңбек дауларын шешу ерекше назар аударуды қажет етеді, бұл еңбек қатынастары тараптарының теңсіздігіне байланысты болып отыр. Бұл теңсіздікті жеңілдетуге жұмысшылар үшін арнайы іс жүргізу жеңілдіктерін құру арқылы қол жеткізуге болады, олардың толық болмауы әділетсіз сот нәтижелеріне, әлеуметтік шиеленістің өсуіне және еңбек нарығына теріс салдарға әкелуі мүмкін. Белгіленген мәселенің өзектілігін ескере отырып, соңғы жылдары заң шығарушы қызметкерлердің тұрғылықты жері бойынша талап арыз беру мүмкіндігін көздей отырып, жұмыскерлер үшін қосымша іс жүргізу кепілдіктерін дәйекті түрде жасайды, сондай-ақ сот қорғауының өзге де тәсілдермен қолжетімділігін қамтамасыз етуге ұмтылады [1].

Сонымен бірге, жұмыскердің азаматтық сот ісін жүргізудегі іс жүргізу жағдайын нормативтік жақсарту негізді және орынды болуы керек, өйткені ол тараптардың бәсекелестік және іс жүргізу теңдігі қағидаттарынан алып тастауды тудырады. Шамадан тыс процедуралық жеңілдіктер сот жүйесіне жүктеменің артуына әкелуі мүмкін, сонымен қатар жұмыс орындарының азаюына, ресми жалақының төмендеуіне, бейресми сектордағы жұмысшылардың көбеюіне және басқа да жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Басқаша айтқанда, әлеуметтік мемлекеттің мақсаттарына қарама-қарсы нәтижелер алынуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, дауларды шешудің балама процедураларын қолданумен байланысты тағы бір мәселе шешуді талап етеді. Бір жағынан, сот ісін жүргізу ең жетілдірілген және егжей-тегжейлі құқық қолдану рәсімін білдіреді. Екінші жағынан, сот ісін жүргізудің ұзақтығы, ресімделуі және күрделілігі, сондай-ақ оның негізінен құқық нормаларын қолдануға негізделген, құқық туралы дауды шешуде негізделгендігі барлық еңбек дауларын тек соттарда қарауды шоғырландырудың орындылығы туралы мәселе туғызады.

Соңғы жылдары заң шығарушы сот жүктемесін азайту мәселесіне елеулі назар аударды, бұл бұйрық өндірісінің пайда болуында және арбитраж процесінде міндетті талап қою тәртібінде, сондай-ақ азаматтық процесте жеңілдетілген өндірісте көрініс тапты. Аталған мәселе судьялардың басты тақырыптарының бірі болды. Осыған байланысты азаматтық сот ісін жүргізу мен

оның баламалары арасындағы оңтайлы арақатынасты іздеу жөніндегі міндеттерді уақтылы қою және орындау ұсынылады. Осылайша, жұмыскерлер мен жұмыс берушілердің құқықтары арасындағы, сондай-ақ еңбек дауларын шешудің сот және өзге де нысандарын қолдану арасындағы оңтайлы тепе-теңдікті іздеу еңбек дауларын қарау мен шешудің іс жүргізу ерекшеліктерін зерттемей шешу мүмкін болмайтын өзекті мәселелер болып табылады.

Бүгінгі таңда еңбек қатынастары саласындағы құқықтарды қорғаудың қолданыстағы жүйесі мен процедуралық формасы бірқатар ерекшеліктерге ие. Материалдық-құқықтық сипаттағы еңбек және онымен сабақтас құқық салаларының нормалары еңбек дауларын шешу рәсіміне әсер ете алмайды. Бұл әсер еңбек және басқа да байланысты құқықтық қатынастардан туындайтын даулар бойынша істерді процестік қарау құрылымын айтарлықтай өзгертеді және еңбек істерін қарау мен шешудің басқа процестік тәртібін құру қажеттілігін тудырады, өйткені қазіргі кездегі тәртіп көбінесе азаматтық іс жүргізу формасына сәйкес келмейді. Еңбек қатынастарынан туындайтын істерді қарау мен шешудің процестік ерекшеліктерінің проблемалық мәселелерінің маңыздылығына қарамастан, бұл мәселелерді шешуге тиісті көңіл бөлінбеді.

Қазақстан Республикасы Еңбек кодексіне [2] сәйкес, еңбек қатынастарынан туындаған даулар бойынша істер жалпы юрисдикция соттарына бағынады. Егер ведомстволық бағыныстылық санаты туралы айтатын болсақ, онда И.М. Зайцевтің мәлімдемесін келтіруге болады, ол ведомстволық бағыныстылықты олардың қаралуы мен шешілуі заңмен белгілі бір заңды органның қарауына жатқызылған істердің қасиеті ретінде анықтайды [3,127 б.].

Осыған сүйене отырып, еңбек дауларының ведомстволық бағыныстылығы деп осындай дауларды қарауға және еңбек қатынастарының барлық субъектілерінің орындауы үшін міндетті шешім шығаруға құқылы юрисдикциялық органдар арасында еңбек дауларын қарау құзыретін бөлуді түсінуге болады. Еңбек дауларын қарау жөніндегі юрисдикциялық органның құзыреті дауға қатысатын субъектілер бойынша және осы даудың тақырыбы бойынша осы даудың түрімен анықталады. Еңбек даулары, өздеріңіз білетіндей, жалпы юрисдикция соттарына да, оған арнайы уәкілетті органдарға - еңбек даулары жөніндегі комиссияларға, еңбек арбитражына, сондай-ақ қолданыстағы заңнамасына сәйкес юрисдикциялық өкілеттіктерге ие басқа органдарға, мысалы, еңбек инспекциясына да бағынады.

ҚР Еңбек кодексінде еңбек дауларын шешудің алдын-ала соттан тыс тәртібінің міндеттілігі туралы ережелер жоқ, оның құқықтары бұзылған деп санайтын адам өз қалауы бойынша жеке еңбек дауларын шешу әдісін таңдайды және бастапқыда еңбек даулары жөніндегі комиссияға жүгінуге құқылы (сот тікелей қарайтын істерден басқа), ал егер ол оның шешімімен келіспеу - оған комиссия шешімінің көшірмесін тапсырған күннен бастап он күн мерзімде сотқа не дереу сотқа жүгінуге құқылы. Егер жеке еңбек дауын еңбек даулары жөніндегі комиссия қызметкер өтініш берген күннен бастап он күн мерзімде қарамаса, ол оның қарауын сотқа ауыстыруға құқығы бар. Яғни, соттар арнайы нормативтік құқықтық актілерде реттелмеген құқықтық қатынастардан туындайтын еңбек дауларын қарау кезінде Еңбек кодексінің нормаларын басшылыққа алуға тиіс [2].

Шағын кәсіпкерлік субъектілерін, үй жұмыскерлерін, заңды тұлғаның атқарушы органының басшыларын және заңды тұлғаның алқалы атқарушы органының, сондай-ақ заңды тұлғаның жеке-дара атқарушы органының басқа да мүшелерін қоспағанда, Еңбек кодексінде көзделген еңбек шарттарынан, ұжымдық шарттардан және жұмыс берушінің актілерінен туындайтын, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану мәселелері жөніндегі жеке еңбек дауларын – келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер бойынша не келісу комиссияларының шешімдері орындалмаған кезде соттар қарайды [2].

Сонымен бірге, келісу комиссияларының жеке еңбек дауларын сотқа дейінгі тәртіппен қарайтыны туралы нормаларды сот практикасында қолдану кезінде жеке еңбек дауларын келісу комиссияларының қарау мүмкіндігі көзделмеген, жұмыскерлердің жекелеген санаттарының, оның ішінде әскери қызметтегі адамдардың, арнаулы мемлекеттік, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, мемлекеттік қызметшілердің еңбегі Қазақстан Республикасының арнайы заңдарында және өзге де нормативтік құқықтық актілерінде көзделген ерекшеліктермен бірге

Еңбек кодексімен реттелетіні ережелерін ескеру керек. Осыған байланысты, жұмыскерлердің көрсетілген жекелеген санаттарына Еңбек кодексінің ережелері қолданылмайды [2].

Келісу комиссиялары еңбек қатынастарын, еңбек қатынастарымен тікелей байланысты қатынастарды реттеу кезінде еңбек заңнамасын қолдану процесінде туындайтын мәселелер бойынша, әлеуметтік әріптестік, сондай-ақ еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау мәселелері жөніндегі жеке еңбек дауларын қарайды.

Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысына сәйкес [4] талап арызды қабылдау кезінде судья даудың еңбек қатынастарынан туындайтынын анықтауға міндетті, яғни жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы жұмыскердің еңбек ақысына жеке орындауы туралы келісімге негізделген қатынастардан функциялары (штат кестесіне сәйкес лауазымы бойынша жұмыс, біліктілігі көрсетілген кәсіп, мамандық; жұмыс берушінің еңбек заңнамасында және өзге де нормативтік құқықтық актілерде, ұжымдық шартта, келісімдерде, жергілікті нормативтік актілерде, еңбек шартында көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз ету кезінде, сондай-ақ іс сотқа қаралса, ішкі еңбек тәртібінің қағидаларына бағынады.

Еңбек дауларын шешу барысында Еңбек кодексінің нормалары жұмыс берушімен еңбек қатынастарындағы барлық жұмысшыларға қолданылады және сәйкесінше барлық жұмыс берушілер (заңды немесе жеке тұлғалар) олардың ұйымдық-құқықтық нысандары мен меншік нысандарына қарамастан міндетті түрде қолдануы керек.

ҚР ЕК әскери қызметтің міндеттерін орындау кезінде әскери қызметшілерге, ұйымдардың директорлар кеңесінің (қадағалау кеңесінің) мүшелеріне (осы ұйыммен еңбек шартын жасасқан адамдарды қоспағанда), азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар негізінде жұмыс істейтін адамдарға, егер жоғарыда аталған жағдайларды қоспағанда, заңмен белгіленген болса, басқа адамдарға қолданылмайды. адамдар белгіленген тәртіппен бір мезгілде жұмыс беруші немесе олардың өкілдері ретінде әрекет етпейді. Егер тараптар арасында азаматтық-құқықтық шарт жасалса, алайда сот талқылауы барысында бұл келісім қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек қатынастарын нақты реттейтіні анықталса, мұндай қатынастарға еңбек заңнамасының ережелері және еңбек заңнамасының нормаларын қамтитын басқа актілер қолданылуы керек.

Сондай-ақ, қандай заң ведомстволық бағыныстылықты анықтайтынына қарамастан, бұл нормалар ведомстволық бағыныстылықтың азаматтық іс жүргізу институтына жатады. Азаматтық процестегі оқулықтар мен оқулықтардың көпшілігі ведомстволық бағыныстылықты эксклюзивті (бірлік) және көпше деп жіктейді, ол өз кезегінде императивті және альтернативті немесе аралас болып бөлінеді [5, 306 б.]. Бұл жіктеу еңбек дауларының ведомствосын анықтау үшін қолданылады. Ерекше ведомстволық бағыныста еңбек қатынастары туралы дауды тек бір орган – сот шешеді (мысалы, жұмыскердің жұмысқа қайта орналасу, басқа жұмысқа ауысу туралы өтініші бойынша істерді қарау) [6, 30-38 б.].

Көптеген ведомстволық бағыныстылықта еңбек істерін сотпен де қарауға болады. Императивті ведомстволық бағыныстылықта заңнама әртүрлі органдарға жүгінудің реттілігін анықтайды. Мәселен, еңбек даулары жөніндегі комиссияға жүгінгенге дейін, жұмыскер келіспеушіліктерді шешу үшін жұмыс берушімен келіссөздер жүргізу арқылы әрекет етуі керек немесе еңбек өтілін растау туралы заңды фактіні анықтау туралы сотқа жүгінген кезде қызметкер белгілі бір заңды фактіні куәландыруға құқылы органға жүгінуге керек және тиісті құжаттарды беру. Баламалы ведомство мүдделі тұлғаның өзі өзінің бұзылған еңбек құқықтарын қорғау үшін жүгінгісі келетін органды сайлайды деп болжайды. Жеке еңбек дауларына келетін болсақ, даудың мәні мен субъектісіне қарамастан, оларға «жалпы юрисдикция соттарына заң істерінің әмбебап ведомстволық бағыныстылығы принципі» қолданылады.

Жеке еңбек дауларына келетін болсақ, даудың мәні мен субъектісіне қарамастан, оларға жалпы юрисдикция соттарына заң істерінің әмбебап ведомстволық бағыныстылығы принципі қолданылады. Жалпы юрисдикциядағы соттарға ведомстволық бағынысты және талап қою

ісінде шешілетін еңбек даулары бойынша азаматтық істердің елеулі көлемі. Мұндай даулар субъективті құқықтың бұзылуымен де байланысты болуы мүмкін (мысалы, қатысушылардың біреуінің іс-әрекеті кезінде біреудің игілігі бұзылған кезде), сондай-ақ қарым-қатынастың даулы болуы (дауға қатысушының мінез-құлқының нәтижесінде құқықтық қатынастың мазмұны түсініксіз болған кезде).

Сот ісін жүргізуде еңбек дауын қарау барысында талап қою ісін жүргізудің мынадай негізгі белгілерін басшылыққа алу қажет:

- сот қарауы тиіс құқық туралы даудың болуы;
- дауға қатысушылардың теңдігі;
- қаралып отырған даудың мәні-бұзылған, даулы құқық немесе заңмен қорғалатын мүдде;
- сотқа жүгіну құралы.

Талап арызды қабылдай отырып, судьяның алдында осы даудың ведомстволық бағыныстылығын дұрыс анықтау, қандай нақты қатынастардан (еңбек немесе азаматтық-құқықтық) дау туындағанын анықтау, талап қоюды қабылдау немесе қабылдаудан бас тарту мәселесін шешу міндеті тұр. Осылайша, қорытындылай келе, еңбек дауларын реттеу саласындағы қолданыстағы заңнаманың күшті де, әлсіз де проблемалық жақтары бар деген қорытынды жасауға болады.

Алғыс. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ АР09259109 грант).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Еңбек дауы // <https://mangystaumedial.kz/kk/kogam/kukyk/100386> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

2 Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

3 Зайцев И.М. Судебная подведомственность гражданских дел // Викут М.А., Зайцев И. М. Гражданский процесс в России: Учебник. – М., 2001. – 123 с.

4 Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

5 Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. Том 1. - Учебник. Алматы: КазГЮА. 2001. – 416 с.

6 Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік еңбек дауларын қарау туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, 2021. – №2(64). – 30-38 б.

Y.Buribayev¹, Zh.Khamzina¹, D.Belkhozhayeva¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

ACCESS TO JUSTICE: UPDATING THE PROBLEM OF INDIVIDUAL LABOUR DISPUTES

Abstract

The results of the review allow presenting an original academic view of the Kazakh practice of judicial settlement of labour disputes, which may be of interest to legal scholars and researchers. The analysis of compliance with the standards of accessibility of litigation in the field of protection of the labour rights of the individual is made, and specific problems of applying for judicial protection inherent in individual labour disputes are identified. The authors identified the following problems with access to justice: the existence of a barrier in the form of conciliation commissions for free recourse to judicial protection; weak implementation of international human rights standards in the field of labour disputes; the vulnerable position of workers in social and labour conflicts in relation to the position of employers; a steady downward trend in the number of labour disputes ended by the conclusion of an amicable agreement, either in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through mediation, or in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through a participatory procedure. The recommendations and conclusions of the study will stimulate discussion on ways to improve a justice system that operates in accordance with universal standards of human rights in the workplace.

Keywords: labour dispute, court, conciliation commission, justice, judicial protection, mediation.

Е.Бурибаев¹, Ж.Хамзина¹, Д.Белхожаева¹

¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

СОТ ТӨРЕЛІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ: ЖЕКЕ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Шолу нәтижелері заңгер ғалымдар мен зерттеушілерді қызықтыруы мүмкін, еңбек дауларын сот арқылы реттеудің қазақстандық тәжірибесіне өзіндік ғылыми көзқарасты ұсынуға мүмкіндік береді. Жеке тұлғаның еңбек құқықтарын қорғау саласындағы сот талқылауларының қол жетімділік стандарттарына сәйкестігіне талдау жүргізілді, сондай-ақ жеке еңбек дауларына тән сот қорғауына жүгінудің нақты мәселелері анықталды. Авторлар сот төрелігіне қол жеткізудің мынадай мәселелерін анықтады: сот қорғауына еркін жүгіну үшін келісім комиссиялары түріндегі тосқауылдың болуы; еңбек даулары саласындағы адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттардың әлсіз имплементациясы; жұмыс берушілердің позициясына қатысты әлеуметтік-еңбек қақтығыстарындағы жұмысшылардың осал жағдайы; бітімгершілік келісім жасасумен аяқталған еңбек дауларының санын төмендетудің тұрақты үрдісі не медиация арқылы дауды реттеу туралы келісім жасасуға байланысты не қатысу рәсімі арқылы дауды реттеу туралы келісім жасасуға байланысты. Зерттеудің ұсыныстары мен қорытындылары жұмыс орнындағы адам құқықтарының әмбебап стандарттарына сәйкес әрекет ететін сот төрелігі жүйесін жетілдіру жолдары туралы пікірталасты ынталандырады.

Түйін сөздер: еңбек дауы, сот, келісім комиссиясы, сот әділдігі, соттық қорғау, медиация.

Е.Бурибаев¹, Ж.Хамзина¹, Д.Белхожаева¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ДОСТУП К ПРАВОСУДИЮ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация

Результаты обзора позволяют представить оригинальный научный взгляд на казахстанскую практику судебного урегулирования трудовых споров, который может представлять интерес для ученых-юристов и исследователей. Проведен анализ соответствия стандартам доступности судебных разбирательств в области защиты трудовых прав личности, а также выявлены специфические проблемы обращения за судебной защитой, присущие индивидуальным трудовым спорам. Авторы выявили следующие проблемы с доступом к правосудию: существование барьера в виде согласительных комиссий для свободного обращения к судебной защите; слабая имплементация международных стандартов в области прав человека в области трудовых споров; уязвимое положение работников в социально-трудовых конфликтах по отношению к позиции работодателей; устойчивая тенденция к снижению числа трудовых споров, завершившихся заключением мирового соглашения, либо в связи с заключением соглашения об урегулировании спора посредством медиации, либо в связи с заключением соглашения об урегулировании спора посредством процедуры участия. Рекомендации и выводы исследования будут стимулировать дискуссию о путях совершенствования системы правосудия, действующей в соответствии с международными стандартами прав человека на рабочем месте.

Ключевые слова: трудовой спор, суд, согласительная комиссия, правосудия, судебная защита, медиация.

Introduction

The purpose of the review is to develop individual proposals for improving the judicial form of protection of the labour rights and interests of the individual; the generalisation of judicial practice, the identification of trends in its development and the development of recommendations for improving the legal regulation of the resolution of labour disputes.

Methodologically, the study is based on the position of identifying the shortcomings of the existing form of protecting individual labour rights, assessing the availability of judicial procedures and ensuring effective mechanisms for protecting the rights of workers. In our paper, we have sought to develop recommendations for expanding access to justice.

The methodology of collecting primary information is a desk study of law enforcement practice, reports related to the functioning of the judicial form of protection of the social and labour rights of an individual in Kazakhstan; an analysis of documents and statistical data of courts; an analysis of international universal standards of access to justice in labour disputes.

Discussion

Despite Kazakhstan's 2016 introduction of the practice of mandatory pre-trial settlement of individual disputes by conciliation commissions created at the workplace, the number of appeals to the court has not decreased fundamentally. At the same time, since 2018, there has been a tendency to reduce the number of claims for labour disputes, which can be conditionally qualified as a stable factor. The conditionality is stipulated by us due to the insufficiently studied negative impact of the COVID-19 pandemic on access to justice in 2020–2021.

The introduction of the institute of conciliation commissions, which previously consider disputes, was supposed to provide the parties with the opportunity to resolve individual labour conflicts in a short time within organisations, as well as to relieve the courts. The information shows that in 2016, in comparison with the previous period, there was a decrease in the number of disputes considered by the courts. The courts received 1,500 fewer claims in the average value; the number of proceedings ended

with a decision decreased by 1,200 civil cases; 400 fewer decisions were made with satisfaction of the claim. In subsequent periods, the tendency to reduce the burden on the courts for all the criteria of civil proceedings; there is a stable line of reduction.

If the introduction of the commissions were sent to unload ships from the consideration of labour disputes, this objective has been achieved in part. However, the question arises whether the objectives are justified in the field of justice reform to reduce the burden on the judicial system. Can the emphasis on economic feasibility as the main indicator of reforming the judiciary be an argument for transformation? We believe that this approach is wrong from the start and that it distorts the purpose of the judicial branch. Judicial forms of dispute resolution are guaranteed by law, a reasoned decision, the execution of which is ensured by coercive mechanisms of the state. The advantage of legal protection is to implement it on the basis of the constitutional principles of justice, the independence and professionalism of judges, their non-alignment to the parties to the dispute and the parties of the case.

According to paragraph 2 of Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to judicial protection of their rights and freedoms. By virtue of paragraph 3 of Article 39 of the Constitution, the rights and freedoms provided for in Article 13 of the Basic Law, in any case, shall not be restricted. Creating required institutions of pre-trial settlement of disputes, obviously, violates the right to judicial protection, which, in contrast to other personal rights guaranteed by the Constitution (Article 1, paragraph 39), cannot be restricted by law. Unlawfully limiting the extent necessary to protect the constitutional order, public order, human rights and freedoms, health and morals. That is, the right to judicial protection – it is an absolute value, is not subject to any restriction [1].

At the same time, paragraph 1 of article 13 of the Constitution establishes the right of everyone to protect their rights and freedoms in all ways that do not contradict the law. One of these methods is the consideration of disputes by conciliation commissions, provided for by the Labour Code. The appeal to the jurisdiction of the conciliation commissions is an imperative duty, and not the right of the individual: the person in this case does not act of his or her own will but forcibly observes the pre-trial procedure. An individual is deprived of the opportunity to dispose of the right to apply to the commission at his or her own discretion and is obliged to act within the framework of mandatory regulations in order to have access to the possibility of the judicial protection of rights and interests.

The Conciliation Commission is not *a priori* an institution of the judicial system, and its members do not have the status of judges. The Commission is not established by law: its composition is determined according to the rules of the representation of the parties to labour relations, fixed in the LCRK. The appeal to the commission is not based on an agreement of the parties to the employment relationship, the basis of the commission's activities is not the mutual consent and will of the parties.

The activity of the commissions is not carried out on a permanent basis, but is in fact an additional administrative obstacle that must be overcome by the disputing party in order to finally get the opportunity to go to court. This barrier requires neutralisation, an end must be put to the continuing violation of the Basic Law. We refer this conclusion to all mandatory institutions, a pre-trial appeal to which is mandatory for the emergence and implementation of the right to a judicial form of the protection and restoration of violated rights and freedoms.

According to Article 2, paragraph 3(b) of the International Covenant on Civil and Political Rights, each State Party to the Covenant undertakes to ensure that any person claiming such a remedy shall have his or her right thereto determined by competent judicial, administrative or legislative authorities, or by any other competent authority provided for by the legal system of the state, and to develop the possibilities of judicial remedy.

That is, the Covenant gives priority to the judicial form of protection of rights, obliges states to develop the possibilities of judicial protection. At the same time, the right to effective judicial protection, which is an absolute constitutional value, does not exclude the existence and expansion of alternative forms of dispute resolution. In a broad sense, alternative institutions allow for the restoration of violated rights and legitimate interests, to stop illegal actions, to compensate for damage, to return the parties to the conflict to their original position, that is, to achieve the restoration of justice, to ensure the rule of law, that is, to fulfil the goals of justice. Obviously, the extra-judicial measures and mechanisms

should be supported and may claim the status of institutions that guarantee the fundamental right to justice. However, the person should have the right to choose in the exercise of the fundamental right of access to justice: an appeal to the courts or to the jurisdiction of alternative institutions. The basic right to a remedy may not be restricted by the mandatory requirement of prior recourse to extra-judicial means. We believe that all non-judicial means should exist as a complement to the resources of the judicial proceedings, the choice of which must be provided with the free will of the individual, not the coercive power of the state.

According to paragraph 2 of Article 76 of the Constitution, judicial power is exercised on behalf of the Republic of Kazakhstan and is intended to protect the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and organisations, the enforcement of the Constitution, laws and other normative legal acts, international treaties of the Republic. Not a single piece of legislation specifies that the purpose of the functioning of the judicial system is to reduce the number of appeals to the courts, reducing the number of pending cases. Why does a significant part of the reforms in this field, initiated by the highest judicial body, pursue these objectives? The introduction of a mandatory pre-trial settlement of labour disputes before a conciliation commission has led to a reduction in the actual number of claims for the restoration of labour rights. Obviously, the number of actual conflicts has not decreased, but it is increasing due to the unfavourable economic and social background, but the number of appeals to the courts is reduced. In our view, this result is due to several aspects: some conflicts are really settled in commissions. The next part of the debate is exhausted because of the refusal of commissions to deal with disputes in which the plaintiff is forced to look for an organisation, a commission, or because of the Commission's unlawful decision or a decision that does not satisfy the plaintiff, but the plaintiff has exhausted the moral and material resources for further recourse to the courts. Another reason for conflicts remaining unresolved is the reluctance of the plaintiff to apply to the Commission, acting on the company's former employer, the reluctance to (once more) go through the difficulties of communication with them and former colleagues, especially since these procedures are associated with additional material and time costs. That is established that in 2016 the passage of pre-order the sequence of labour disputes in conciliation commissions actually reduced guarantees of access to justice.

The institution of conciliation commissions belongs to the sphere of so-called informal justice. The organisation and activity of the commissions has a number of obvious shortcomings that have not been overcome in the entire practice of their existence. These are: unjustified delay in the consideration of disputes by commissions that do not operate on a permanent basis for the vast majority of employers; the excessive and unjustified liberalisation of labour legislation regulating the activities of commissions; the low competence of the commission members regarding the procedure, methods of resolving labour disputes, the content of legislation, their dependence on employers, which generates bias as well as incompetence; the insufficient quality of the current labour legislation regulating the procedures for resolving conflicts in commissions; additional costs for the employer for organising the work of commissions [2]. It is logical that the institution of informal justice, which has the listed disadvantages, cannot claim to be qualified as an effective tool that guarantees the right of access to justice.

The assessment of access to justice in the settlement of labour disputes also includes such an important aspect as improving the implementation of legislation in accordance with international human rights standards. Kazakhstan's ratification of international human rights instruments should determine the relevant efforts of the state in terms of implementing the provisions and rules in this area. At the same time, the courts rarely apply the provisions of ratified international acts guaranteeing the social and labour rights of an individual when justifying their decisions. Information on accounting for the application of international treaties in the practice of judicial proceedings has been introduced in statistical forms since 2016. Thus, in 2016, Kazakhstan's civil courts issued 46 decisions applying the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, in 2017 they issued 999 decisions, in 2018 – 529 decisions, in 2019-179 decisions applying the Covenant, in 2020 – 45 decisions [3]. Given that the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights is the most important international standard of guarantees in this area of human rights, its enforcement in legal proceedings should be more extensive; the clearly expressed tendency to include the Covenant in the content of the motivation and

justification of court decisions is negative regarding the assessment of access to justice in cases of violation of social and labour rights.

In accordance with paragraph 6 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of 10 July 2008 No. 1, *On the Application of the Norms of International Treaties of the Republic of Kazakhstan*, ratified international treaties that have a direct effect and do not require the publication of laws for their application, are used as norms of substantive (except for the areas of criminal and administrative relations) or procedural law when resolving cases, in particular when considering civil cases if international treaties of Kazakhstan establish rules other than laws, which regulate the relations that have become the subject of judicial review.

Compliance with the requirements of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights would require Kazakh courts to proceed from the fact that a person has the right to work, and not to freedom of work, as it is enshrined in the Labour Code of the Republic of Kazakhstan and the Constitution of the Republic of Kazakhstan. It would be necessary to ensure in the decisions of the courts the right to remuneration guaranteed by the Covenant, which ensures, at a minimum, a satisfactory existence for all workers for themselves and their families. In comparison with international standards, the minimum wage in Kazakhstan is low [4, 5, 6, 7]. Being at the level of about 18% of average earnings, the minimum wage is lower than similar indicators in any OECD member countries and many countries with developing economies. Such a low level does not solve the problem of poverty of working people as well as their families. The minimum wage in 2021 is 42,500 tenge and the subsistence minimum is 34,302 tenge. These amounts clearly indicate that the guaranteed minimum wage does not ensure the ‘right to remuneration proclaimed by the Covenant, which ensures, at a minimum, a satisfactory existence for all workers for themselves and their families’.

The inclusion of the Covenant in the motivational parts of judicial acts would make it possible to appeal to the implementation of the guarantees of the right of every person to form trade unions for the implementation and protection of their economic and social interests and to join such unions of their choice, provided that the rules of the relevant organisation are observed. The exercise of this right is not subject to any restrictions other than those provided for by law and which are necessary in a democratic society in the interests of state security or public order or to protect the rights and freedoms of others.

In modern conditions, the key elements of the Kazakhstan Law on Trade Unions of 2014 are in separate contradictions with the ILO Convention No. 87, *On Freedom of Association*, and this is one of the most important documents of the organisation. For instance, the law provides for the mandatory entry of branch or territorial trade unions into a national trade union, which, in our opinion, contradicts the right of employees to join a trade union of their own choice. We believe that the hierarchical system of trade unions established by the legislation with subordination to a single centre is in dissonance with the principle of the prohibition on monopolisation of the trade union space, guaranteed by the ILO acts. We believe that the hierarchy of trade unions with a single republican centre, with state control and the absence of independent trade union associations established by law in Kazakhstan violate the guarantees of the Convention.

The appeal of the Kazakh courts to international labour standards when deciding judicial acts, including the ILO conventions, is still extremely insufficient and is still not the rule, but the exception, despite the priority of international ratified acts over national legislation. In many areas that are subject to the regulation of labour law, there is no judicial practice of law enforcement of ratified ILO acts.

This trend revealed that there are objective reasons. ‘Despite the massive regulatory legal acts, the law is no exact guidance and answers to questions of practical importance of correct application of international treaties and generally accepted rules. This is one of the reasons that the jurisprudence developed inconsistently, and the application of international law is often incorrect or even false. Not all international norms are applicable, and not all treaties have precedence over laws. There are certain legal conditions for the application of international treaties, the conditions for their predominance over the law, and there is the use of the procedure, which must comply with courts dealing with specific cases’ [8, 9]. At the same time, Kazakhstan, for a long enough time of the formation of the national legislation and practice, does not have a tradition of appealing to international human rights standards.

The assessment of access to justice in social and labour disputes should include an analysis of the subject directly applying for the protection and restoration of violated rights. This subject is, as a rule, a former employee. It is the former employees who are the main initiators of court proceedings, this conclusion is confirmed by the statistics of civil proceedings. About 70% of all claims on labour disputes are applications for the reinstatement of dismissed employees, for the payment of wages and other payments, for challenging orders to impose disciplinary penalties [3]. Wage labour is a category of the non-recoverable, which cannot be returned in kind in the event of termination of the employment contract. If the employment contract is declared invalid or illegal, it is impossible to bring the parties to the contract to their original position [10].

Former employees are a vulnerable party in social and labour conflicts. If they are assessed relative to the situation of former employers, these are the following vulnerabilities: the limited financial basis for applying for highly qualified legal assistance; the lack of free access to legal assistance; low organisational capabilities in collecting and providing evidence; weak material security for long-term conduct of procedural proceedings of conflicts; dependence on the need for further employment and continued employment, which do not favour involvement in dispute resolution processes.

According to the researchers, one of the methods of improving access to justice is the development of alternative dispute resolution mechanisms. ‘The birth of the ADR industry, and the development of a professional class of mediators, not necessarily trained in the law and serving the interests of harmony and non-adversary social control, had transformed the issue of access to justice, by limiting as much as possible access to courts of law. This was accomplished by creating an alternative system not based on justice but on harmony and, most importantly, a system that was almost entirely privatized. These general transformations of Western law, involving a variety of aspects of the legal system, including the rehabilitative ideal (itself very expensive) in criminal law and more generally the target of pursuing social justice through law, were exported worldwide, incorporated into the “Structural Adjustment Programs” and other vehicles for the diffusion of “global” legal thinking’ [11].

‘Alternative dispute resolution (ADR) was introduced both in developed and developing countries as a panacea for weaknesses within state court systems. ADR generally includes arbitration, mediation and conciliation, and is often claimed to incorporate customary methods of dispute settlement. Because of its many varieties, it is difficult to make general assessments regarding ADR’s capacity to aid access to justice for the poor. An important hypothesis that needs testing is that ADR functions best between equally powerful parties who share an interest in restoring and preserving their relations’ [12].

The information indicates that in Kazakhstan over the past three years there has been a steady trend of reducing the number of labour disputes that ended with the conclusion of a settlement agreement, in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through mediation, as well as in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through a participatory procedure. These data are not encouraging, they do not demonstrate the success of ADR in the social and labour sphere of Kazakhstan.

Results

The reform of access to justice in individual labour disputes was carried out, we believe, without a proper analysis of the problems that their addressees will face on the way to restoring justice and legality. The special status of applicants and defendants in labour disputes, the specifics of the functions of labour law, and an overview of existing restrictions on access to justice were not taken into account.

In general, the study of judicial practice showed that the consolidation of mandatory pre-trial settlement of labour disputes as a new basis for refusing to accept a statement of claim was desirable for the courts. Since 1 January 2016, the courts have had a legal opportunity not to accept statements of a claim if the claim is subject to mandatory pre-trial consideration in the conciliation commission. The legislator turned the procedure for considering disputes in the commission from an alternative form of claim proceedings into a mandatory one and in a large number of cases involving violations of individual labour rights. How should we evaluate the granting of such a significant ‘status’ to the commission, which, in fact, is put by the legislator on a par with the judicial authorities? The evaluation is definitely negative. This is at least because there is no law enforcement in full compliance with the law and the requirements of justice in the conciliation commissions.

The resolution of labour conflicts in conciliation commissions is a procedure for resolving a case in which the objectivity of the members of the commissions, their independence, the validity and legality of the decisions made are not guaranteed. To make an appeal to the conciliation commissions mandatory means to create obstacles for citizens in the exercise of their constitutional right to access to justice.

The following main factors determining access to justice are problematic in resolving labour disputes: the introduction of mandatory pre-trial appeals to the commission significantly increased the duration of the processes for the restoration and protection of violated rights and it also led to an increase in the cost of the entire 'legal infrastructure', including the sphere of representation, it entailed a complication of the rules of the judicial process. In addition, our research allows us to state the underdevelopment of public institutions that provide legal protection for employees, the decline in the practice of dispute resolution, using ADR institutions. The limitation of access to justice is affected by the vulnerability of the plaintiff, who in the vast majority of cases is a former employee, regarding the advantages of the employer in the field of providing evidence, material and time costs, using access to highly qualified legal assistance. The authors came to the conclusion that the provisions of the International Covenants and ratified ILO acts are applied by the courts to a limited extent when making decisions on social and labour conflicts. The progressive content of universal labour standards restricts their application in judicial practice, and the lack of their full implementation constrains the context of the experience of their use as human rights instruments.

Conclusion

When assessing access to justice, it is necessary to proceed from the dominant and special role of the judicial form, the multiplicity of violations of the social and labour rights and legitimate interests of a person and the low effectiveness of the mechanism for their protection. Improving the current practice of implementing the judicial form of protection of social and labour human rights will have a positive effect on the legal system and the judicial system as a whole.

It should be noted that recently, more and more supporters (mainly among current judges) have taken the position that conciliation commissions are an effective institution for resolving labour disputes. It is no secret that the leading motive for changes in the civil process has recently become increasingly necessary: to reduce the burden on judges, to reduce the material costs of considering cases, as well as to speed up legal proceedings, while the parameters for assessing the improvement of the quality of justice are taken into account last of all. However, when the legislator replaces justice with an alternative procedure that does not guarantee the correct resolution of the case, this is fundamentally wrong.

It seems that the regulation in the labour and civil procedure legislation of the mandatory pre-trial procedures in conciliation commissions for a large number of cases subordinate to courts of general jurisdiction and the lack of solutions to numerous practical problems of the work of commissions, the existence of which has long been indicated in the literature, make appeals to the competence of the commissions extremely dangerous. In this regard, we believe that the most correct way is to return to the situation that existed when the applicant had the opportunity to choose between the claim proceedings and applying to the conciliation commissions, provided that the latter's activities were qualitatively improved.

When resolving individual labour disputes, the following problems with access to justice can be identified: the existence of a barrier in the form of a conciliation commission for free access to judicial protection, the weak implementation of international human rights standards in the field of labour disputes, the vulnerable position of employees in social and labour conflicts regarding the situation of employers; there is a steady tendency to reduce the number of labour disputes that ended with the conclusion of a settlement agreement, in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through mediation, as well as in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through a participatory procedure.

References

1. On the official interpretation of paragraph 2 of Article 13, paragraph 1 of Article 14, paragraph 2 of Article 76 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan No. 7/2 of 29 March 1999. [Electronic. Resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S990000007> (accessed: 15 May 2021).
2. Khamzina Zh. A. Labor disputes: a legal structure for consideration. [Electron. resource]. 2017. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31823326#pos=6;-106 (accessed: 15 May 2021).
3. Reports on the consideration of civil cases by the courts of first instance. Statistical data on the consideration of civil cases of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. [Electron. resource]. URL: <http://sud.gov.kz/rus/content/statisticheskie-dannye-o-rassmotrenii-grazhdanskih-del>(date of application: 15 May 2021); Reports on the work of the courts of first instance in civil cases on the information service of the Committee for Legal Statistics and Special Accounting of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. [Electron. resource] – URL: <https://qamqor.gov.kz> (date of application: 15 May 2021).
4. Dickens R. How Are Minimum Wages Set? *IZA World of Labor*, 2015, No. 211.
5. Belser P., Sobeck K. At What Level Should Countries Set Their Minimum Wages? *International Journal of Labour Research*, 2012, Vol. 4, No. 1, p. 105.
6. Schulten T. Towards a European Minimum Wage Policy? *Fair Wages and Social Europe, European Journal of Industrial Relations*, 2008, No. 14, Iss. 4, pp. 421-439.
7. Bronkhorst R. Concepts Derived from the Human Rights: Living Wage and Living Income, *The Economics of Human Rights*, Palgrave Macmillan, Cham, 2020, pp. 11-22.
8. Marochkin S. Y. International Law in the Courts of the Russian Federation: Practice of Application *Chinese Journal of International Law*, 2007, No. 6, Iss. 2, pp. 329-344.
9. Chipea L. The Courts Competent to Deal with Individual Labor Disputes: Proposals to Reform the System, *AGORA International Journal of Juridical Sciences*, 2013, Vol. 7, No. 2, p. 145.
10. Khamzin A. Sh., Khamzina Zh. A. *Labor Law of Kazakhstan: The General Part. Textbook. Edition 3*, Almaty: LEM, 2018, p. 208.
11. Holbrook J. R. The Effects of Alternative Dispute Resolution on Access to Justice in Utah, *Utah Law Review*, 2019, Vol. 2006, No. 4, pp. 1017–1038.
12. Hammergren L. *Envisioning Reform: Conceptual and Practical Obstacles to Improving Judicial Performance in Latin America*, Penn State Press, 2007.

Қ.Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ ТУРАЛЫ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ШЕШУ КЕЗІНДЕ СОТТА ҚАРАУ

Аңдатпа

Мақалада адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау кепілдендірудің барлық механизмінде қорғаудың негізгі әдісі болып табылады. Алайда, азаматтардың құқықтарын қорғау соттарының практикалық қызметі барысында қорғаудың тиімділігін төмендетіп қана қоймай, азаматтардың сот жүйесіне деген сенімін алдын-ала анықтайтын көптеген проблемалар туындайтыны ешкімге құпия емес. Осыған байланысты нақты істерді қарау және шешу барысында іс жүзінде туындайтын кейбір проблемаларды қарау қажет. Бұл мақалада жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу туралы жеке еңбек дауларын сотта қарау ерекшеліктерін заңнамада шешу, реттеу қарастырылады.

Түйін сөздер: еңбек, еңбек құқығы, еңбек шарты, еңбек шартын бұзу, еңбек қатынастары, еңбек даулары, жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек дауларын сотта қарау, келісу комиссиясы.

K.Turlykhanqyzy¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*

CONSIDERATION IN COURT WHEN RESOLVING LABOR DISPUTES ON TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT

Abstract

The article emphasizes that judicial protection of human rights and freedoms and citizens is the main method of protection in the entire mechanism of guarantee. However, it is no secret that in the course of the practical activity of courts to protect the rights of citizens, many problems arise that not only reduce the effectiveness of protection, but also predetermine the trust of citizens in the judicial system. In this regard, it is necessary to consider some of the problems that actually arise when considering and resolving specific cases. This article discusses the decision, regulation in the legislation of the specifics of consideration in court of individual labor disputes on termination of an employment contract at the initiative of the employer in connection with the guilty actions of the employee.

Keywords: labor, labor law, employment contract, termination of an employment contract, labor relations, labor disputes, employee, employer, consideration of labor disputes in court, conciliation commission.

Турлыханқызы К.¹

¹*Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

РАССМОТРЕНИЕ В СУДЕ ПРИ РАЗРЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ О РАСТОРЖЕНИИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА

Аннотация

В статье подчеркивается, что судебная защита прав и свобод человека и граждан является основным методом защиты во всем механизме гарантирования. Однако ни для кого не секрет, что в ходе практической деятельности судов по защите прав граждан возникает множество

проблем, которые не только снижают эффективность защиты, но и определяют доверие граждан к судебной системе. В связи с этим необходимо рассмотреть некоторые проблемы, которые фактически возникают при рассмотрении и разрешении конкретных дел. В данной статье рассматривается решение, урегулирование в законодательстве особенностей рассмотрения в суде индивидуальных трудовых споров о расторжении трудового договора по инициативе работодателя в связи с виновными действиями работника.

Ключевые слова: труд, трудовое право, трудовой договор, расторжение трудового договора, трудовые отношения, трудовые споры, работник, работодатель, рассмотрение трудовых споров в суде, согласительная комиссия.

Мемлекетімізде қазіргі таңда жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған еңбек заңнамасын дамыту және жетілдіру қажеттілігі, оның ішінде жеке еңбек дауларын сотта қарау тәртібі мен ерекшеліктеріне байланысты азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың маңызды және пәрменді тәсілдерінің бірі артып келеді. Қазіргі Қазақстандағы еңбек құқықтық қатынастарына қатысушылар ҚР Конституциясына, сондай-ақ Еңбек кодексінің нормаларына, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес айқындалатын құқықтар мен бостандықтардың кең шеңберіне ие.

Еңбек дауларының себептері, экономикалық салада шоғырланғандардан басқа ұжымдық шартты бұзу, жұмыскерлерге олардың еңбегіне ақы уақтылы төлемеу, жеке жалдаушылардың жосықсыз әрекеттері және т.б., көбінесе оның атынан басшы болып табылатын жалдаушы жасаған жұмыскердің еңбек құқықтарының бұзылуы болып табылады. Бұл заңсыз әрекеттер құқықтық білімнің жеткіліксіздігіне немесе жұмыс берушінің еңбек туралы заңдардың, ұжымдық шарттың, басқа да келісімдердің, сондай-ақ жұмыскердің еңбек шартының сақталуына немқұрайлы қарауына байланысты жеке құқықтық санының төмен деңгейінің нәтижесі болуы мүмкін. Еңбек дауы жұмыскердің құқықтық білімінің жеткіліксіздігіне, оның адамгершілікке салып шатасуынан туындауы мүмкін, осыған байланысты ол жұмыс берушінің заңды әрекеттеріне дау тудырады.

Соттар бүгінгі күні бұзылған еңбек құқықтарын қалпына келтірудің негізгі кепілі болып табылады. Қазақстанда соттар жұмыстан заңсыз шығарғаны үшін жыл сайын олардың пайдасына 100-ден 135 миллион теңгеге дейін төлей отырып, 259-дан 337-ге дейін жұмыскерлерді жұмысқа қайта алған. Еңбек дауларын тудыратын себептерден, әдетте, осы дауларды тудыратын объективті факторлар мен жағдайлар ерекшеленеді. Заң шығарушы жұмысқа қайта қабылдау туралы істерге ерекше мән береді. Бұл еңбек құқығы бұзылған жұмыскер үшін айтарлықтай жағымсыз салдармен түсіндіріледі.

Еңбек шартын бұзу негіздеріне байланысты жұмысқа қайта қабылдау туралы талаптар әдетте бірнеше түрге бөлінеді. Көбінесе соттар жұмысқа қайта қалпына келтіру туралы талаптарды жиі қарайды, онда еңбек шартын бұзудың заңдылығы туралы дау көтеріледі: жұмыс берушінің бастамасы бойынша; жұмыскердің бастамасы бойынша; тараптардың келісімі бойынша; елеулі еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмыскердің жұмысты жалғастырудан бас тартуы; жұмысты қабылдау кезіндегі сынақтың қанағаттанарлықсыз нәтижесіне байланысты. Тізбесі түпкілікті болып табылмайтын даулардың аталған түрлерінің әрқайсысы, оларды жұмысқа қайта алу туралы істерге жатқызылуына қарамастан, оларды қарау мен шешудің барлық түрлеріне тән жалпы іс жүргізу ерекшеліктерімен қатар, ең алдымен істі қарау кезінде қолдануға жататын заңдармен көзделген өзіндік ерекшелікке ие.

Еңбек дауларын сотта қарау ерекшелігі мен маңыздылығын ескере отырып, заң шығарушы еңбек заңнамасының жалпы нормаларымен қатар еңбекті құқықтық реттеудің бірлігі мен саралануы қағидатына сүйене отырып, арнайы нормалармен реттейтін, олардың ерекше құқықтық мәртебесін заңмен сипаттау қажет.

Жұмыскерлердің өзге санаттарын жұмысқа қайта алу туралы дауларды шешудің заңнамалық базасы ретінде «Мемлекеттік қызмет туралы» ҚР заңы, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы, «Құқық қорғау қызметі туралы» ҚР Заңы және т.б. әрекет ете алады.

Кейбір жағдайларда азаматтық заңнамаға жүгіну қажет. Сонымен, егер жауапкер жұмысты қалпына келтіру туралы талапқа қарсылық білдіре отырып, азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттың, мысалы, мердігерлік шарттың немесе тапсырма шартының болуына сілтеме жасаса, сот тараптардың нақты құқықтық қатынастарын еңбек заңнамасының нормаларына ғана емес, сонымен бірге ҚР Азаматтық Кодексінің ережелеріне де сілтеме жасай отырып анықтайды. Сот талқылауы барысында талапкер мен жауапкер арасында жасалған келісім-шарт іс жүзінде еңбек қатынастарын реттейтіні анықталса ғана дау еңбек заңнамасының ережелері негізінде шешіледі. Жұмыскерді жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша еңбек дауларын сотта қараудың ерекшеліктерін ескере отырып, мұндай қатынастарды реттеудің қазіргі жағдайы оларды елдің қоғамдық, әлеуметтік және экономикалық дамуының жаңа талаптарына сәйкес келтіру үшін еңбек құқығының нормаларын жан-жақты қайта қарастыруды талап ететінін атап өткен жөн. Жұмыскерді жұмысқа қайта алу туралы еңбек дауларын қарау ерекшеліктерін айқындау және сот практикасын талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдануына ықпал етеді, сондай-ақ азаматтардың еңбек ету құқығы сияқты әлеуметтік-экономикалық құқығын қорғауды қамтамасыз етеді [1,73б.].

Еңбек дауларын шешу үшін сот органдары тек материалдық қана емес, сонымен қатар, процессуалдық құқығының нормаларын, ең алдымен, Қазақстан Республикасының Азаматтық процессуалдық кодексінің нормаларын (әрі қарай – ҚР АПК) қолданады [2]. Еңбек дауларын сотта қарау кезінде маңызды мәнге ие қайнар көздердің қатарында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының қаулыларын да атауға болады. Еңбек істері жөніндегі кейбір шешімдер мен қаулыларды дереу орындау туралы мәселе де жауапты қарауды талап етеді, өйткені Қазақстан Республикасы АПК-нің 237-бабы, ол жұмысқа қайта орналастыру туралы соттың дереу шешімінің қажеттілігі фактісін; жұмыскерге жалақыны, бірақ үш айдан аспайтын жалақыны алып беру; жарақат немесе денсаулығының өзге де зақымдануынан, сондай-ақ асыраушысынан айрылуынан келтірілген зиянды өтеу, бірақ үш айдан аспайтын мерзімде туралы тек айтады, бірақ жұмыскерлердің мүдделерін жеткілікті деңгейде қорғамайды. Бұл баптан, мысалы, жұмыскерді қалай бұрынғы жұмыс орнына қайта орналыстырғаны көрінбейді: бұрынғы немесе басқа жұмыста, бұрынғы немесе басқа жұмыс орнында, елеулі еңбек жағдайларын сақтай отырып немесе сақтамай. Ал, егер жұмыскердің бұрын жұмыс істеген ұйымы болмаса, онда не істеу керек? Моральдық зиянды өтеуді айтпағанда, мәжбүрлі жұмыстан кету немесе төмен ақы төленетін жұмысты орындау үшін қандай мөлшерде және кім ақы төлейді? Осы және заңсыз ауыстырулар мен жұмыстан босатулар бойынша қолайсыз салдарларға байланысты осы басқа да мәселелер Қазақстан Республикасының жаңа Еңбек кодексінде көрініс табуға тиіс Заманауи қазақстандық еңбек заңнамасы әлемдік тәжірибені Қазақстан Республикасы мүшесі болып табылатын ХЕҰ Конвенциялары мен ұсынымдарын барынша ескеруге тырысады. Оның үстіне, Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабына сәйкес республиканың халықаралық шарттары мен басқа да міндеттемелері құқықтық жүйенің бір бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта республика Парламенті ХЕҰ-ның Әлеуметтік-еңбек қатынастары саласындағы оннан астам конвенциясын ратификациялады. Олардың арасында мұндай маңызды ретінде: – Еңбек және жұмыспен қамту саласындағы кемсітушілік туралы Конвенция; – Мәжбүрлі еңбекті жою туралы Конвенция; – Құндылығы бірдей еңбегі үшін ерлер мен әйелдерге бірдей сыйақы беру туралы Конвенция; – Жұмыспен қамту саласындағы саясат туралы Конвенция; – Үш жақты консультациялар туралы Конвенция; - Жұмысқа қабылдау үшін ең төменгі жас туралы Конвенция және т.б. Осыған байланысты халықаралық нормаларды ратификацияланғаннан кейін оларды тікелей қолдануға мүмкін болды, бұл өз кезегінде соттарға еңбек дауларын шешу кезінде оларды есепке алуды міндеттейді [3,52 б.]. Ғылымда азаматтық-құқықтық даулардың ерекше категориясы ретінде еңбек дауларын бөліп шығару бір жағынан, даудың негізінде жатқан нақты қатынастардың өзгешелігінде болды және екінші жағынан - еңбек құқығы саласының ерекшелігінде. Еңбек қатынастары дербес пәні, өзінің өзіндік әдісі және құқықтың оқшауланған қайнар көзінің жүйесі бар ерекше құқық саласымен реттеледі. Дәл осы жағдайлар, ең алдымен, ғалымдардың еңбек дауларын азаматтық құқықтық даулардың

дербес категориясы бөлуін түсіндіреді. Еңбек дауларын қарау кезінде юрисдикциялық органдар еңбек және онымен сабақтас қатынастардың ерекшеліктерін ескереді және дауларды еңбек құқығы қайнар көздеріне сәйкес шешеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясы кез-келген адам мен азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін сотта қорғалу қағидасын бекітті. Конституцияның 13-бабының 2-тармағына сәйкес «...әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғауына құқығы бар...» [4]. Сонымен қатар, ҚР Конституциясының 76-бабының 1-тармағында «...сот билігі Қазақстан Республикасы атынан жүзеге асырылады және өзіне азаматтар мен ұйымдардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды, Республиканың Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз ететуді мақсат етіп қояды» [4]. Бұл жағдайда да еңбек құқықтарын соттық қорғау еңбек құқықтарын қорғаудың негізгі тәсілдердің бірі болмақ. Егер құқықтары мен заңды мүдделері турасында жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы келіспеушіліктер тараптардың келісім қағидаты негізінде шешім таппаса, ол келесі - юрисдикциялық кезеңге өтеді, ол кезде дау татуласу-делдалдық, соттық, әкімшілік органдарда қаралады. Еңбек құқықтарын қорғау кезінде туындаған еңбек даулары азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қаралып, жалпы юрисдикциялық соттардың соттылығына жатады. Талап арызды қарау барысында судья дау еңбек қатынастарынан, яғни жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек функциясын ақылы түрде жеке орындау туралы келісімге негізделген қатынастардан туындай ма (штаттық кестеге сәйкес лауазымы, мамандығы, біліктілігі көрсетілген кәсіптер бойынша, жұмыскерге тапсырылған жұмыстың нақты түрі бойынша жұмыстар), жұмыс берушінің еңбек заңнамалары және өзге нормативтік құқықтық актілермен, ұжымдық шартпен, келісімдермен, жергілікті нормативтік актілермен, еңбек шарттарымен көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз ету барысында жұмыскердің ішкі еңбек тәртібі ережесіне бағынуын, бұл іс осы соттың соттылығына жатқызылуын анықтайды. Егер дау азаматтық-құқықтық сипаттағы еңбек шартының талаптарын орындамау немесе тиісінше орындамаудан туындаса, бұл талаптар еңбек шартының мазмұнына кіргізілгенімен, ол өз сипатына қарай жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық міндеттемелеріне жатады, сондықтан мұндай даудың соттылығы соттылықтың жалпы тәртібі бойынша анықталады. Тәжірибеде еңбек даулары бойынша өтінішті қабылдау кезінде соттылықты міндетті түрде тексеруі, әр еңбек дауын дұрыс және тез қарау үшін маңызды. Дауды қарауға құқылы емес органның шешімі заңды күші болмайды және мәжбүрлі тәртіппен орындалуға жатпайды. Біздің ойымызша, еңбек дауларының соттылығын азаматтардың басшыға қатысты шағымдарын жоғары тұрған органға жолдауынан ажырату қажет. Дауларды қараудың бекітілген тәртібі, ведомстволық бағыныстылығымен қоса, жұмыскердің нақты басшының әрекетіне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған органға шағымдануға құқығынан айырмайды. Еңбек дауларының сотқа ведомстволығы ҚР Еңбек кодексінің (ҚР ЕК) 159 және 164-баптары айқындалған. Алайда ҚР ЕК 159-бабының 1-тармағы жеке еңбек дауларын – келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясы шешімінің орындалмауы бойынша соттар қарайтындығын ескеру қажет [6]. Яғни, заң дауларды міндетті түрде келісу комиссияларында қарауды көздейді. Ал егер дау келісу комиссиясында реттелмесе немесе комиссияның шешімі орындалмаса, сол жағдайда ғана келісу комиссиясына жүгінгендігі туралы дәлелдемелерді қоса тіркеп, сотқа жүгінуге болады. Келісу комиссиясына жүгінгендігі туралы дәлелдемелер болмаған жағдайда сот талап арызды қайтару туралы ұйғарым шығарып, жұмыс орны бойынша келісу комиссиясына өтінішпен жүгіну қажеттілігін түсіндіреді. Заң шығарушы соттармен қаралатын жеке еңбек дауларының екі тобын қарастырады: – сотқа дейінгі кезеңнен өткен жеке еңбек даулары; – тікелей соттың ведомстволығына жататын жеке еңбек даулары. ЕДКК-мен де, сотпен де қаралатын жеке еңбек дауларына: – ЕДКК шешімі жұмыскерді немесе жұмыс берушіні қанағаттандырмаған және олар бұл шешімді сотқа шағымданған даулар; – заңдарға немесе өзге нормативтік құқықтық актілерге қайшы шығарылған шешімдер бойынша және осы негізде прокурор өтінішпен сотқа жүгінген даулар бойынша; – ҚР ЕК 160-бабында көзделген мерзімде ЕДКК шешім шығармай, жұмыскер сотқа жүгінген даулар жатады [5]. Осылайша, қазіргі қолданыстағы Қазақстандық заңнама тікелей соттарда қаралатын жеке еңбек дауларының нақты түрлерін көздемесе де, ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 «Соттардың еңбек

дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысына сәйкес келісу комиссиясымен реттелмеген немесе келісу комиссиясының шешімін орындалмаған, сонымен қатар, ҚР ЕК 159-бабының 1-тармағында көрсетілген келісу комиссиясымен қаралмаған істер сотта қаралатындығын көрсетеді [6].

«Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» 9 нормативтік қаулының қолданыстағы редакциясы тараптардың түсіндіру жұмыстарының сапасына қойылатын талаптарға сәйкес келмейтініне қатысты бұрынғы ескертулер, тұжырымдар бар. Жоғары сот еңбек дауларының әртүрлі санаттары бойынша сот тәжірибесінің мәселелерін түсіндіруді нақты көрсететін тиісті құрылымға ие емес, өзекті болып қала береді. «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы 9 нормативтік қаулысының (бұдан әрі – НҚ) типтік еңбек дауларын дұрыс шешу үшін жеткіліксіз, НҚ-ның кейбір қорытындылары Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚР Еңбек кодексінің (бұдан әрі – ҚР Еңбек кодексінің) нормаларына қайшы келеді.

НҚ 2017 жылы қабылданды, 2018 жылы Салық кодексінің бап нөміріне сілтеме бөлігінде бір тармақ өзгертілді . Яғни, жеткіліксіз пысықтау, бірқатар қарама-қайшылықтар мен ескірген ережелердің болуы, Еңбек кодексінің нормаларына сілтемелердің көптігі және НҚ-ның басқа да кемшіліктері Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотымен назардан тыс қалды. Бес жылға жуық уақыттан бері сот тәжірибесін сапалы жалпылау, заңнамадағы олқылықтарды анықтау және сот түсіндіру әдісі арқылы араласуды талап ететін қоғамдық қатынастардың ағымдағы сұраныстарын анықтау бойынша жұмыстардың нәтижелері жоқ. 2-тармағының екінші абзацының редакциясында бірқатар кемшіліктер бар: біріншіден, құқықтық қатынастарды реттеу мүмкін емес, бірақ қоғамдық қатынастар еңбек шартымен, жұмыс берушінің актісі, келісім және ұжымдық шарт еңбек шартымен реттеледі. Екіншіден, «тараптардың өзге де келісімдері» санаты табиғатта жоқ, Еңбек кодексінде жалпы, салалық, аймақтық болуы мүмкін «келісім» ұғымы бар, кез келген келісім оның тараптарының үш жақтылығы принципіне негізделеді, ал еңбек қатынастарының тараптары келісімнің тараптары болып табылмайды. Үшіншіден, Жоғарғы Соттың «Еңбек шарты тараптарының құқықтық қатынастары онда көрсетілген шарттардан басқа ұжымдық шартпен, тараптардың өзге де келісімдерімен және жұмыс берушінің актілерімен реттеледі» еңбек заңнамасының нормаларына қайшы келмейтін» деп көрсетілген құқық көздері деген редакцияда таңдауы. Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасымен салыстырғанда қызметкерлердің жағдайын нашарлататын болса, онда олар жарамсыз деп танылатынын және көрсетілмейтінін өзгертуді және өтінішке жатады көрсетуді талап етеді. Өйткені еңбек, ұжымдық шарт, келісімдер, мысалы, әлеуметтік және еңбек кепілдіктерін арттыру тұрғысынан Еңбек кодексіне қайшы келуі мүмкін, бірақ олар Еңбек кодексінің нормаларымен салыстырғанда қызметкерлердің жағдайын нашарлатпайды. НҚ-ның 2-тармағы төрт тармақтан тұратынын, екінші абзац мағынасы жағынан дұрыс орналаспағанын және басқа нормаларды ұсынудың логикалық құрылымын «бұзатынын» қосамыз. Оны қарастырылып отырған абзацтың соңына жылжытып, жоғарыдағы түсініктемелерді енгізу сұранысқа ие. Қарастырылып отырған тармақтың үшінші абзацы мағынасыз, өйткені соттар әрқашан Еңбек кодексінің нормаларын басшылыққа алуы керек, ал арнайы заңнама мен Еңбек кодексінің нормаларымен бәсекелесе отырып, біріншісін, егер олар еңбек заңнамасының нормаларын төмендетпесе ғана қолдануға тиіс. Еңбек кодексінде белгіленген құқықтардың, бостандықтардың және кепілдіктердің деңгейі. 3-тармақтың 1-тармағының мазмұны келісім комиссияларының құзыретіне жатпайтын дауларды тізбелеу бөлігінде Еңбек кодексінің 159-бабының 1-тармағына тікелей қайшы келеді. НҚ қаралып жатқан тармақтың екінші, төртінші, бесінші, алтыншы абзацтары Еңбек кодексінің 159-бабына мағынасыз сілтеме болып табылады [5].

Еңбек дауын қарау үшін сотқа және бітімгершілік комиссиясына жүгіну мерзімдерін тізбелеу бөлігінде НҚ 4-тармағы екі жыл бойы Еңбек кодексінің 160-бабының қолданыстағы мазмұнына сәйкес келмейді және ақырында, тым болмағанда осындай айқын қателіктерді бейтараптандыру тұрғысынан Жоғарғы Соттың назарын аудару. Осы тармақта жалпы норма талап етіледі - жеке еңбек даулары бойынша талап қою мерзімдеріне 1994 жылғы 27 желтоқсан-

дағы Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің Жалпы бөлім 177, 179-187 - баптарының нормалары қолданылатынын түсіндіру.

НҚ-ның 5-тармағын , жұмыс орнында алған жарақаттан немесе денсаулығына өзге де зақым келтіруден келтірілген зиянды өтеу туралы талаптар бойынша талапкердің тұрғылықты жері бойынша талап қою мүмкіндігін көрсету бөлігінде толықтыру қажет деп санаймыз. өндірістегі жазатайым оқиғаның салдарынан, сондай-ақ еңбек функциясын орындау орнын көрсететін еңбек шарттарынан туындайтын талаптар, мысалы, қызметкерлерді іссапарға жіберу кезінде, еңбек қызметін жүзеге асыру кезінде, сондай-ақ шарттың орындалу орны бойынша қойылуы мүмкін. ротациялық негіз және т.б.

НҚ-ның 10-тармағында жұмыс берушінің бұйрығында көрсетілген еңбек шартын бұзудың нормативтік негізі мен соттың бұйрықты жарамсыз деп тану міндеттемесі арасында логикалық байланыс бар екендігі туралы Жоғарғы Соттың қате хабарламасы бекітілген. Еңбек кодексінің 10-бабы нормасының мазмұны егер оның мазмұны Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасымен салыстырғанда қызметкерлердің жағдайын нашарлататын болса ғана жұмыс берушінің актісі жарамсыз деп танылатыны ескерілмейді. Еңбек кодексінің 121-бабына сәйкес материалдық зиянды өтеу жөніндегі міндет еңбек шартын заңсыз бұзуға байланысты жұмыс берушіде туындайды, ал оның негізінде еңбек қатынастары тоқтатылған жұмыс берушінің актісі заңсыз болып табылады. «Жарамсыз» санаты бұл жерде орынды емес. Сонымен қатар, НҚ-нің 10-тармағында көрсетілген Жоғарғы Соттың қарастырылған ұстанымы сол соттың ұстанымымен қайшы келеді, бірақ 32 , 34 - тармақтарда ұсынылған, сот тоқтатылуын, тоқтатылуын мойындайтынын көрсетеді. еңбек шартын заңсыз деп таныды [7].

НҚ-ның 17-тармағында Жоғарғы Соттың келесі ұстанымын тұжырымдау кезінде қате жіберілген: «Қызметкерді жұмыс орнында ұрлық (соның ішінде ұсак) жасағаны үшін жұмыстан босату оның кінәсі дәлелденген жағдайда ғана жүзеге асырылады. Қызметкерді жымқырғаны үшін жауаптылыққа тарту туралы заңды күшіне енген сот шешімі немесе оған бұрынғы жұмысын жалғастыру мүмкіндігін жоққа шығармайтын жаза тағайындалған заңды күшіне енген сот үкімі. Бұрынғы жұмысын жалғастыру мүмкіндігін болдырмайтын жазаға жұмыс орнында жымқыру жасағаны үшін сотталған қызметкермен еңбек шартын бұзу Еңбек кодексінің 57-баптың 1-тармағының 2) тармақшасында көзделген тәртіппен жүзеге асырылады. Жоғарыда аталған еңбек қатынастарын тоқтату негіздері тармақтарда көзделген. 12-баптың 1-тармағы. Еңбек кодексінің 52 -бабында, ал Еңбек кодексінде тағайындалған жазаға қатысты «бұрынғы жұмысын жалғастыру мүмкіндігін болдырмайтын» талаптар белгіленбеген. Яғни, Жоғарғы Сот, біріншіден, жұмыстан босату шарттарын негізсіз тарылтып жіберсе, екіншіден, тағайындалған жаза қызметкердің еңбек міндеттерін орындауға кедергі келтіретінін немесе кедергі келтірмейтінін анықтауды төменгі сатыдағы соттарды мақсатсыз міндеттеген.

НҚ-ның 19-тармағында қызметкердің басқа жұмысқа ауысудан бас тартуы жұмысқа келмегені үшін жұмыстан шығаруға негіз болып табылады деп негізсіз көрсетілген. Біріншіден, Еңбек кодексінде, негізінен, жұмысқа келмеу сияқты жұмыстан босатудың негізі жоқ, яғни ҰҚК-де қандай жағдайға сілтеме жасалғаны анық емес, екіншіден, қызметкердің ауыстырудан бас тартуы еңбек шартын тоқтатуға негіз ретінде. еңбек қатынастары тек Еңбек кодексінің 58-бабында көзделген жағдайларда ғана қарастырылуы мүмкін (қызметкер еңбек қатынастарын жалғастырудан бас тартқан жағдайда еңбек шартын бұзудың негіздері).

Заңды негізсіз жұмыстан босатылған қызметкерді қалпына келтіру тәртібін бекітетін НҚ-ның 32-тармағын сот мұндай шешім қабылдаған кезде құқық қолдану тәжірибесінің мәселелерін шешу бөлігінде айтарлықтай толықтыру қажет, мысалы: қалай қалпына келтіру кезінде ұзақ уақыт бойы еңбек шарты жасалуы керек немесе қызметкермен бұрын қолданылған келісім-шарт ұзартылуы керек; сот шешімінің мазмұны және жұмыс берушінің іс-әрекеті, егер шешім қабылданған кезде шарттың қолданылу мерзімі өтіп кетсе, онда жаңа шарт қанша уақытқа жасалуы тиіс; егер бұрын атқарған лауазымы әртүрлі себептермен, оның ішінде мемлекеттік қызметтің, мемлекеттік ұйымдардағы, құқық қорғау органдарындағы жұмыстың ерекшеліктерін ескере отырып, жойылған болса, жұмысқа қалпына келтіру ерекшеліктері [8].

НҚ-ның 33-тармағы ақысы төленбейтін, әлеуметтік демалыстан емес, жыл сайынғы ақылы еңбек демалысынан шақырып алудың тәртібі мен негіздерін түсіндірумен толықтырылуға тиіс.

Жыл сайынғы қосымша ақы төленетін еңбек демалысы жыл сайынғы еңбек демалысының бір түрі болып табылатынын және оның мерзімінде қайтарып алуға жол берілетінін түсіндіру. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 1-бабының 1-тармағының 62-тармақшасында бекітілген «өндірістік қажеттілік» түсінігінің мазмұнын түсіндіріңіз, өйткені бұл жұмыс берушінің еңбек демалысынан бас тарту құқығын жүзеге асыруының міндетті шарты болып табылады және сондай-ақ өндірістік қажеттіліктің заңнамалық анықтамасы «және басқа да ерекше жағдайларда» санатымен жұмыс істейтін толық емес екенін ескере отырып, бұл сот тәжірибесін тиісті түрде жалпылауды және тиісті құқықтық қатынастардың мазмұнын саралау кезінде негіздік ұстанымды қалыптастыруды талап етеді.

Қорытындылай келе, келесі қорытындыларды шығаруға мүмкіндік береді. НҚ-ның қазіргі нұсқасы іс жүзінде әрбір тармақта заңның көптеген жылдар бойы Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысының мәртебесі туралы абсурдтық бекітуді жоймағанын ескере отырып, заң үстемдігінде бар. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актісі ретінде және оны заңнама жүйесіне жатқызу ескертулерде не олқылықтарды, не заңнаманың қолданыстағы жай-күйіне қайшылықтарды, не сапасыз түсіндірмелерді, не біркелкі ұсынуды қамтиды. Еңбек кодексінің анықтамалық мазмұнына құқық нормаларының мәтіні тиісті.

Қазіргі жағдайда еңбек дауларын уақытылы және объективті шешу ерекше маңызға ие. Жұмыскер мен жұмыс берушілердің еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды тиісті құқықтық қолдау жалдамалы еңбек тиімділігінің артуына, ұлттық экономиканың дамуына, қоғамдағы әлеуметтік тыныштық орнығуына ықпал етеді. Жеке және ұжымдық еңбек дауларын соттың қарау ерекшеліктерін сипаттау теориялық және практикалық маңызға ие. Сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әмбебап және толық кепіл берілген түріне жатады. Сонымен қатар егер еңбек қатынастарының жеке жария сипатының ерекшеліктерін ескермейтін болса, жеке еңбек даулары, егер процедуралық реттеу болса, бұл кепілдіктер жеткіліксіз болуы мүмкін.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (грант № AP09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Костян И.А. Рассмотрение индивидуальных трудовых споров // Человек и труд. - 2005. - № 10. – С.73. (Жүгінген күн: 01.02.2023)
2. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. Азаматтық процесілік кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> 07.06.2019. (Жүгінген күн: 01.02.2023)
3. Ермагамбетова Ж. О сроках рассмотрения индивидуальных трудовых споров в суде. Специализированный ежемесячный журнал «ЮРИСТ». – 2002. - № 11. Ноябрь. – С.52.б. (Жүгінген күн: 01.02.2023)
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (Жүгінген күн: 01.02.2023)
5. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (Жүгінген күн: 01.02.2023)
6. ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Нормативті Қаулысы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S> 03.04.2019. (Жүгінген күн: 01.02.2023)
7. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы "Еңбек дауларын шешу кезінде соттардың заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы": мәселелер, жетілдіру перспективалары https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31824852 (Жүгінген күн: 01.02.2023)
8. Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. // Совершенствование трудового законодательства в контексте правового обеспечения процесса вступления Казахстана в ОЭСР. – М.:Первое экономическое издательство, 2020. – 214 с.3. (Жүгінген күн: 01.02.2023)

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

МРНТИ:10.21.61

10.51889/1810-8636.2023.1.71.005

УДК:747.732.6

Д.Н. Жумашов¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

САҚТАНДЫРУ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Зерттеуде мемлекеттегі сақтандырудың маңыздылығы мен қызметіне, құқықтарына талдау жасаланып өзекті мәселелер талданылады. Мақалада сақтандырудың қоғам мен экономикадағы маңыздылығы көрсетіліп айқындалады, мәселен мемлекеттегі сақтандыру ісі; сақтандыру қызметін мемлекеттік реттеу; сақтандыру нарығы мәселері мен шешімдері жалпыланады. Негізгі мақсат – сақтандыру туралы білімімізді тереңдету және жақсарту. Бұл мақаланың мәні азаматтардың материалдық құндылықтарды жоғалтпауға, сондай-ақ олардың өмірі мен денсаулығын қамтамасыз етуге мүмкіндігі бар екенін жеткізу. Қазақстандағы әлеуеттік құқықтық қатынастарының бастамасы болып табылатын сақтандыру қызметі, әлі де зерделеу - зерттеу аяға, оның ішінде ішінде экономикалық және құқықтық тұрғыдан қарастыруды әбден қажет ететін өзекті мәселе.

Түйін сөздер: Құқық, сақтандыру, реттелуі, білім, нарық, мемлекет, құндылық.

Жумашов Д.Н. ¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВЫХ ПРАВОВЫХ
ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В исследовании анализируются вопросы важности и деятельности, права страхования в государстве. В статье подчеркивается важность страхования в обществе и экономике, например, вопросы и решения страхового дела в государстве; государственного регулирования страховой деятельности; страхового рынка. Основная цель - углубить и улучшить наши знания о страховании. Суть данной статьи заключается в том, что граждане имеют возможность не потерять материальные ценности, а также обеспечить свою жизнь и здоровье. Страховая деятельность, являющаяся началом потенциальных правоотношений в Казахстане, по-прежнему является актуальным вопросом, который необходимо рассматривать в рамках изучения, в том числе с экономической и правовой точек зрения.

Ключевые слова: право, страхование, регулирование, образование, рынок, государство, ценность.

D.N. Zhumashov¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

ISSUES OF STATE REGULATION OF INSURANCE AND LEGAL RELATIONS

Abstract

The study analyzes the issues of importance and activity, the right of insurance in the state. The article emphasizes the importance of insurance in society and the economy, for example, issues and solutions of insurance business in the state; state regulation of insurance activities; insurance market. The main goal is to deepen and improve our knowledge about insurance. The essence of this article is that citizens have the opportunity not to lose material values, as well as to ensure their life and health. Insurance activity, which is the beginning of potential legal relations in Kazakhstan, is still an urgent issue that needs to be considered as part of the study, including from an economic and legal point of view.

Keywords: law, insurance, regulation, education, market, state, value.

Кіріспе

Біздің елімізде жүргізіліп жатқан түбегейлі экономикалық реформаларға келетін болсақ, сақтандыру мәселесіне елеусіз назар аударуға болмайды. Нарықтық экономикасы бар дамыған елдерде сақтандыру экономиканың стратегиялық салаларының бірі болып табылады. Бұл қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді, өйткені иелері олардың мүлкі жойылған немесе бүлінген және кірісі жоғалған жағдайда зиянға кепілдік береді. Азаматтар мүлктік мүдделерді қорғау үшін жеке және заңды тұлғалармен арнайы сақтандыру шарттары жасалады. Мыңдаған азаматтардың өміріне қауіп төндіретін және үлкен аумақтарды қамтитын жүздеген компаниялардың мүдделеріне нұқсан келтіретін ірі табиғи (жер сілкіністері, су тасқындары т.б.) және жеке жауапкершіліктен туындаған материалдық шығындар пайда болуына байланысты сақтандыру жүйесі арқылы өтемақдан туындаған микроэкономикалық салдарлар пайда болады.

Сақтандыру – ұзақ уақыттан бері жүзеге асырылып келе жатқан, өзіндік бағыт -бағдары бар, айрықша мүддесі бар – тұлғалардың жеке мүліктеріне, жеке басы жайларына байланысты сақтандыру, шығынды жабу, зардап – зиянды қалпына келтіру сипатындығы әрекет болып табылады. Оның мақсаты - азаматтарды, меншікті, өндірістік процестерді әлеуметтік және ұжымдық қорғау, қоғамның үздіксіз ілгері болуы мен құқықтық қатынастардың көбеюін қамтамасыз ету. Сақтандырылған азамат ол өзіндік қажеттілігі мен болашақтағы қауіптің алдын алатын мұқтаждылығы бар адам. Сақтандыру компаниясы – бұл қажеттіліктерді қанағаттандыратын жеке немесе заңды тұлға. Сақтандырушы мен сақтандырушы арасындағы мәміле келісім-шарт деп аталады. Шартта: сақтандыру түрі, материалы, өтелу мерзімі, сомасы, рәсімі және т. б. көрсетіледі. Келісімшартқа сәйкес сақтандырудың түрі мен зардап шеккен тұлғаның материалдық мүлкі немесе тұлғаның өзі айқындалып, тиісті заңнамалар немесе сот арқылы өтемақы беріледі. Қазіргі кезде Қазақстан аумағында өте қарқынды түрде жүзеге асырылып жатқан процестердің бірегейі сақтандыру нарығын түпкілікті қалыптастыру және оның тиісті инфрақұрылымдарын құру болып отыр. Қазақстандағы сақтандыру нарығының даму жағдайының көрсеткіштері еліміздің ұлттық сақтандыруының негізі құрылғанын мәлімдеп, дәлелдеуде, сондай-ақ Қазақстандағы сақтандыру әлеуетті құқықтық қатынастарының бастамасы болып табылатын сақтандыру және оның қызметі, әлі де әрбір өзгерістерден кейін зерттеп айқындау болып табылады, әсерісе экономикалық және құқықтық тұрғыдан қажет ететін өзекті бағытқа айналып отыр. Сондықтан, бірінші кезектегі мақсат – белгілі бір мөлшерде сақтандырудың құқықтық экономикалық табиғатының мән-маңызын, сақтандырудың тұйықталған қатынастарының ерекшеліктерін қарастыру және жете танысып, білу болып табылады. Осыған орай сақтандыруға ерекше назар аудардым.

Сақтандыру ісін дамытудың ұзақ мерзімді мақсаттарына жету үшін осы іс-әрекеттерді жүзеге асыру қажет:

1. Сақтандыру қызметін мемлекеттік реттеудің тиімділігін арттыру.
2. Сақтандыру қызметінің нормативті-құқықтық базасын жетілдіру.
3. Сақтандыру жүйесінің қаржылық орнықтылығын және беріктілігін қамтамасыз ету.
4. Қазақстандағы және халықаралық сақтандыру нарығының өзара қарым-қатынастарын дамыту.
5. Сақтандыру қызметін көрсету нарығындағы құрылымдық саясатты жүргізу.

Осы сақтандыру нарығындағы құрылымдық саясаттың басты көрінісі сақтандырудың ерікті және міндетті түрлерінің арақатынастарының ұғымдылығын арттыру. Сақтандыру аясындағы ақпараттық-талдау жұмыстарының да жеткілікті деңгейде жүргізілмей отырғанын байқауға болады. Сақтандыру ұйымдарының өздеріне қабылдаған міндеттерін бұлжытпай орындауларын бақылау жөніндегі тиімді мемлекеттік бақылау механизмін құру проблемасы да күн тәртібіндегі өткір мәселе болып табылады. Сондықтан, менің ойымша сақтандыру нарығының қызмет атқаруының нормативтік – құқықтық және әдістемелік базасын жетілдіру жөніндегі шараларды жүзеге асыру қажет.

Негізгі бөлім

Сақтандыру – қоғамның экономикалық қатынастарының айрықша сферасын бейнелейтін қоғамдық қатынастың бірі. Сақтандыру сферасы адам өмірінің, өндірістік және әлеуметтік - экономикалық қызметінің барлық жағын қамтиды. Сақтандыруға түрткі болатын басты себеп - бұл өндіріс пен адам өмірінің қауіп-қатерлі сипаты. Сондықтан өндіріс процестерін жалғастыру, азаматтың жекелеген сипаттарының өмір тіршілігі мен әл-ауқатын қолдап отыру мақсатында оларды сатып алу үшін қоғамның, жеке өндірушінің, олардың қосалқы қорларын да немесе резервтерін де, сондай-ақ ақша ресурстарын да кіріктіретін қаражаттары болуы тиіс. Мемлекеттегі сақтандыру ісі мен сақтандыру қызметі аясында жүзеге атқарылатын мемлекеттік реттеудің мақсат -міндеттеріне мыналарды жатқызуға болады:

- 1) еліміздің сақтандыру нарығындағы сақтандыру, қайта сақтандыру ұйымдары мен басқа да қоғамдардың қаржылық және құқықтық негіздерін нығайту;
- 2) өте тиімді қызмет атқаратын сақтандыру нарығын қалыптастыруды және оны одан әрі дамытуды қамтамасыз ету;
- 3) әртүрлі ұйымдық - құқықтық нысандағы сақтандырушылардың өздеріне тиісті қызметтерін атқаруларына қолайлы жағдай жасау;
- 4) сақтанушылардың әркілі мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету;
- 5) сақтандыру ісі мен сақтанушыларға зиян келтіруі мүмкін жалған сақтандыру компанияларын сақтандыру нарығына жібермеу;
- 6) Қазақстан аумағындағы сақтандыру бизнесіне қатысатын шетелдік капиталдардың мөлшерін, қатысу нысандары мен тәсілдерін және ауқымын айқындау;
- 7) сақтандыру және қайта сақтандыру ұйымдарының қызметтеріне түсетін салықтардың салмағын жеңілдетуді қарастыру;
- 8) сақтандыру және қайта сақтандыру ұйымдарының тұрғылықты қызмет атқаруларын заң жүзінде кепілдендіру [1, 37 б.].

Сақтандыруды дамытуға орай бағдарламада мемлекеттің, азаматтардың және шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүддесін қорғаудың нақты құралы бола алатын қазіргі заманғы және тұрақты сақтандыру нарығын қалыптастыру, мемлекеттік әлеуметтік саясаттың құрамдас бөлігі ретінде тиімді сақтандыру жүйесін құру сияқты мақсат көзделген. Сақтандыру нарығы міндетті сақтандыру мен қатар ерікті нысанда жүзеге асады. Қалай болғанда да сақтандыру сақтандыру шартын жасау арқылы реттелінеді. Сақтандыру шарты азаматтық кодекспен реттеледі [2, 803 бап].

Осы мақсатты жүзеге асыруға байланысты уәкілетті мемлекеттік органдарға мына келесідей міндеттер жүктеледі:

- 1) сақтандыру нарығының қазіргі заманғы инфрақұрылымын қалыптастыру және оның қатысушыларының қызметін ұйымдастыру үшін жағдай жасау;
- 2) сақтандыруды қолдану аясын кеңейту және міндетті сақтандыру түрлерін нақтыландыру;
- 3) Халықаралық стандарттарды ескере отырып, сақтандыруды қадағалаудың тиімді жүйесін ұйымдастыру;
- 4) сақтандыру және қайта сақтандыру ұйымдарының қаржылық орнықтылығы мен төлем қабілеттілігі жөніндегі талаптарды арттыру;
- 5) әлеуметтік қамтамасыз ету түрі ретінде сақтандыру тұрғысынан қорғауды ұсынудың жаңа принциптерін нақтылау.

Қаржы нарығы экономиканың құрамдас бөлігі. Бүгінгі күні ғалымдар экономикамен қатар қаржы нарығын да реформалау қажет деп қарайды [3, 9 б.].

Сақтандыру ісі мен сақтандыру қызметі туралы заңдар мен өзге сақтандыру жөніндегі құжаттарда дәстүрлі, бұрыннан қолданылып келе жатқан мемлекеттік реттеу тәсілдері мен шараларына қоса халықаралық талаптар мен нарықтық экономикаға сай әдістер белгіленген. Ал осы әдістер құқықтық реттеу мен тиімділіктің тепе теңдігі болуын айта кетеді [4, 64 б.].

Бұл жерде бірден мынадай ұсыныс бере кеткен жөн болар деп санаймын: отандық сақтандыру заңдарын жетілдіру және мемлекеттік реттеуді халықаралық сақтандыру реттеуінің стандарттарына сай тиімділендіру үшін бірінші кезекте сақтандырушылардың қаржылық кепілдендірулері бойынша және лицензиялау бойынша бірыңғай қағидалар белгілеу; сақтандыру қадағалауын жүзеге асыратын қадағалау органдарының жауапкершіліктерін нақты айқындау, сақтандыруды бірыңғай жіктеу түрлерін енгізу қажет.

«Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңында (сақтандыру қайта) сақтандыру ұйымдарының қызметін реттеудің негізгі шаралары ретінде сақтандыру және қайта сақтандыру ұйымының төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылығын сақтауды қамтамасыз ету; сақтандыру ұйымдары орындауға міндетті пруденциалдық нормативтерді көне өзге де нормалар мен лимиттерді белгілеу; сақтандыру және қайта сақтандыру ұйымының мәмілелер жасауына шектеу қою; сақтандыру ұйымының акцияларымен жасалған мәмілелерге бақылау жүргізу және т.б. қарастырылып, бекітілген [5, 21-35 баптар].

«Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы заңының 41–бабының 1-тармағында сақтандыру саласын мемлекеттік реттеудің мынадай негізгі міндеттері көрсетілген:

1. Қазақстан Республикасында тұрақты сақтандыру жүйесін жасау, қолдау және ұлттық сақтандыру нарығының инфрақұрылымын қалыптастыру;
2. Сақтандыру нарығын реттеу және сақтандыру қызметін қадағалау;
3. Сақтандыру негіздерін заңдармен баянды ету, міндетті сақтандыру түрлерін, Қазақстан Республикасының халықаралық сақтандыру жүйесіне қатысу принциптерін белгілеу.

Сақтанушылардың және пайда алушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау халықаралық тәжірибені зерделеуді қажет етеді. Бұл нарық әрқашан дамып отырады деп пікір айтады ғалымдар [6, 311-312 бб.].

Заңды тұлғалардың немесе олардың Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан оқшауланған бөлімшелерінің мүліктік мүдделерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жеке тұлғаларының мүліктік мүдделерін сақтандыруды уәкілетті мемлекеттік органның тиісті лицензиясы бар сақтандыру компаниясы ғана жүзеге асыра алады. Сақтандыру қызметтерін беруші Шарттың белгіленген талаптары мен нысаны, сақтандырылған мүлікті ұстау жөніндегі шаралар, сондай-ақ жауапты адамнан өндіріп алу құқығы шегінде жазатайым оқиғалардан сақтандыруға сәйкес сақтандыру қызметтерін берушіні хабардар етуге міндетті. Барлық қолда бар құжаттар сақтандыру төлемін алғаннан кейін сақтандырушыға ұсынылуы тиіс. Сақтандыру компаниясы сақтандыру жағдайы басталғаннан кейін сақтандырушы өзінің сақтандырылған мүлікке құқығынан бас тарту туралы мәлімдей алады және толық сақтандыру сомасын ала алады. Сақтандыру шарты бойынша туындайтын дауларды сот немесе төреші белгіленген рәсімге сәйкес қарайды.

Мемлекеттік реттеу әдісіне пруденциалдық нормативтер мен өзге де міндетті нормалар мен лимиттерді белгілеу де жатады. Сақтандыру немесе қайта сақтандыру ұйымының төлем қабілеттілігі мен қаржылық орнықтылығын қадағалау олардың орындауына және сақталуына міндетті пруденциалдық нормативтер мен лимиттерді белгілеу арқылы жүзеге асырылады. Пруденциалдық нормативтер әдетте төлем қабілеттілігі және қаржы қаржылық орнықтылық нормативтерін қамтиды. зақтандырудың жекелеген шарттары бойынша міндеттемелерінің ең көп көлемі өз капиталы мен сақтандыру резервтері қаражаттары сомасының он процентінен аспауы тиіс екендігін білу қажет [7, 48 б.].

Сақтандыру кезінде сақтық резервтері мен қорларын қалыптастырудың екі негізгі әдісі қолданылады, олар: бюджеттік және сақтық әдістері. Қаржыларды қалыптастырудың бюджеттік әдісі бюджеттердің қаражаттарын, яғни, бүкіл қоғамның қаражаттарын пайдалануды болжайды. Сақтық әдісі қорларды шаруашылық жүргізуші субъектілер мен халықтың жарналары есебінен жасауды алдын ала қарастырады; жарналардың мөлшері және оларды төлеудің тәртібі сақтандырудың түріне қарай немесе заңмен не сақтық қатынастарының қатысушылары арасындағы арнайы келісімшартпен анықталады. Сақтық қатынастарының бірінші бөлігінде – қоғамдық қорғауда бюджеттік әдіс пайдаланылады, екінші бөлікте – әлеуметтік сақтандыруда – қос әдіс, үшінші бөлікте – мүліктік және жеке басты сақтандыруда тек сақтық әдісі пайдаланылады [8, 561-568].

Сақтандыру бүгінде, нарықтық экономикаға өту жағдайында ете қарқынды дамып жатқан шаруашылық, кәсіпкерлік қызмет саласының біріне жатады. Еліміздің шаруашылық аяларында пайда болған көптеген мемлекеттік емес секторлар тарапынан да сақтандырудың әр түріне деген сұраныстар күшейе түсуде. Оның себебі, сол шаруашылықтардың жеке меншікке негізделуі арқасында, мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдарға қарағанда, олар өздерін жан-жақты әрі мардымды қамсыздардыру үшін сақтандыру қорғауына әрдайым мұқтаж болады.

Сақтандыру секторын дамытудың маңызды сатысы кепілдік беру институттарының қызметін одан әрі жетілдіру, оны халықаралық практикаға сәйкес келтіру болып табылады. Кепілдікті схемаларды құру мақсаты сақтандыру қызметінің тұтынушылары және сақтандыру нарығының тұрақтылығын сақтау үшін сақтандыру ұйымын мәжбүрлеп тарату зардаптарын жұмсартуға негізделген. Сақтандыру ұйымын мәжбүрлеп таратқан жағдайда сақтандырушылардың құқықтары мен мүлікті мүддерлерін қорғауды қамтамасыз ету қолданыстағы сақтандыру төлемдерін кепілдендіру қоры акционерлік қоғамының негізгі міндеті болып табылады. Қор міндетті сақтандырудың неғұрлым жаппай түрлері бойынша, атап айтқанда көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру жөніндегі және тасымалдаушының жолаушылар алдындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру жөніндегі сақтандыру төлеміне кепілдік береді. Қордың және сақтандыру ұйымдарының тікелей өзара байланысын ескере отырып Қорды акцияландыру туралы мәслені қарау қажет. Бұл қордың жұмысын нарық қажеттілігіне бағыттауға, үлкен икемділік пен басқарушылық алуға мүмкіндік береді, бұл Қордың өзінің де, тұтастай алғанда сақтандыру нарығының да елеулі дамуына әкеп соқтырады. Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру жүйесін одан әрі кеңейту мақсатында сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру жүйесіне сақтандырудың басқа міндетті түрлерін, сондай-ақ өмірді сақтандыруды кезең-кезеңмен енгізуге бағытталған шараларды қабылдау қажет, өйткені осы сәтте оның барлығынан да артық жоғары әлеуметтік мәнге ие болуына байланысты осындай кепілдіктерге мұқтаж. Кепілдік беру резерві сомасының сақталуы мен көбеюін қамтамасыз ету үшін оларды инвестициялауға рұқсат етілген қаржы құралдарының тізбесін кеңейту қажет [9, 26].

Сақтандыру ұйымдарының қызметі айқын еместікке негізделетіндігін назарға ала отырып, сақтандыру ұйымдары оның ағымдағы және алда күтілетін қаржы жағдайын қозғауы мүмкін барлық міндеттемелер спектрін ескеру қажет. Осыған байланысты, бүгінгі күні сақтандыру ұйымдарының тәуекелдерін басқару жүйесі тиісті корпоративтік саясат пен рәсімдерді дамытуды, тәуекелдерді өлшеудің сандық әдістерін пайдалануды, олардың тәуекелдеріне сәйкес өнімдер мен қызметтерді бағалауды, тәуекелдердің шектерін белгілеуді, ырықтандыру және

хеджерлеу арқылы тәуекелдерді басқаруды, шығындарды жабу үшін қауіпсіздік жастығын құруды (міндеттемелер мен капитал тарапынан) қамтиды. Қалай болғанда да сақтандыру мен қатар басқа да мемлекеттік қаржылық қатынастардың мемлекеттік бақылауында болатынын, е онсыз реттеу мүмкін еместігін және бақылау туралы ғалымдар пікір білдіреді. [10, 63-64 бб.].

Кеңестік билік жағдайында Қазақстанда орын алған мемлекеттік сақтандыру жүйесі өзінің кемеліне келіп тұрған шағында да қазіргі кезеңдегідей өте көп және әр алуан тәуекелдерді сақтандыру ісімен байланыспаған болатын. Өйткені, ол кезде жеке меншікке негізделген кәсіпкерлік қызметтер жүзеге асырылмайтын, яғни жоқ болатын және сақтандыру ісі толығымен мемлекет құзырында болғандықтан, оның әр түрлі бағыттарын дамытып, кеңейтудің аса қажеттілігі болмаған еді. Сондықтан, бұрыннан және жаңадан құрылып қызметтерін атқарушы мемлекеттік және мемлекеттік емес сақтандыру ұйымдары мен қайта сақтандыру компанияларына көптеген сақтандыру түрлерін қайтадан жандандыруға тура келіп отыр.

Бұл тақырыптың өзектілігі тұрғындардың материалдық құндылықтарын жоғалтпауға, сондай-ақ олардың өмірі мен денсаулығын сақтандыруға мүмкіндігі бар. Сақтандырушылар саны жылдан жылға артып келеді. Полис ұстаушы-белгілі бір қажеттіліктері бар адам.

Сақтандырушы – бұл қажеттіліктерді қанағаттандыратын жеке немесе заңды тұлға.

Сақтандырушы мен сақтандырушы арасындағы келісім - шарт деп аталады.

Шартта мыналар айқындалады: сақтандыру түрі, объект, төлем мерзімі, сомасы, тәртібі және т.б.

Сақтық нарығы - бұл сатып алу-сату объектісі «арнайы тауар» болып табылатын ақша қатынастарының саласы - сұраныс пен ұсыныс қалыптасатын сақтық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тросткая С.С. *Страховое право Учебное пособие.* – Москва. РГУП, 2017 – 264 с.
2. «Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі» (Ерекіше бөлім) 1999 жылғы 1 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы №409 /<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409> (тапсырыс 06.03.2023 ж.).
3. Найманбаев С.С. *Финансовое право: Учебник (Общая и Особенная части).* – Астана: Данекер, 2005. – 450 с.
4. Худяков А.И. *Страховое право Республики Казахстан: Учебник.* – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 320 с.
5. «Сақтандыру қызметі туралы» 2000 жылғы 18-желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы №126 /<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126> (тапсырыс 06.03.2023 ж.).
6. Жуйриков К.К. *Страхование: теория, практика, зарубежный опыт: Учебник.* – Алматы. Изд. Экономика, 2015. – 408 с.
7. Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н. *Страховое дело.* – Ростов на Дону, 2010. – 387 с.
8. Құлпыбасов С., Мельников В.Д. *Қаржы негіздері: Оқулық.* – Алматы ЖШС «Издательство ЛЕМ», 2009. – 722 бет.
9. Баяхметов Т. «Қазақстандағы сақтандырудың маңызы мен болашақта дамыту тенденциялары». – Алматы, *Қаржы-қаражат*, №2, 2008 ж. – 24-28 б.
10. Аскарова А. *Финансовое право Республики Казахстан: Уч. пособие.* – Костанай: КГУ имени Байтұрсынова, 2017. – 80 с.

B.A. Taitorina¹, G.U. Balgimbekova²

¹ *Abai Kazakh National Pedagogical University*

² *Karaganda Buketov University*

THE DIFFICULTIES OF REDUNDANCY OF STATELESSNESS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN CONDITIONS OF DEVELOPING THE INTEGRATION PROCESSES

The article is prepared in the framework of grant proposal of Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan № AR14870745 «Citizenship and redundancy of statelessness in the Republic of Kazakhstan in conditions of the integration processes».

Abstract

The article is devoted to the analysis of the difficulties of the redundancy of statelessness in the Republic of Kazakhstan. The issues of improving the legislation on citizenship and migration are updated in order, firstly, to ensure a decent level of living for stateless people through the economic and legal guarantee of the social rights of stateless people, and, secondly, to develop legal mechanisms for their inclusion in the society to reduce the risk of social conflicts. The article contains an analysis of international legal acts on the status of stateless people and the redundancy of statelessness, national acts of the Republic of Kazakhstan regulating the legal status of stateless people; also the article contains the analysis of foreign and Kazakh literary sources. Based on empirical materials, an analysis of the practical activities of state authorities of the Republic of Kazakhstan on the introduction of a national mechanism for determining statelessness in Kazakhstan was implemented (the legal basis for cooperation between the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan with the Ministry of Justice and partners of the UN Refugee Agency was a Memorandum of Understanding signed by the parties). Recommendations for improving legal mechanisms of statelessness's redundancy in the Republic of Kazakhstan are shown in the research.

Keywords: citizenship, statelessness, stateless people, legal regulation, convention, redundancy of statelessness.

B.A. Тайторина¹, Г.У. Балғымбекова²

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

² *Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИНТРЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕССТЕРДІ ДАМУЫ ЖАҒДАЙЫНДА АЗАМАТТЫҚСЫЗДЫ АЗАЙТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасында азаматтықсыздықты қысқарту мәселесін талдауға арналған. Біріншіден, апатридтердің әлеуметтік құқықтарының экономикалық-құқықтық кепілдігі арқылы азаматтығы жоқ адамдардың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету, екіншіден, әлеуметтік қақтығыстардың туындау қаупін азайту мақсатында оларды қабылдаушы қоғамға енгізудің құқықтық тетіктерін әзірлеу мақсатында азаматтық және көші-қон туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері өзектендірілуде. Мақалада апатридтердің мәртебесі және азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы халықаралық-құқықтық актілердің, азаматтығы жоқ адамдардың құқықтық мәртебесін реттейтін Қазақстан Республикасының Ұлттық актілерінің, сондай-ақ шетелдік және қазақстандық әдеби дереккөздердің талдауы қамтылған. Эмпирикалық

материалдар негізінде Қазақстанда азаматтығын анықтаудың ұлттық тетігін енгізу бойынша Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының практикалық қызметіне талдау жүргізілді (ҚР ІМ-нің Әділет министрлігімен және БҰҰ Босқындар агент жөніндегі агенттігінің серіктестерімен ынтымақтастығының құқықтық негізін тараптар қол қойған Өзара түсіністік туралы Меморандум жасады). Зерттеуде Қазақстан Республикасында азаматтығын төмендетудің құқықтық тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылған.

Түйін сөздер: азаматтық, азаматтықсыздық, азаматтығы жоқ адамдар, құқықтық реттеу, конвенция, азаматтықсызды қысқарту.

Тайторина Б.А.¹, Балгимбекова Г.У.²

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

² *Карагандинский университет имени Е.А. Букетова*

ПРОБЛЕМЫ СОКРАЩЕНИЯ БЕЗГРАЖДАНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация

Статья посвящена анализу проблемы сокращения безгражданства в Республике Казахстан. Актуализируются вопросы совершенствования законодательства о гражданстве и миграции с тем, чтобы, во-первых, обеспечить достойный уровень жизни лиц без гражданства посредством экономико-правовой гарантированности социальных прав апатридов, и, во-вторых, разработать правовые механизмы их включения в принимающее общество в целях снижения риска возникновения социальных конфликтов. В статье содержится анализ международно-правовых актов о статусе апатридов и сокращении безгражданства, национальных актов Республики Казахстана, регулирующих правовой статус лиц без гражданства, а также иностранных и казахстанских литературных источников. На основе эмпирических материалов осуществлен анализ практической деятельности государственных органов Республики Казахстан по введению в Казахстане национального механизма определения безгражданства (правовую основу сотрудничества МВД РК с Министерством юстиции и партнерами Агентства ООН по делам беженцев составил подписанный сторонами Меморандум о взаимопонимании). В исследовании представлены рекомендации по совершенствованию правовых механизмов сокращения безгражданства в Республике Казахстан.

Ключевые слова: гражданство, безгражданство, лица без гражданства, правовое регулирование, конвенция, сокращение безгражданства.

Introduction

Statelessness is a global problem, affecting the fate of more than 10 million people. The occurrence and development of this problem is associated with the collapse of the socialist camp of states: "the collapse of empires and the emergence of independent states in the twentieth century gave rise to an unprecedented number of people who have no nationality and have nowhere to go", and with such circumstances as, for example, the consequences of the two world wars in Europe. The literature combines together ideas about law and politics, citizenship, related to the difficult situation of stateless people (apatride): statelessness required a new understanding of international order in the XX century and later [1]. The trouble of statelessness affects almost all regions of the world, such as Southeast and Central Asia, the Middle East, Africa and even prosperous Europe. In Central Asia, many of the stateless people still have expired Soviet identity document

And in fact, the consequences of statelessness are damaging: they deny stateless persons of legal rights or the possibility of satisfying basic needs, leave them beyond political and economic influence, discriminate against and make them especially unprotectable to exploitation and abuse. Furthermore, the status of statelessness is transferred "by inheritance". This means that children of stateless people born in a country where the law does not provide for the "right of land" are automatically assigned to the group

of stateless people. Not by chance that statelessness is sometimes called an invisible problem because stateless people often remain invisible and unheard in many cases from birth to death. The international community includes state freedom in questions of citizenship, ensuring de-jure and de-facto the state of statelessness [2; 3].

The reasons for encouraging the state to create and improve the system for ensuring the rights of foreign citizens in the social sphere, are a consistently high level of immigration influx, characterized by a significant number of foreign citizens and stateless persons entering the country for education, employment, as well as for humanitarian reasons [4, p.8]. In State programs and national laws, it is obvious to see the connection between the direction and nature of migration flows and the availability of social, educational, medical and other services for stateless people. At the same time, it is necessary to pay an attention to that fact that in conditions of socio-economic and international political instability, external migration has both positive potential and negative one. On the one hand, it promotes the filling of labor resources and replenishment of the state budget. On the other hand, the presence of a large number of stateless people or with uncertain citizenship can become a threat to social stability and international harmony in the state. With this in mind, in modern conditions, the legislator faces the task not only of ensuring a decent level of living for these groups of people through the economic and legal guarantee of the social rights for this group of people, but also, in case to reduce the risk of social conflicts, to develop a mechanism for their inclusion in the host society. These circumstances actualize the implementation of a legal study aimed at identifying the essence and features of the realization of the social rights of stateless people, as well as the search for effective legal mechanisms to ensure them in the conditions of modern state migration policy of the Republic of Kazakhstan.

Materials and methods

In the course of the study were used such kind of methods of cognition like specific historical; institutional; systemic; structural-functional and comparative-legal methods, which are for the formation of the institution of the rights of stateless persons in various branches of legal knowledge were used. Beside this, there were dialectical-subject method of cognition of international legal trends in relation to constitutional and legal processes and phenomena.

Results and discussion

A number of factors can cause statelessness: denial or deprivation of citizenship of minority groups, state succession, absence of birth registration, gender discrimination in citizenship laws, gaps and conflicts of citizenship laws between states. Whatever the reason, statelessness could have serious consequences for people in almost all countries and regions of the world. In reality, most stateless people face a wide range of obstacles in their daily lives.

In the appearing of problems of statelessness, a significant role is played by differences in the laws of states on the procedure for getting and losing citizenship, in particular, the presence of conflicts between the "right of blood" and the "right of land", and differences in the procedure for naturalization, etc. In addition, the causes of dual citizenship and statelessness should be attributed to poorly manage territorial changes, resulting in a change in state jurisdictions, population migration and the influx of refugees [5, p. 10].

The size of legal capacity of stateless people depends not only on the legal component, but also on economic, social and political factors that to some extent affect the content of the constitutional and legal status of a stateless people [6, p. 10].

The legal status of stateless people and the problems of state security are interrelated, the nature of which is twofold. On the one hand, it is necessary to protect the society and the state itself that accepts foreigners. However, on the other hand, the security of foreigners themselves as individuals must also be ensured by all legal methods. At the same time, in every legal source, both international and constitutional, it is possible to find provisions serving this purpose – ensuring security in all its components. This allows point out several levels of security: universal; regional and national. All levels are related to the solution of security issues related to the problems of illegal migration [7, p. 10].

At the international level, statelessness issues are regulated by the Convention on the Status of Stateless Persons, of 1954; the Convention on the Reduction of Statelessness, of 1961; the Convention

on the Status of Refugees, of 1951; and the Protocol thereto, of 1967, in 1999. The international legal status of a stateless people is defined as the legal status of "a person who is not considered a citizen by any state into the force of its law." In accordance with the norms of international law the legal status of stateless people matches with the status of foreigners, with the exception of cases established by the Convention of 1954, when stateless people are given a more favorable position.

Stateless people, by reason of specific international standards in the field of statelessness, should be endowed with the same rights as citizens and foreigners on the territory of states that have acceded to the Convention of 1954. With relation to the acquisition of movable and immovable property and transactions with it, stateless people should be provided with the most favorable position possible and, in any case, no less favorable than foreigners. The same preferences represent the essence of the right of free access to the courts, the right to work, the right to receive state aid and support. A special sound have the provisions of the Convention on labor legislation and social security (article 24), the main of which is to provide stateless people legally living in the territory of the Contracting states with the same provision as is provided to citizens with respect to: a) reward for work, including family allowances, if such benefits are part of remuneration for work, working hours, overtime, paid vacations, restrictions on work at home, minimum age of employees, apprenticeship and vocational training, the work of women and minors and the enjoyment of the benefits of collective agreements, since these issues are regulated by laws or regulations or controlled by administrative authority; b) social security (legal provisions concerning accidents at work, occupational diseases, maternity, illness, disability, old age, death, unemployment, family responsibilities and other cases that, according to domestic laws or regulations, are provided for by the social security system).

It should be mentioned that there are limits, assuming, firstly, the possibility of the existence of an appropriate procedure for the preservation of acquired rights in the process of acquisition; and, secondly, the existence in the regulatory framework of a special procedure for the appointment and receipt of full or partial benefits paid entirely from public funds, and benefits paid to individuals, who have not fulfilled all the conditions for contributions required to receive a normal pension. The Convention contains very significant standards for ensuring the social status of stateless people, such as the exercise of the right to compensation for the death of a stateless people resulting from an accident at work or an occupational disease, while not being affected by the fact that the beneficiary does not reside in the territory of a Contracting state. In addition, the provisions of the Convention on the granting of benefits to stateless people are arising from such agreements, which at any given moment may be in force between these Contracting states and states not participating in the treaty, are significant [8].

The Convention of 1961 of the Redundancy of Statelessness consistently develops the provisions of the Convention of 1954, defining the effective experience and solidarity of the participating states in this area. The granting of citizenship to any person born in the territory of a state, who would otherwise be stateless, is a fundamental rule of international agreements. The conditions for granting citizenship to stateless people are regulated by national laws. It is important to note the norms and provisions of the Convention on the need to regulate in national legislation issues of preventing statelessness in cases of possible future situations of succession of states – legislation inside the state should provide for a preventive norm in a meaningful context, guaranteeing that no person as a result of transformational processes will become stateless [9].

National law contains conditions unique to each State for granting citizenship to stateless persons. The provision on the automatic granting of citizenship by virtue of the principle of "the right of land " upon the birth of a child on the territory of a certain country complies with international standards. A national law may have in its construction other qualifications for granting citizenship: for a person, when initiating a petition before a state body, a time and age qualification, a residence qualification, a lack of criminal record (crimes against state security), and the mandatory status of an apatriote are established. The Convention emphasizes the, subject to its provisions, no such application can be rejected [9].

The determination of statelessness status is the starting point for an effective response to the adoption of legal measures to ensure the protection of stateless persons. Recognition of statelessness

status is very significant because it provides a way to use certain rights, for example, the right to reside. The availability of identity documents promotes the use of a number of rights, such as the right to freedom of movement, the right to education, etc. [10].

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 1995 No. 2337 "On the legal status of foreigners", persons who are not citizens of the Republic of Kazakhstan and do not have proof of their belonging to the citizenship of another state are recognized as stateless persons [11]. In general, the legislation of the Republic of Kazakhstan on the legal status of foreigners is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan and defines in accordance with it the basic rights and obligations of foreigners and stateless persons, the procedure for their entry into the Republic of Kazakhstan, stay and movement on its territory and departure from the Republic of Kazakhstan. As a rule, the legal status of stateless persons can also be determined by international treaties of the Republic of Kazakhstan: if an international treaty ratified by the Republic of Kazakhstan establishes rules other than those contained in the law, then the rules of the international treaty apply. Thus, according to paragraph 4 of Article 12 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, stateless persons enjoy the rights and freedoms in the Republic, as well as bear the duties established for citizens, unless otherwise provided by the Constitution, laws and international treaties. This provision fully applies to the block of individual rights for his social security.

Stateless persons permanently residing in the Republic of Kazakhstan have equal rights with citizens of the Republic of Kazakhstan to receive pre-school, primary, basic secondary and general secondary education; to receive free technical and vocational, post-secondary, higher and postgraduate education on a competitive basis in accordance with the state educational order, if they have the education of each of these levels they get it for the first time.

The Law of the Republic of Kazakhstan "On the Legal Status of Foreigners" also regulates the issues of ensuring the health of stateless persons (Article 7): medical assistance is provided to stateless persons located in the territory of the Republic of Kazakhstan if there is a voluntary medical insurance policy, unless otherwise provided by the laws of the Republic of Kazakhstan and international treaties ratified by the Republic of Kazakhstan [12]. The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 No. 360-VI "On the health of the people and the healthcare system" (Article 83) contains more detailed rules: stateless persons permanently residing in the territory of the Republic of Kazakhstan have the right to receive a guaranteed amount of free medical care on an equal basis with citizens of the Republic of Kazakhstan; stateless persons temporarily staying in the Republic of Kazakhstan have the right to receive a guaranteed amount of free medical care for diseases that pose a danger to others, according to the list and in the amount determined by the authorized body, unless otherwise provided by the laws of the Republic of Kazakhstan or international treaties ratified by the Republic of Kazakhstan; stateless persons identified and identified as victims of human trafficking in the territory of the Republic of Kazakhstan have the right to receive a guaranteed amount of free medical care according to the list and in the amount determined by the authorized body. Accordingly, stateless persons located on the territory of the Republic of Kazakhstan have the same responsibilities in the field of healthcare as citizens of the Republic of Kazakhstan [12]. The Marriage (Matrimony) and Family Code of the Republic of Kazakhstan has been amended to ensure the registration of all children at birth, regardless of the status of their parents.

Social and pension provision for stateless persons permanently residing in the Republic of Kazakhstan is provided in the same manner as for citizens of the Republic of Kazakhstan. At the same time, when assigning pensions and pension payments and benefits to stateless persons, their work experience abroad may be counted on the grounds and in accordance with the procedure established by legislation and international treaties of the Republic of Kazakhstan.

The introduction of the national mechanism for determining statelessness in Kazakhstan in September 2020 contributed to the official recognition of 1,600 persons with undetermined citizenship as stateless persons, which, accordingly, allowed these persons to gain access to a wide range of social rights. Subsequently, the Ministry of Internal Affairs of the Republic launched a large-scale identification and documentation campaign specifically aimed at identifying the extent of statelessness

and solving the problem of statelessness. The legal basis for cooperation between the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan with the Ministry of Justice and partners of the UN Refugee Agency was a Memorandum of Understanding signed by the parties. Just one year of cooperation has shown positive results of the campaign: migration services have registered more than 6 thousand undocumented persons with undetermined citizenship, of which 3,400 have confirmed their citizenship of the Republic of Kazakhstan, and 1,600 have received the official status of stateless persons. In general, about 7000 people currently have the official status of stateless persons in Kazakhstan – about the same number of stateless persons has been steadily varying over the past 5-7 years. Nevertheless, there is a possibility of undocumented persons with undetermined citizenship residing on the territory of Kazakhstan.

In the domestic legal literature, the reasons for statelessness in Kazakhstan are the historical context of the acquisition of independence, gaps in legislation and procedures for its implementation, the human factor (late application of persons to obtain and replace documents, ignorance of laws, fear of punishment, etc.), as well as conflicts arising from different approaches to citizenship issues in Central Asian states [13].

Taking into account the fact that the Republic of Kazakhstan has not joined the 1954 Convention on the Status of Stateless Persons and the 1961 Convention on the Reduction of Stateless Persons, it should be noted that the definition of stateless person itself has not been brought into line with the provisions of key international agreements. By definition, the national legislation of the Republic of Kazakhstan imposes the obligation to prove the status of a stateless person on the stateless person himself, while the international standards contained in the conventions indicate that such an obligation should be distributed between the applicant and the state bodies carrying out the procedure.

The situation of solving the problem of determining and reducing statelessness is compounded by difficulties in determining the exact number of undocumented persons with undetermined citizenship. As a rule, official statistics take into account only those persons who have the official status of a stateless person of the Republic of Kazakhstan. A situation is being created when undocumented stateless persons are practically deprived of access to fundamental rights and freedoms, respectively, they do not have the opportunity to receive social assistance, including in the field of healthcare, education, pensions and benefits, official employment and, moreover, free movement.

No less significant is the problem associated with the granting of citizenship by right of soil to the children of foreign citizens or stateless persons born on the territory of the Republic of Kazakhstan. In accordance with article 14 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Legal Status of Foreigners", citizenship is granted at birth to children whose parents permanently reside in the country. Citizenship of the Republic of Kazakhstan is not granted to a child born on the territory of the republic, whose parents are stateless persons and temporarily stay in the country, regardless of the reasons for their stay. In this context, the legislation of the Republic of Kazakhstan has not been brought into line with the norms of international law, according to which children of stateless persons born in the territory of a particular State are granted citizenship automatically, without additional conditions.

The legislation of the Republic of Kazakhstan is a gap in terms of preventing statelessness in the event of possible situations of succession of States in the foreseeable future – national law does not provide for preventive norms and provisions for the settlement of these issues. At the same time, the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness justifies the need to prevent the possible occurrence of statelessness - no person should become stateless as a result of the transfer of territories to another State (article 10) [8].

Conclusion

The current state of the problem under study gives reason to conclude that the necessary measures should be taken to accede Kazakhstan to the Convention on the Status of Stateless Persons of 1954 and the Convention on the Reduction of Statelessness of 1961, as well as to resolve the issue of bringing the legislation of the republic into line with generally recognized norms and the principles of international law governing the determination of status, the granting of citizenship and the protection of the rights of stateless persons. From the fundamental provisions determining the status of stateless persons, the

granting of citizenship implies, respectively, the possibility of developing rules and mechanisms for providing emergency assistance to stateless persons in the territory of the Republic of Kazakhstan, taking into account the vulnerability of their situation, and determining long-term solutions concerning the future use of stateless persons in the territory of the Republic of Kazakhstan access to medical care, employment, education and social assistance during their stay in the territory of the Republic of Kazakhstan; in general, to the complex of measures for social adaptation and integration of stateless persons in the Republic of Kazakhstan. We consider it necessary to ensure the basic rights of stateless persons temporarily staying on the territory of the Republic of Kazakhstan during the procedure for determining their migration status. In this context, it is advisable to include provisions in the legislation on citizenship and migration on the provision of permission for legal stay for the period of processing documents.

In order to ensure compliance of the legislation of the Republic of Kazakhstan with international standards, it is necessary to eliminate deficiencies in the existing legislation regulating the issues of ensuring the right of stateless persons of the Republic of Kazakhstan. As a priority measure - to include in the Law "On Citizenship" norms ensuring the right of every child at birth registration to acquire the citizenship of the Republic of Kazakhstan.

Reference:

1 Siegelberg, Mira L. *Statelessness: a modern history* // Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press; 2020. – 318 p.

2 Conklin W. *Statelessness: the enigma of the international community*, 2014 [Electron. resource] - URL: https://www.persee.fr/doc/rqdi_0828-9999_2015_num_28_1_2175.

3 Berkeley, Bill. "Stateless People, Violent States." *World Policy Journal*, vol. 26, no. 1, 2009, pp. 3–15. JSTOR, [Electron. resource] - URL: <http://www.jstor.org/stable/40210101>.

4 Павловский А.С. *Социальные права иностранных граждан в Российской Федерации: автореф. дисс...к.ю.н.* – Москва, 2004. – 29 с.

5 Керопян А.А. *Международно-правовые проблемы гражданства в условиях глобализирующегося мира: автореф. дисс...к.ю.н.* – Москва, 2002. – 24 с.

6 Малумов А.Ю. *Иностранные граждане и лица без гражданства в Российской Федерации: особенности правового статуса: автореф. дисс...к.ю.н.* – Москва, 2004. – 28 с.

7 Смирнова Е.С. *Проблемы правового статуса иностранных государств в условиях глобализации: автореф. дисс. д-ра юрид. наук.* – Москва, 2008. – 64 с.

8 Конвенция о статусе апатридов. Принята 28 сентября 1954 года Конференцией полномочных представителей, созванной в соответствии с резолюцией 526 А (XVII) Экономического и Социального Совета от 26 апреля 1954 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/apatride.shtml

9 Конвенция о сокращении безгражданства. Принята 30 августа 1961 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/statelessness.shtml

10 «Безгражданство: Принципы анализа недостатков в области защиты» для ситуаций с беженцами // <http://www.unhcr.org/refworld/statelessness.html>

11 Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003764&pos=120;-54#pos=120;-54

12 Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34464437&doc_id2=34464437#pos=5;-98&pos2=2249;-98

13 Сейтаева Ж.С. *Безгражданство в Республике Казахстан: причины возникновения и пути искоренения* [Электрон. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34762301&pos=6;-106#pos=6;-106.

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

МРНТИ:10.31.51
УДК: 347.911.95

10.51889/1810-8636.2023.1.71.007

Г.Б. Меирбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

АТҚАРУ ӨНДІРІСІНДЕГІ ТАТУЛАСУ КЕЛІСІМІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘНІ

Аңдатпа

Мақалада атқару өндірісі – бұл өзіне тән азаматтық процестің соңғы сатысы екендігін ол, біріншіден, өндіріп алушы мен борышкердің татуласу келісімін реттеуге арналған заңнаманың ерекшеліктері ескеріле отырылып, тәжірибеде оларды қолданудың тиімділігінің артуының негізгі бағыттары анықталады. Бүгінгі таңда атқару сатысындағы татуласу келісімін жасауды реттеуге арналған атқарушылық іс жүргізу қатынастарды дамыту және оларды қорғау мемлекеттік саясатының басым міндеттері болып табылады. Азаматтардың құқықтарын қалпына келтіру және оны қорғауды қолдау үшін әртүрлі құқықтық құралдар қолданылады: сотқа дейінгі медиаторлардың көмегімен татуласу рәсіміне келу. соттан тыс татуласу келісімін жасау, сот процесіндегі және атқару сатысындағы татуласу келісімі жайлы қарастырылады.

Алайда татуласу келісімі азаматтық процестің табиғатымен тығыз байланысты, оны жасауға іс жүргізу қызметі бағытталған. «Азаматтық іс жүргізудің айрықша белгісі – олардың тараптарының толық билігінде болуы. Сонымен, егер белгілі бір азаматтық процестің тараптары атқару өндірісіне дейін де, одан тыс жерде де татуласу келісіміне келе алса, одан толық бас тарта алса, онда оны процесс барысында өз құқықтарына бірдей еркін билік етуден айыруға негіз жоқ екенін естен шығармау жайлы айтылады

Түйін сөздер: азаматтық процесс, атқару өндірісі, тараптар, өндіріп алушы, борышкер, татуласу келісімі, медиация, медиатор.

G.B. Meirbekova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

LEGAL SIGNIFICANCE OF THE CONCILIATION AGREEMENT IN THE ENFORCEMENT PROCEEDINGS

Abstract

In the article, enforcement proceedings are the last stage of a specific civil process, first of all, the features of the legislation regulating the conciliation agreement between the recoverer and the debtor are taken into account, as well as the main directions for increasing the effectiveness of their application in practice. Today, the development of enforcement proceedings for the regulation of conciliation agreements at the executive stage and their protection are the main tasks of state policy. To restore the rights of citizens and ensure their protection, various legal instruments are used: mediation with the help of pre-trial mediators. the conclusion of a settlement agreement out of court, a settlement agreement in court and the stage of execution are discussed.

However, the conciliation agreement is closely related to the essence of the civil process, which is aimed at its creation. “A distinctive feature of civil proceedings is the full powers of its parties. So, if the

parties to a certain civil process can come to a conciliation agreement both before and outside the enforcement proceedings, or can refuse it altogether, then there is no reason to deprive them of the same free exercise of their rights during the process.

Keywords: civil process, enforcement proceedings, parties, recoverer, debtor, settlement agreement, mediation, mediator.

Г.Б. Меирбекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРИМИРИТЕЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ В ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

В статье исполнительное производство является последней стадией конкретного гражданского процесса, в первую очередь учитываются особенности законодательства регулирования примирительного соглашения между взыскателем и должником, а также основные направления повышения определяется эффективность их применения на практике. На сегодняшний день развитие исполнительного производства по регулированию примирительных соглашений на исполнительных стадиях и их защита являются основными задачами государственной политики. Для восстановления прав граждан и обеспечения их защиты используются различные правовые инструменты: медиация с помощью досудебных посредников. обсуждается заключение мирового соглашения во внесудебном порядке, мировое соглашение в судебном порядке и стадии исполнения.

Однако примирительное соглашение тесно связано с сущностью гражданского процесса, который направлен на его создание. «Отличительной чертой гражданского судопроизводства является полнота полномочий его сторон. Так, если стороны определенного гражданского процесса могут прийти к примирительному соглашению как до, так и вне исполнительного производства, а могут и вовсе от него отказаться, то нет никаких оснований лишать их такого же свободного осуществления своих прав в ходе процесса.

Ключевые слова: гражданский процесс, исполнительное производство, стороны, взыскатель, должник, мировое соглашение, медиация, медиатор.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының процестік құқығы да Төрелік іс жүргізу құқығы да тараптарға татуласу келісіміне мүмкіндік береді, яғни, Азаматтық процестік кодексіне [1] сәйкес тараптар істі бітімгершілік татуласу келісімімен аяқтай алады. Бұл ереже іс жүргізу құқығының жария-құқықтық сипатына қарамастан, тараптарға дауды өз бетінше тоқтатуға мүмкіндік береді және процестегі диспозитивтілік принципінің көрінісі болып табылады. Айта кету керек, зерттеушілер арасында бұл бітімгершілік келісім институтының құқықтық табиғаты мәселесі бойынша консенсус жоқ. Осылайша, Т.М. Яблочков әлемдік татуласу келісімі процестің аяқталуының өзіндік формасы екенін атап көрсетті. Дүниежүзілік татуласу келісім концепциясы маңызды шарт ретінде міндетті өзара жеңілдіктердің болуын мүлде білдірмейді: ол сондай-ақ талаптардың бүкіл көлемінің бір жағының екінші жағының біржақты концессиясынан тұруы мүмкін. Сонымен қатар, өзінің заңды күші бойынша бітімгершілік келісімі заңды күшіне енген сот шешімінің заңды күшіне енген шешіміне тең [2, 85 б.].

Осыған ұқсас көзқарасты Ресейлік процессуалист Г.Ф. Шершеневич бітімгершілік келісімнің шарттық сипатын айта отырып, азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың жеке құқықтарының бірі тараптардың істі бітімгершілік келісімімен аяқтау құқығы екенін көрсетті. Бітімгершілік татуласу мәміленің шарт екенін ескере отырып, автор оны жасасу мүмкіндігі тараптардың жеке қабілетіне және оның субъектісінің заңдылығына байланысты екенін атап көрсетеді. Татуласу келісімін жасау туралы мәселені шешу кезінде тараптар өзара келісім

бойынша әрекет етеді, контрагенттер бітімгершілік мәміле бойынша өздері мәлімдей алған құқықтарды алады [3, 216-220 бб.]. Г.Ф.Шершеневич бітімгершілік мәмілені қарастыра отырып, сонымен бірге ол өзінің құқықтық табиғаты бойынша шарттық қатынасты білдіреді, сондықтан келісім-шарттар үшін белгіленген барлық субъективті және объективті шарттар бітімгершілік мәмілелерге толықтай қолданылады деген қорытындыға келеді [3, 446 б.].

Бірақ бітімгершілік татуласу келісімді сот міндетті түрде бекітуі тиіс. Татуласу келісімін соттың бекіту тәртібіне қойылатын талаптар жария құқық қағидасының аясына жататын іс жүргізу заңнамасымен белгіленеді. Іс жүргізу құқығының императивтік сипатына байланысты соттың бітімгершілік келісімді бекіту тәртібін бұзуы сот актісін сөзсіз жоюға әкеп соғады, ал бітімгершілік келісім, оны бекіту туралы соттың ұйғарымы болмаған жағдайда, сот актісін шартсыз жоюға әкеп соғады.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Атқару құжаты ұсынылған сәттен бастап тараптардың атқарушылық іс жүргізудегі құқықтары мен міндеттерін дамытудың дербес кезеңі басталады. Атқару құжатының түріне, іс-әрекеттердің сипатына (ерікті және мәжбүрлі), сондай-ақ істердің әртүрлі санаттарының материалдық-құқықтық белгілеріне, құқықтарды, міндеттер мен мүдделерді беруді қамтамасыз ететін механизмге байланысты бөлінеді. Атқару құжаты шындығында басқаша. Атқару құжаттарын жүзеге асыру механизмі тұрғысынан құқықтық қатынастардың сипатын ескере отырып, борышкердің өндіріп алушының міндеттемесін мәжбүрлеп орындауын қамтамасыз ететін механизмді бөліп көрсетуге болатын сияқты, атқару құжаты және ерікті орындау механизміне сай болады. Соңғысы субъектілердің заңды мінез-құлқын негізінен құқықтық сана деңгейінде құндылық бағдарлары, құқықтық қатынастар, атқарушылық құжаттарды орындау процесіндегі мінез-құлық мотивтері қамтамасыз етеді [4].

Атап өтерлігі, атқарушылық іс жүргізу процесіндегі бітімгершілік татуласу келісім, сот талқылауы барысында жасалған бітімгершілік келісімнен айырмашылығы, тараптар арасындағы дауды сот шешіп қойған уақытта жасалады. Сонымен қатар, орындау сатысында өндіріп алушыда борышкердің белгілі бір әрекеттерді жасау немесе қандай да бір әрекеттерді жасаудан бас тарту міндетін белгілейтін сот актісі бар. Бұл кезеңдегі бітімгершілік татуласу келісім ерікті орындау механизмі ғана болып табылады, оның негізгі процессуалдық мақсаты - мемлекеттік мәжбүрлеу механизмінен бас тарту немесе, егер мұндай рәсім басталған болса, орындауды тоқтату болып табылады. Оның шарттары ерікті түрде, ол соттың атқару парағын беруге негіз болып табылады және мәжбүрлеп орындауға жатады. Заңды күшіне енген сот актілері Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында міндетті және орындалуға жатады. Атқарушылық іс жүргізу сатысында жасалған бітімгершілік татуласу келісімінің ерекшелігі – атқарушылық іс жүргізуде бітімгершілік келісімін жасасуға рұқсат беретін заңда осы ережеден ерекшелік қарастырылғандығында. Бітімгершілік татуласу келісімінің жасалуы іс жүзінде бұрын шығарылған барлық сот шешімдерінің күшін жояды. Сонымен, атқарушылық іс жүргізу сатысында жасалған татуласу келісімі іс жүзінде оны жасасқан адамдарға істі қараудың салдарын өзгерту және шешімді өзгерту мүмкіндігін береді. М.А. Рожкова атқарушылық іс жүргізу тараптарын бітімгершілік келісімін жасасуға итермелейтін негізгі себеп сот талқылауынан айырмашылығы, құқықтың даулылығы емес, орындауды толық көлемде жүзеге асыру мүмкіндігіне қатысты белгілі бір күмәндар болып табылады-деген болатын [5, 184 б.].

Атқарушылық іс жүргізудегі бітімгершілік татуласу келісімі, сондай-ақ сот ісін жүргізу барысында жасалған бітімгершілік келісімі екі заңды фактіге негізделеді: өндіріп алушы мен борышкер арасындағы келісімнің жасалуы және оны соттың бекітуі.

1. Келісім-шартын жасасу. Атқарушылық іс жүргізудегі бітімгершілік келісімді жалпы юрисдикциядағы сот немесе төрелік сот қарайтынына және бекітетініне байланысты, Қазақстан Республикасының Төрелік іс жүргізу заңы мен Азаматтық процесілік кодексінің бітімгершілік келісімін жасау мәселесіне көзқарастар талаптары әртүрлі болатынын атап өткен жөн. Сонымен, баптың Қазақстан Республикасының Төрелік іс жүргізу Заңына сәйкес татуласу келісімі тек жазбаша түрде жасалуы керек, сонымен қатар бітімгершілік келісімі сақталуы тиіс белгілі бір шарттар белгіленеді [6].

Атқару өндірісінде тараптар бітімгершілік келісімін төрелік процестің кез келген сатысында және сот актісін орындау кезінде жасай алады. Қолданыстағы заңнаманы талдау орындау сатысында жасалған бітімгершілік келісімі мына талаптарға сай болуы керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді: а) анықтық, б) сөзсіз және в) талап қоюда берілген барлық нәрсеге қатысты жасалуы тиіс.

Бітімгершілік татуласу келісімінің анықтығы оның даудың маңызды объектісіне қатысты тараптардың құқықтары мен міндеттерін нақты көрсету керектігін білдіреді, ал атқарушылық бітімгершілік келісімде балама шарттар болуы мүмкін емес. Атқару рәсімі оның орындалуына оның туындауы немесе болмауы туралы шарттарды енгізуге жол бермеу болып табылады. Оның азаматтық процестегі татуласу келісімінен айырмашылығы, сот орындаушысының нысаны үшін міндетті шарттарды белгілемейді. бітімгершілік келісімі және тараптарға бітімгершілік келісімін жасау арқылы істі өз бетінше тоқтатуға мүмкіндік беретін жалпы алғышарттарды ғана қамтиды. Осылайша, жалпы юрисдикциядағы соттарда тараптардың келісімге келу туралы ауызша өтініші арқылы жеке құжат жасамай-ақ, бітімгершілік татуласу келісімін жасауға болады, оның талаптары сот отырысының хаттамасында белгіленеді.

2. Соттың бітімгершілік татуласу келісімін бекітуі. Атқарушылық іс жүргізудегі бітімгершілік татуласу келісімін жасасу мәселесі бойынша заңнама нормаларын зерделеу бітімгершілік келісімді бекіту кезінде соттың негізгі қызметі бітімгершілік келісімнің оның заңға сәйкестігін және шарттардың сақталуын тексеру болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұжырым, атап айтқанда, соттың істі мәні бойынша басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қарамай, бітімгершілік келісімді ұйғарым шығару арқылы бекітетіндігіне негізделген. Сот актісін орындау процесінде жасалған бітімгершілік келісімді бекіту туралы сот ұйғарымында осы сот актісін орындауға жатпайтыны не бітімгершілік келісімді бекіту туралы сот ұйғарымының күшін жоюға әкеп соғатыны, не болмаса мұндай ұйғарым болмаған жағдайда бітімгершілік келісімі заңды күші жоқ және заңды салдарға әкеп соқпайтын болып есептеледі. Тек іс жүргізу құқығының нормалары немесе бітімгершілік татуласу келісімін жасасу талаптары бұзылатынын ерекше атап өтеміз. Бітімгершілік татуласу келісімінің заңдылығын тексере отырып, сот тараптардың келісімін даулау туралы талап арызда көрсетілуі мүмкін мәселелерді қазірдің өзінде зерттеп, бағалайды. Демек, соттың материалдық құқық нормаларын бұзуы туралы мәселені көтеру орынсыз болып көрінеді, яғни мәні бойынша іс қаралмайды, ал атқарушылық іс жүргізу тараптардың қалауы бойынша тоқтатылады.

Бітімгершілік келісімде тараптардың бір-біріне немесе бір тараптың екіншісіне міндеттемелерін орындау шарттары, мөлшері мен мерзімдері туралы келісілген мәліметтері болуы керек. Бұл ережені түсіндіре отырып, атқарушылық іс жүргізуде бітімгершілік келісімді тек бір тарап міндетті болған жағдайда жасауға рұқсат етіледі деген қорытындыға келуге болады. Мұндай түсіндіру атқарушылық іс жүргізуде жасалған бітімгершілік келісімнің мәнін дәл көрсетпейтін сияқты. Атқарушылық іс жүргізу өз алдына борышкерден орындауды талап етуге құқығы бар және сотпен расталған өндіріп алушының үстем жағдайын білдіреді, ал борышкер міндетті тұлға ретінде айқын емес тиімді жағдайда болады. Автордың пікірінше, бұл жерде бітімгершілік келісімнің мәні екі жақтың да екінші тараптың шарттарын қабылдауға бағытталған өздерінің келісілген еркін білдіруінде құқықтық қатынастардың әртүрлі полюстерінде орналасқан субъектілер еріктерінің келісімділігі ретінде қарастырылады. Біржақты бас тарту, сондай-ақ орындау бір тараптың ерік-жігерін қамтиды, ол атқарушылық іс жүргізудің басқа қатысушылары үшін міндетті болады, бірақ біздің ойымызша, ажырамас атрибуты болып табылатын бітімгершілік татуласу келісімі шарттың элементін қамтымайды.

Атқарушылық іс жүргізудің түпкілікті мақсаты сот шешімінде және басқа да атқару құжатында қамтылған тапсырманы орындау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін сот орындаушысы міндетті тұлғаның еркінен басқа атқару құжаттарының орындалуына кепілдік беретін орындауды жүзеге асырады және борышкердің орындамаған міндеттемелері үшін санкциялар ретінде әрекет етеді. Сот орындаушылардың әрекетіне, әрекетсіздігіне шағым жасау туралы істерді қарау Алгоритмін әзірлеуші облыстық соттың судьясы Гүлмира Егембердиева

қатысушылардың назарын атқарушылық іс жүргізу органымен бірлесіп татуластыру рәсімінің тиімділігіне, атап айтқанда сот орындаушыларының әрекеттеріне шағым бойынша соттардағы жүктемені азайтуға, сот актілерін неғұрлым қысқа мерзімде орындауға, атқарушылық іс жүргізу тараптарының шығындарын азайтуға, татуластыру туралы келісім жасау немесе өндіріп алушының талап қоюдан бас тартуы сияқты татуластыру рәсімінің оң нәтижесіне, өндіріп алушының талаптарын қанағаттандырудың өзге тәсілдері туралы тараптарды хабардар ету, борышкердің шығындарын азайту және тараптардың әріптестік қатынастарын сақталуына аударды [7]. Сот шешімдерін орындаудың негізгі жария-құқықтық белгілері ретінде мыналарды көрсетуге болады:

– борышкерге мәжбүрлеу шараларын қолдану тәртібі мен тәртібін қатаң реттеу - өндіріп алушылардың құқықтарын ғана емес, сонымен бірге борышкер мен өндіріп алуды жүзеге асыратын тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін нақты реттеу; борышкер мен өндіріп алушының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін іс жүргізу кепілдіктері; сонымен бірге, біздің ойымызша, жария құқық саласы ретінде атқарушылық іс жүргізудің қажетті белгісі – атқарушылық іс жүргізудің арнайы субъектісінің өкілеттігі бар, сот орындаушысының болуы. Атқарушылық іс жүргізу саласындағы қатынастар, сондай-ақ басқа да іс жүргізушілік құқықтық қатынастар бағынушылық негізінде құрылатынына байланысты процестік құқықтық қатынастың субъектілік құрамының ерекшелігін атап өту керек. Тиісті заңнамада белгіленген шектерде орындау процесінің дамуын таңдау мүмкіндігі бар беделді субъектінің міндетті түрде қатысуы болып табылады.

Сонымен бірге юрисдикциялық актілерді орындау саласындағы қатынастар белгілі бір дискрецияға ие болады.

Осылайша, азаматтық процеске қатысушылардың талап қою тағдырына байланысты қалау еркіндігі яғни, талап қою/қарсы талап қою, талап қоюдан толық немесе ішінара бас тарту, бітімгершілік келісімін жасау және т.б. атқарушылық іс жүргізуде өзінің жалғасын табады. мүдделі тұлғалардың атқарушылық іс жүргізу барысына белгілі бір жолмен ықпал ету және істің одан әрі тағдырын анықтау мүмкіндігінде болады. Атқарушылық іс жүргізу саласындағы диспозитивті бастаудың функционалдық әсер етуінің бір көрінісі екенін атап өткен жөн. Ол құқық қорғау қызметінің динамикасын қамтамасыз ету болып табылады. Азаматтық юрисдикция саласындағы құқық қорғау қызметінің динамикасын қамтамасыз етуді жан-жақты зерттеген М.А. Гурвич азаматтық процестің қозғаушы принципінің әрекет ету механизмін аша отырып, келесі негізгі жайттарды атап көрсетті. Оның әсерінен процесс туындап, дамып отыратын ынталандыруды процестегі қозғаушы принцип деп атайды. Қозғалыс принципінің субъектісі немесе объектісі – бұл даулы құқық, заңмен қорғалатын мүдде, оған сотқа жүгінеді. Субъективтік азаматтық құқықтың дербестігі, оның әкімшілік табиғаты процесте диспозитивтік принципінде көрініс табады, ол процесті бастау және оның одан әрі қозғалуына себепші болу үшін біржақты ерік заңмен берілген мүмкіндікте [8, 24-26 б.].

Азаматтық іс қозғау механизмінің негізгі факторы ретінде процеске қатысушылардың біржақты еркін білдіру құқықтарын көрсетті. Бұған дейін осыған ұқсас көзқарастарда азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынастарда «сот мүдделі тұлғалардың өтінішінсіз азаматтық істерді қозғамайды» оның қозалуы басталуы мүдделі тараптарға байланысты. Сонымен, адамның сотқа жүгінуі азаматтық процестік құқықтық қатынастың пайда болуына және қызмет етуіне әкелетін азаматтық процесті бастайтын іс жүргізушілік құқықтық факті, әрекет.

Жоғарыда айтылғандармен келісе отырып, атқарушылық іс жүргізудің процессуалдық сипаты да факультативтік принципіннің ықпалына ұшырайтынын атап өткім келеді. Атқарушылық іс жүргізудің процессуалдық сипатына тоқталып, Эндрюс Н. Соттың шешімін орындауға байланысты атқару өндірісі, мысалы, банкроттық туралы шешімді немесе шет мемлекет сотының шешімін орындау туралы Англия сотына талап беруге соттың шешімі күшіне енгеннен кейін алты жыл талап мерзімін белгілеген. Бұл талап мерзімі қарапайым азаматтық сот шешімін орындауға қатысты қолданылмайды. Алты жыл талап мерзімінен кейін соттың шешімін орындауға ұсыну үшін соттың рұқсаты қажет, бірақ ондай рұқсатты сот сирек береді [9, 28 б.].

Сот шешімдерін орындау процессуалдық нысанда жүзеге асырылады; атқарушы органдар қызметінің тәртібі заңмен белгіленеді; мүдделі тұлғаларға атқарушылық іс жүргізуге қатысу мүмкіндігі беріледі; сонымен бірге оларға белгілі бір процессуалдық құқықтар беріледі. «Біздің пікірімізше, атқарушылық іс жүргізудегі дискрециялық принциптің әрекеті азаматтық іс жүргізу саласындағы дискрециялық принциптің әрекетіне ұқсас, бұл ерекшеліктерді ескере отырып. әрбір салаға тән әсерінен атқарушылық іс жүргізу туындайтын және дамитын қозғаушы ынталандырушы - өз құқығын жүзеге асыруға мүдделі өндіріп алушының мүддесі, оны (мүдде) атқарушылық құжатты орындауға қолданушы өндіріп алушы жүзеге асырады. Өндіріп алушының өзінің біржақты еркін білдіруі бойынша атқару рәсіміне (процесіне) және оның кейіннен қозғалуына бастамашылық ете алатын заңда көзделген мүмкіндік өндіріп алушы құқықтарының дербестігі болып табылады. Атқарушылық іс жүргізуді қозғау немесе қозғамауды өндіріп алушы ғана шешуге құқылы, тиісінше сот орындаушысы өндіріп алушының өз еркінсіз атқарушылық іс жүргізуді қозғай алмайды. Мұндағы диспозитивті бастама өндіріп алушының атқару парағын өндіріп алуға ұсыну мәселесін шешудегі құқығы, бостандығы болады.

Атқарушылық іс жүргізу саласындағы юрисдикциялық қызмет шеңберінде шешімінде әрекеттерді тараптардың өздері біржақты еркіндік ретінде бағыттайтын бірқатар мәселелер бар, мысалы, кредитордың өндіріп алу немесе қайтарып алу туралы өтініш беруден бас тартуы, атқару парағы және бітімгершілік рәсімдер арқылы ерік-жігерді бірлесіп білдіру, бұларға бітімгершілік татуласу келісімі жатады. Бұл жағдайда ерекше айырықша қасиет – заңды мүдделері қарама-қайшы келетін екі субъекті арасындағы дауды мемлекеттік мәжбүрлеу құралдарын қолданбай шешуге болатындығы. Бұл ретте қарым-қатынастарды тікелей және беделді реттеу жоқ, шынында да тараптарға бітімгершілік келісімін жасасу шарттарын ешкім көрсете алмайды. Атқарушылық іс жүргізуде жеке құқық қағидаттарының болуы тараптардың бастамашылық танытуын білдіреді; атқарушылық іс жүргізудің пайда болуы мен қозғалысы соған байланысты. Таңдау еркіндігі бұл жағдайда мінез-құлықтың кейбір тәуелсіз әлеуметтік бірліктермен, бұл жағдайда атқарушылық іс жүргізу тараптарымен дербес анықталатынын білдіреді. Жоғарыда айтылғандарға байланысты диспозитивті принцип нақты процессуалдық әрекеттерді жүзеге асырудың кең ауқымы мен көп нұсқалылығын алдын ала анықтайды, сол арқылы жеке тұлғаның оң әлеуметтік-құқықтық белсенділігін ынталандырады, оның еркіне сәйкес іс жүргізу әрекеттерін орындауға мүмкіндік береді деген пікір дұрыс.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасы Атқарушылық іс жүргізу заңнамасы тараптарға сот шешімі заңды күшіне енгеннен кейін татуласу келісімін жасауға мүмкіндік береді - атқарушылық іс жүргізу процесінде, атқарушылық іс жүргізу процесінде жасалған келісім оны сот ісін жүргізу немесе банкроттық туралы іс жүргізу сатысындағы бітімгершілік татуласу келісімнен ажыратуға мүмкіндік беретін кейбір ерекше белгілерге борыштық іс жүргізу ие. Дәл заңды күшіне енген сот шешімі негізінде өндіріп алушыға атқару парағы беріледі, оны орындау үшін ол атқарушылық іс жүргізуді қозғайды.

Сот шешімі – мемлекеттік орган ретінде қаралған даудың мазмұны бойынша соттық шешімінің нысаны. Даулы талапты тексеріп, оның бар екендігіне көз жеткізген сот өз шешімімен жеңімпаз тараптың мәжбүрлеп орындату құқығын жүзеге асыру мүмкіндігін растайды. М.А. Гурвич «Сот шешімімен бекітілген мәжбүрлеудің азаматтық субъективті құқығы процессуалдық түрде жүзеге асырылатын болады» [8, 104 б.]. Сонымен бірге, сәйкес заңды күшіне енген сот актілері ғана орындалуы мүмкін. Сот шешімінің заңды күші іс бойынша шешілген сот шешімінің ерекше сапасын білдіреді, ол шешімнің тараптар үшін, іске басқа да қатысушылар үшін де, соттың өзі үшін де, сондай-ақ сот үшін де барлық мемлекеттік мекемелер мен ұйымдарға, лауазымды адамдар мен азаматтарға, тіпті егер олар іске қатыспаса да міндетті болатындығынан тұрады. Атқарушылық іс жүргізудегі татуласу келісімі олардың қалауына байланысты бола алмайды. Бұл көзқарас бұл әрекеттердің заңды күшіне енген сот шешімін беретін растайтын құқықтың жай диспозициясы өзінің құқығын пайдаланудан бас тарту екендігімен негізделеді. Осылайша, заңды күшіне енген сот шешімінен туындайтын құқықты өзгерту немесе ауыстыру оны белгілі бір материалдық құқықтық әсер ету мүмкіндігінен

айырады, бірақ сонымен бірге соттың шығарған сот шешімі заңды күшіне әсер етпейді деген қорытынды жасалады [8, 120-123 б.].

Талапкердің атқару парағын алудан бас тартуы немесе өндіріп алудан бас тартуы сот шешімінің заңды күшіне әсер етпейтіндігі және оның құқығына билік ету актісі ғана екендігі туралы жоғарыда келтірілген дәлелмен келісе отырып, көрсетілген қорытынды атқарушылық іс жүргізу процесінде жасалған бітімгершілік татуласу келісімге қатысты әділ болып табылады. Біздің ойымызша, атқарушылық іс жүргізуде жасалған бітімгершілік татуласу келісім іс жүзінде қабылданған іс бойынша орын алған, заңды күшіне енген, оның негізінде атқару құжаты берілген сот актісін жояды. Атап айтқанда, мұндай қорытынды бітімгершілік татуласу келісімнің мемлекеттік мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілетіндігінен туындайды. Егер ол ерікті түрде орындалмаса, ол мәжбүрлеп орындауға жатады. Ол дегеніміз, сот органы бекіткен тараптардың істі қайта қарау туралы сотқа жүгіну мүмкін еместігі оның сот бітімгершілік келісін бекітпейінше, оны бітімгершілік келісім ретінде қарастыруға болмайды деген сөз. Осылайша, талап ету күші бойынша бітімгершілік татуласу келісімі сот актісіне теңестіріледі, ол бойынша сот істі мәні бойынша шешеді.

Жоғарыда айтылғандарды талдау атқару өндірісінде жасалған бітімгершілік келісім өндіріп алушы мен борышкерге заңды күшіне енген сот шешімін өз еркімен өзгерту құқығын береді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осы жерде айта кететін жайт, шешімнің міндетті сипатынан туындайтын өзгермейтін қасиеті тікелей көрсетілген жағдайларды қоспағанда, шешімді толықтыру және нақтылау және айқын арифметикалық қателерді жою тіпті іс бойынша шешім шығарған соттың өзі де оны өзгертуге құқылы емес. Осыдан атқарушылық іс жүргізу процесінде бітімгершілік татуласу келісім жасалған жағдайда оған қатысушылардың өндіріп алушы мен борышкердің еркін білдіруіне басымдық беріледі деген қорытындыға келуге болады. Сот шешімінде қамтылған соттың мемлекеттік өкімі бойынша атқарушылық бітімгершілік келісін жасауда өндіріп алушының басым жағдайын атап өту керек. Егер талапкер мен жауапкер арасындағы құқықтық қатынастар даулы болса, онда атқарушылық іс жүргізуде өндіріп алушының құқығы, сондай-ақ борышкердің міндеттемесі міндетті сот актісімен – сот шешімімен бекітіледі.

Талапкердің басымдылық жағдайы атқарушылық іс жүргізу сатысында оның құқығының даулылығына күмәнданбауында – ол сот актісімен расталады, ал сот шешімін алу үшін талап қоюшыға бұл жеткілікті. шешімді орындау процесін бастау қажет. Сонымен бірге, сот шешімін орындауға бұру туралы мәселені шешу кезінде өндіріп алушы борышкердің немесе шешім шығарған органның пікіріне тәуелді болмайды. Атқарушылық іс жүргізудегі борышкердің ұстанымы туралы мәселеге қатысты ол айта кету керек, борышкер үшін мінез-құлық нұсқаларын таңдау іс жүзінде шектелген, өйткені борышкер бастапқыда міндетті тұлға болып саналады, ол кез келген әрекетті жасауға мәжбүр болуы керек. Сонымен бірге, сот талқылауы, егер талапкер мен жауапкер тең жағдайда құқықтарын растамай және бір-біріне жеңілдіктер жасаса, оларда әлі жоқ нәрседен бас тартса, талап қоюшы өзінің игілігінің бір бөлігінен немесе оның бір бөлігінен тіпті бұл құқық тек қағаз жүзінде бекітілген болса да бас тартады. Сонымен, өндіріп алушыны борышкермен бітімгершілік татуласу келісін жасауға итермелейтін себеп құқықтың дауы емес, сот шешімімен шығарылған нәрсені алу мүмкіндігіне қатысты белгілі бір күмән болып табылады.

Борышкер үшін бітімгершілік татуласу келісін жасасу оған сот шешімімен жүктелген міндеттеме ауыртпалығын жеңілдету тәсілдерінің бірі болуы мүмкін, атап айтқанда, борышкердің ерікті түрде орындау үшін көзделген мерзімде бітімгершілік келісін жасасуы. орындау үшін сыйақы төлеуге байланысты қосымша шығындарды болдырмайды. Сонымен қатар, бітімгершілік келісін жасау арқылы борышкер өзіне жүктелген міндеттеменің сомасын да, орындау тәсілін де өзгерте алады. Бұл ерекшелік алдыңғы екі шарттың мәнінен шығады. Сот талқылауы барысында жасалған бітімгершілік татуласу келісімнен айырмашылығы, атқарушылық бітімгершілік татуласу келісімі көбінесе борышкердің өз міндеттемелерін орындау шарттарын оңтайландыру құралы ретінде қызмет етеді. Атқарушылық іс жүргізу барысында

тараптар төлемді кейінге қалдыру немесе бөліп төлеу жоспары туралы, не борышкерге жүктелген міндеттемені орындау тәсілін өзгерту туралы келісімге келуі мүмкін. Сонымен, егер борышкерде өндіріп алушының пайдасына шығарылған соманы төлеуге жеткілікті қаражаты болмаса, тараптар борышкердің өндіріп алушыға басқа мүлікті беруі туралы келісе алады, оның орнына өндіріп алушы өз тарапынан талаптан бас тартады.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандар келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, сот шешімін орындау сатысында жасалған бітімгершілік татуласу келісімі материалдық және іс жүргізу құқығының элементтерін қамтитын біртұтас құқықтық және фактілік құрамды құрайды. Екіншіден, бітімгершілік татуласу келісімді жеке құқықтың бір көрінісі ретінде қарастыру ұсынылады. Дәстүрлі түрде жария құқық саласына жататын және азаматтық іс жүргізу құқығында жеке құқық принциптерінің болуымен айқындалатын және азаматтық процеске қатысушылардың тағдырды анықтау жөніндегі өкілеттіктерінің жалғасы болып табылатын атқарушылық іс жүргізу саласында басталады. Үшіншіден, атқарушылық іс жүргізу процесінде жасалған бітімгершілік татуласу келісімі оны сот талқылауы барысында жасалған бітімгершілік келісімнен шектеуге мүмкіндік беретін белгілі бір ерекше белгілерге ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015. Ресми мәтіні. – Алматы: Жеті Жарғы. 2019. – 217 б.

2 Яблочков Т.М. Нормативная сила судебного решения // Вестник гражданского права. - 1916. - N 1.

3 Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 128 с.

4 Қазақстан Республикасының 2010 жылғы «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заңы.// <http://adilet.zan.kz/kaz/> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

5 Рожкова М.А. Основные понятия арбитражного процессуального права. – М.: Статут, 2003. – 120 с.

6. Қазақстан Республикасының Төрелік туралы Заңы 2016 жылғы 08 сәуір. // <https://adilet.zan.kz/> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

1) 7. Атқару өндірісі сатысында бітімгершілік рәсімдерді қолдану мәселелері бойынша өзара ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойылды.// <https://zhmb.sud.kz/kaz/> (жүгіну мерзімі: 18.02.2023)

8. Гурвич М.А. Решение суда в исковом производстве. Пятый выпуск. – М., 2005. – 147 с.

9 Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина; Кембриджский ун-т. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY

МРНТИ: 10.77.31

10.51889/1810-8636.2023.1.71.008

УДК: 343.01

А.Р. Бижанова¹, Г.Ж. Османова¹, А.С. Кошкинбаева²

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

²*«Туран» Университеті*

ҚЫЛМЫС НИЕТІНІҢ ҚЫЛМЫС ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУДАҒЫ ОРНЫ

Аңдатпа

Ниет – бұл ынталандыру, адам қызметінің қайнар көзі. Мақсат – оның қызметінің нәтижесі немесе идеалды нәтиже туралы идеясы.

Олар кез-келген адамның іс-әрекетінде кездеседі, тіпті қоғам үшін зиян болса да. Кез-келген қасақана қылмыс белгілі бір себептермен және белгілі бір мақсатта жасалады [1]. Бірақ қылмыстық ниет барлық уақытта қылмыстардың субъективті жағының міндетті белгісі бола бермейді. Егер ниеттің қылмыс құрамындағы маңыздылығын ескерсек, сот-тәжірибесінде қылмыстық істерді саралау барысында туындайтын қиындықтарды шешу өзекті мәселе ретінде арнайы зерттеуді қажет етері анық.

Авторлардың мақаласы осы қылмыс ниетінің қылмыс құрамындағы орнын, мәнін анықтауға, сондай-ақ қылмысты саралау кезіндегі сақталынуы тиіс ұстанымдарға арналады.

Түйін сөздер: қылмыстың субъективті жағы, кінә, қылмыс мақсаты, қылмыс ниеті, мінез-құлқық мотиві.

Бижанова А.Р.¹, Османова Г.Ж., Кошкинбаева А.С.²

¹*Қазақстанның национальнанны педагогический университет им. Абая*

²*Университет «Туран»*

МЕСТО ПРЕСТУПНОГО МОТИВА В ОПРЕДЕЛЕНИИ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Аннотация

Мотив – это стимул, источник человеческой деятельности. Целью является его идея результата его деятельности или идеальный результат.

Они присущи любой человеческой деятельности, в том числе вредной для общества. Любое умышленное преступление совершено по любому мотиву и в той или иной цели [1]. Но преступный мотив не всегда является обязательным признаком субъективной стороны преступления. Учитывая значимость мотива в составе преступления, очевидно, что решение вопросов, возникающих при квалификации преступления в судебной практике, требует специального изучения как актуального вопроса.

Статья авторов предназначена для определения места, сущности мотива преступления в составе преступления, а также критериев, которые должны соблюдаться при квалификации преступления.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, вина, цель преступления, намерение преступления, мотив поведения.

A.R. Bizhanova¹, G.Zh. Osmanova¹, A.S. Koshkinbayeva²
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
²Turan University

THE PLACE OF THE CRIMINAL MOTIVE IN DETERMINING THE COMPOSITION OF THE CRIME

Abstract

A motive is a stimulus, a source of human activity. The goal is his idea of the result of his activity or the ideal result.

They are inherent in any human activity, including harmful to society. Any intentional crime is committed for any motive and for one purpose or another [1]. But the criminal motive is not always a mandatory sign of the subjective side of the crime. Given the significance of the motive in the composition of the crime, it is obvious that the solution of issues arising during the qualification of a crime in judicial practice requires special study as an urgent issue.

The authors' article is intended to determine the place, the essence of the motive of the crime as part of the crime, as well as the criteria that must be met when qualifying a crime.

Keywords: subjective side of the crime, guilt, purpose of the crime, intent of the crime, motive of behavior.

Кіріспе. Адамның саналы түрдегі кез келген, соның ішінде қылмыстық құқық бұзушылық әрекеті де қандай да бір белгілі ниеттен туындайды және белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталады. Одан басқа іс-әрекет түрлі эмоционалдық өзгерістерге бой алдырады. Қазіргі қоғамдағы қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғам өмірінің барлық салаларына елеулі әсерін тигізетін өте күрделі құбылыс болғандықтан, қылмыстардың үлес салмағының ауыр екендігін айтуға болады. Құқық қорғау органдарының қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күрес және қылмыстылықтың алдын алу қызметінің тиімділігі көбінесе қылмыстық іс-әрекетті жасаушының жеке басын және ең алдымен оның заңсыз әрекеттерінің себептерін зерттеу жөніндегі жұмысты ұйымдастыруға байланысты деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. қылмыстың мотивін анықтау істі сотта қарау нәтижесінде үкімнің әділдігінің кепілінің бірі болып табылады.

ҚР Қылмыстық кодексінің 4-бабына сәйкес, қылмыстық жауаптылықтың негізі ретінде қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау, яғни ҚР Қылмыстық кодексінде көзделген қылмыс не қылмыстық теріс қылық құрамының барлық белгілері бар іс-әрекеттер қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі болып табылады. Қылмыс құрамының элементтерінің бірі субъективтік жағы болып табылады, ол қылмыстық әрекетті жасауға байланысты адамның психикалық әрекеті, бұл адамның ішкі дүниесінің көрінісі.

Осы тұста қылмыстық құқық бұзушылық істерді тергеп тексергенде не сотта қараған кезде тергеушілер және судьялар әрқашан қылмыстық құқық бұзушылық кезінде туындаған ниет, мақсат, эмоцияны субъективтік жағының өзіндік элементі ретінде анықтап алу қажет. Сонымен қатар көрсетілген факультативтік белгілердің әр түрлі құқықтық маңыздылығы бар екендігін ескеру керек.

Қылмыс ниеті – (латынша *modus-қозғалыс*; грекше *moveo- қозғаушы*) бұл адамның қылмыс жасауға бел буатын және оны жүзеге асыру кезінде басшылыққа алатын саналы ішкі импульсі. Қылмыс ниеті сөзінің мағынасы оны бейнелі түрде қылмыс құрамының «жүрегі мен жасушасы» ретінде салыстырады [2].

Ниет – нақты мақсатқа жетуге ұмтылумен анықталатын саналы түрткі. Ол кінәмен тығыз байланысты, бірақ онымен сәйкес келмейді немесе біріктірілмейді. Ниет адамның санасына әсер ете отырып, оның ерік-жігерінің бағытын қалыптастырады, оның іс-әрекетінің сипатын анықтайды. Мотивтер барлық тікелей қасақаналықпен жасалған қылмыстарға тән, олардың болуы әрекетті (әрекетсіздік) жанама қасақаналықпен жасалғанда да көрінеді. Ниет туралы тіпті

абайсызда жасалған қылмыстарда да айтуға болады, бірақ бұл қылмысқа саналатын, алдын ала ойластырылған мотивтері емес, қылмыстық нәтижеге әкелетін қоғамдық қауіпті мінез-құлық мотивтері болып табылады [3, 51 б.].

Қылмыс мотивтері мен мінез-құлық мотивтері бір-бірінен ерекшеленеді. Біріншісі – қылмыскердің белгілі бір зардаптарға әкеп соқтырған осы немесе басқа әрекетті неліктен жасағанын айтса, екіншісі – адам неліктен (қандай ниеттен) өзінің мінез-құлық зардаптардың болуын қаламаған қоғамдық қауіпті зардаптарды туғызатындай әрекет жасады.

Көріп отырғанымыздай, қылмыстық жауаптылық үшін қылмыс мотиві мен мінез-құлық мотивінің мағынасы мүлде бөлек екені анық. Қылмыстың мотиві оның міндетті немесе квалификациялық белгісі ретінде әрекет етуі мүмкін (өзіндік мүдде, кек, өшпенділік және т.б.). Мінез-құлық мотиві адамның заңсыз әрекеттерінің себебін түсінуге көмектеседі, қылмыскердің жеке басын сипаттайды және жазаны даралау кезінде ескерілуі мүмкін (мысалы, мақтаншақтық, өзімшілдік, бұзақылық және т.б.). Сонымен қатар, мінез-құлық мотивтері құқық бұзушылардың бір ғана емес, тұтас бір тобына тән екендігі криминологтармен ескерілуі мүмкін.

Талдаулар. Қылмысты дұрыс дәрежелеу үшін мотивтерді саралаудың үлкен маңызы бар.

Қылмыстық құқық тарихында мұндай жіктеу әрекеттері көп болған.

Сонау 1867 жылы Флоренцияда өткен конгрессте қылмыс мотивтерінің он төрт мерзімді градациясы белгіленді.

Революцияға дейінгі орыс әдебиетінде М.П. Чубинский мотивтерді екі топқа бөлді: 1) көтеріңкі немесе жалпы назар аударуға тұрарлық; 2) ұждансыз және жазғыруға тұрарлық.

Кеңестік қылмыстық құқық ғылымында қылмыстың мотиві мен мақсаты туралы зерттеу жұмыстарының «серпілісі» 60-70 жылдарға келеді. Қылмыстық заңнаманың қабылдануымен 1958-1963 жж. бұл ұғымдар қылмыстық құқықта ғана емес, психологияда да қайта қарастырылды, олардың санаттарын бұрын тергеушілер мен судьяларға қарағанда адвокаттар жиі қолданды.

Дәл осы кезеңде заңгерлер қылмыстың мотивін анықтаудың маңыздылығын дәлелдей отырып, осы мәселе бойынша өткен психологтар мен заңгерлердің беделді пікірлері мен мәлімдемелеріне сілтеме жасайды [4, 201б.].

Қылмыстық ниеттің барлық қылмыстар үшін заңдық мәні бар. Соның ішінде бас бостандығынан айыру жазасы көзделген қылмыстарда да ниетті анықтаудың рөлі жоғары. Себебі қылмыстық заңның әр тарауында, баптарында, тармақтарында орналасқан қылмыстардың қауіптілігі әр түрлі, олардың ішкі сыртқы қасиеттері жан-жақты. Осы ретте қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру жазасы көзделген қылмыстардың мотивін анықтап алудың өзі, жазаны жеңілдететін мән-жайларды қарастырғанда ескеруге болады. Қылмыстық мотивтің психологиялық жағы қылмыстық немесе қылмыстық емес мотивтен туындаған абайсыздықтың шеңберінде қалыптасатын ниеттің мазмұнын сипаттайды. Қылмыстық ниет тек қасақана қылмыстарды ашады. Норвегиялық криминалист Н.Кристидің пікірінше, кез-келген қылмыстық жазаның мәнін түсіну керек, бұл «ауырсыну», қайғы-қасірет (шектеулер, айыру) себебінен басқа ештеңе емес [5, 22, 26 б.].

Кінәні анықтау адам не үшін және қандай мақсатпен қылмыс жасады деген сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік бермейді, сондықтан ниет пен мақсат субъективтік жақтың белгілер жүйесінде пайда болады. Бұл категориялар кінәмен тығыз байланысты, бірақ сонымен бірге олар адамның психикалық әрекетінің әртүрлі формалары және субъективтік жақтың факультативтік белгілері болып табылады. Саралау процесіндегі мотив пен мақсаттың практикалық маңыздылығын ашпас бұрын, заң әдебиеттеріне сілтеме жасай отырып, осы ұғымдардың мазмұны туралы түсінік алу қажет деп санаймыз, өйткені бұл категорияларды түсіну ғалымдармен жүзеге асырылды.

А.А. Князков мотив – адамның нақты қажеттіліктері мен мүдделеріне негізделетін, адамды қылмыс жасауға құштарлығын тудыратын және оны жасаған кезде оған сүйенетін ішкі мотиві деп есептейді. Атап айтқанда, А.А. Князков мұндай жағдайды теория мен тәжірибеде қылмысты

саралауда басшылыққа алатын жетекші мотив пен мақсатты белгілеуге басымдық берілген адамның әрекетінде екіден астам мотивтер мен мақсаттардың болуы деп қарастырады [6, 45 б.].

П.С. Дагель мен Р.И. Михеев мотивті адамның ішкі мотиві, оны қылмыс жасау ниетін тудыратын және қылмыс жасаған кезде оған сүйенетін мотив ретінде қарастыра отырып, жалпы қабылданған көзқарасты ұстанады [7, 207-208 б.].

Қылмыстық құқық шеңберінде қылмыс ниетін қылмыстық жазаларды орындау үшін құқықтық маңызы бар психологиялық-құқықтық категория ретінде қарастыру керек. Қылмыс мотивінің құқықтық мәні сотталғанға қылмыстық жазаны орындау процесінде оның уәждемесін келесі қадамдармен өзгерту үшін оған ықпал етудің арнайы криминологиялық механизмін әзірлеуді және енгізуді қамтиды: а) қылмыстың әдеттегі нысандарын жолын кесу, сотталғандардың қылмыстық мінез-құлқы; б) құқықтық нормалар мен ережелерді сақтауға мәжбүрлеу; в) сотталушыны қоғамдағы моральдық тұрғыдан қолайлы мінез-құлық нормаларымен таныстыру; г) алынған қоғамдық пайдалы нормаларды еркіндік жағдайында жүзеге асыру (әлеуметтік оңалту кезеңі).

Кейбір мотивтер мазмұны бойынша төмен: өзімшілдік, қызғаныш, араздық, кек алу, кектену, жеккөрушілік, мансаптық, бос әурешілік, бұзақылық, қорқақтық, жасықтық және т. б. Басқалары төменгі қасиеттерден айырылған, мысалы: қызметтің жалған түсінілген мүдделері, айықпас науқас адамға жанашырлық, ерекше күрделі жеке және отбасылық қатынастарға байланысты себептер және т.б. кейбір қылмыстар бірнеше себептердің әсерінен жасалуы мүмкін, олардың мәні мен қылмыстық әрекетті жүзеге асырудағы рөлі әртүрлі болып келеді.

Сонымен, адам өлтіру кезінде кейбір жағдайларда кек, қызғаныш, өзімшілдік сияқты себептер біріктірілуі мүмкін. Мұндай жағдайларда қылмысты саралауға негіз болатын жетекші мотив белгіленуі керек. Қылмыстық құқықта мотивтің мәні қасақана қылмыс саласымен шектелетінін есте ұстаған жөн. Абайсыз қылмыстық әрекеттерге қатысты, дәлірек айтсақ, қылмыстың себебі туралы емес, қылмысқа әкелген әлеуметтік қауіпті мінез-құлық мотиві туралы айту керек. Мұндағы іс-әрекеттің мақсаттары әртүрлі [8].

Мотив пен мақсат қылмыстың субъективті жағының белгілері болып табылады, бірақ кінәдан айырмашылығы – факультативті мәнге ие болады. Мотивтер қажеттіліктерден қалыптасады, олар өз кезегінде белгілі бір дәрежеде мақсатты түсінуге ықпал етеді, ал мақсат мотивпен бірге нәтижеге жетудің белгілі бір тәсілдерімен тілек тудырады.

Қылмыстардың себептері субъективті жағын талдау негізінде белгіленеді, егер осы немесе басқа себеп диспозицияда тікелей көзделсе, онда бұл міндетті белгі болып табылады және сәйкесінше біліктілікке әсер етеді.

Заң шығарушы Қылмыстық кодекстің кейбір баптары құрамында мотивтерді қарастырған. Қасақана жасалған барлық қылмыстар кінәнің абайсыз түріне қатысты дәлелді болып табылады, ал кейбір қылмыстар үшін тек шартты түрде мотивті белгілеуге болады, қылмыстық құқық теориясында бұл мәселе даулы мәселе болып қала береді.

Субъективті жақтың белгілерін заңнамалық сипаттау үшін көптеген түрлі себептер қолданылады, осыған байланысты қылмыстардың себептерін жіктеу мәселесі өте маңызды.

Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде қылмыс мотивтерін жіктеудің көптеген нұсқалары бар. Мысалы, И.Н. Даньшин ұсынған классификация өте қарапайым: ол мотивтерді Қылмыстық кодексте көзделген қылмыстардың негізгі түрлеріне қарай топтаған (адам өлтіру, ұрлық, алыпсатарлық мотивтер және т.б.) [9].

С.А. Тарарухиннің классификациясы бойынша қылмыс мотивтері үш топқа бөлінеді: 1) жеке сипаттағы мотивтер, оның ішінде, біріншіден, әртүрлі қажеттіліктер мен объективті сипаттағы мүдделерден туындаған мотивтер, екіншіден, қалыптаспаған эмоционалдық жағдайлардан туындаған;

2) жеке мағынасы, мағынасы жоқ және кінәлінің өз қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандырумен байланысты емес мотивтер;

3) ең алдымен жәбірленушінің құқыққа қайшы мінез-құлқынан туындаған, мәжбүрлі сипаттағы ситуациялық мотивтер.

Біздің ойымызша, бұл жіктеуде біріншіден, мотивтердің үшінші тобын алғашқы екеуінен ажыратуға болмайды, өйткені олардың барлығы ситуациялық болуы мүмкін; екіншіден, бұл саралаудың қылмыстық-құқықтық мәні жоқ, қылмыс мотивінің құқықтық мәнін ашпайды.

Өз кезегінде, У.С. Джекебаев мотивтерді бір өлшемге – қылмыстың қоғамдық қауіптілігіне негіздеп, қылмыс мотивтерін мынадай топтарға бөлуді ұсынды: 1) қоғамға жат, яғни адамның ауыр қылмыстар жасауына ішкі себептер болып табылатындар; 2) әлеуметтік (бұзақылық, абайсыздық және басқа да онша ауыр емес қылмыстар жасауға әкеп соқтыратын); 3) псевдоәлеуметтік, яғни жекелеген әлеуметтік топтардың мүдделерінің, құндылықтарының ықпалы (жалған жолдастық ниеттер, сот әділдігіне қарсы қылмыстар); 4) протоәлеуметтік (қажетті қорғаныс, күшті эмоционалдық толқу жағдайында қылмыс жасау мотивтері)[10].

Біздің ойымызша, қылмыстық құқықтың мақсаттары үшін олардың моральдық, этикалық және құқықтық бағасын қамтитын және оның арқасында қылмыстық қоғамға қауіпті әрекетін жіктеп қана қоймай, сонымен бірге оның моральдық-этикалық дәрежесін анықтау, қылмыс жасау ниетін саралауда қолайлы болуы мүмкін.

Г.В. Веринаның пікірінше, мотивтерді былайша жіктеу керек: біріншіден, ең айқын антиәлеуметтік мазмұны бар мотивтер (өзімшілдік, бұзақылық мотивтер); екіншіден, өте өзімшілдік сипаттағы мотивтер (карьеризм, ашуланшақтық және т. б.); үшіншіден, өзгермелі антиәлеуметтік мазмұны бар мотивтер (кек, қызғаныш, көре алмаушылық); төртіншіден, қоғамға жат мазмұннан айырылған уәждер (қажетті қорғаныс шегінен асқан кезде қоғамдық қауіпті қол сұғушылықты тойтаруға ұмтылу, жалған түсінілген мемлекеттік мүдделер және т.б.

М.Н. Сыздықов мотивтерді келесі топтарға бөледі:

1. Біздің мемлекетімізге, оның егемендігіне немесе аумақтық тұтастығына деген опасыздық қатынастың нәтижесі болып табылатын саяси сипаттағы мотивтер. Бұл уәждерді шетелдік барлау агенттері, сондай-ақ біздің мемлекетімізге, адамдарға қатысты басқа да опасыздық көзқарастар басшылыққа алады.

2. Өзімшілдіктің әртүрлі формалары болып табылатын төмен мотивтер, мысалы, өзімшілдік, пайдаға деген құштарлық, құмарлық, қызғаныш. Оларға адамның мансаптық, кек алу, кектену, жеккөрушілік, қорқақтық, жасықтық, жауапкершіліктен аулақ болуға деген ұмтылыс және т.б. сияқты төмен қасиеттерінің көріністері жатады. Саяси немесе төмен сипаттан айырылған мотивтер болып табылады.

Біздің пікірімізше, барлық қылмыстардың мотивтері қоғамның моральдық негіздеріне қайшы келеді. Бұл жағдайды мотивтердің белгісі деп танитын болсақ, онда опасыздық сипаты жоқ мотивтер мүлдем болмайды деген қорытындыға келуге болады.

Кейбір ғалымдар опасыздық мотивтерді соттың құзырына жатқызады. Мәселен, осы орайда А.Н. Игнатов қасақаналық, кек, көре алмаушылық және сот ұждансыз деп таныған басқа да мотивтерді опасыздық мотивтер деп санауға болады деп жазады [11].

Сонымен қатар, іс-әрекеттің мотивтері әртүрлі эмоционалды қасиеттерге ие. Қылмыстық істі тергеуге немесе оны сотта қарауға байланысты тергеушілер мен судьялар әрқашан субъективті жағының тәуелсіз элементтерін анықтау кезінде қылмыс жасаған кезде пайда болған эмоциялардың себептерін, мақсаттарын анықтауы керек. Сонымен бірге, бұл белгілердің әртүрлі құқықтық маңызы бар екенін есте ұстаған жөн.

Тіпті абайсыз қылмыстарда да мотивтер туралы айтуға болады, бірақ бұл алдын-ала қарастырылған және есептелген қылмыстың себептері емес, қылмыстық нәтижеге әкелген әлеуметтік қауіпті мінез-құлықтың себептерін айтуға болады.

Қылмыстың себептері мен мінез-құлық себептері бір-бірінен ерекшеленеді. Егер біріншісі, қылмыскердің белгілі бір салдарларды тудырған осы немесе басқа әрекетті не үшін жасағанын айтса, екіншісі, қандай себептермен адамның мінез-құлқы әлеуметтік қауіпті салдарға әкеліп соқтырғанын, оның басталуын қаламағанын білдіреді. Қылмыс мотиві мен мінез-құлық мотивінің қылмыстық жауапкершілік үшін маңызы әртүрлі екені анық.

Қылмыстың себебі оның міндетті немесе жіктелу белгісі болуы мүмкін (өзімшілдік, кек алу, жек көру және т.б.). Мінез-құлық мотиві адамның заңсыз әрекеттерінің себебін түсінуге көмектеседі, құқық бұзушының жеке басын сипаттайды және жазаны дараландыру кезінде ескерілуі мүмкін (мысалы, мақтану, өзімшілдік, бұзақылық және т.б.). Сонымен қатар, қылмыскерлердің біреуіне ғана емес, бүкіл тобына тән мінез-құлық себептерін криминологтар қылмыстың алдын алу мақсатында (мінез-құлық себептері) ескеруі мүмкін [3, 52 б.].

Тұжырымдай келе, қылмыстың мотиві – барлық қылмыстар үшін құқықтық маңызы бар психологиялық-құқықтық категория екендігі анық. Қылмыс мотивінің психологиялық аспектісі ниеттің (қылмыстық және қылмыстық емес мотивтен құралатын) немесе абайсыздықтың (қылмыстық емес мотивтен қалыптасқан) мазмұнын сипаттайды; құқықтық – қылмыстың субъективтік жағын толтырады, құрамдық мәнге ие және қылмыстық жазаны тағайындау мен орындауға әсер етеді.

Қылмыстың мотивін анықтаудың мәні мынада:

1) субъективті тараптың осы белгілері бойынша жазаланатын әрекетті қылмыстық әрекеттен ажыратуға болады.

2) егер мотив қылмыс құрамының диспозициясында көрсетілген болса, онда сыртқы жағынан ұқсас құрамдар тек осы белгілер бойынша ажыратылуы мүмкін.

3) мотивтер мен мақсаттар ауырлататын және жеңілдететін рөл атқаруы мүмкін.

Мотивтер мен мақсаттар қылмыстың субъективтік жағының белгілері ретінде, біріншіден, бір-бірімен тығыз байланысты, екіншіден, кінәмен ажырамас байланыста болады, үшіншіден, олар тек құрамда заңдық маңызы бар белгілер ретінде нақты құрамның құрылысына кіреді, төртіншіден, қылмыстардың субъективтік жағына кінә арқылы емес, кінәмен қатар және оған қосымша дербес субъективті белгілер ретінде кіреді. Қылмыстың мотивін құқықтық категория ретінде қарастыра отырып, қылмыс құрамының субъективтік жағын толтыратын, құрамдық мәнге ие және қылмыстық жазаны тағайындау мен орындауға әсер ететін жалпы және қылмыстық мотивтер екенін есте ұстаған жөн. Қылмыс құрамының субъективтік жағының белгісі ретіндегі мотивтің негізгі мағынасы дәл осы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мешков М.В., Гайфуллин А.Н. *Мотив преступления: проблемы доказывания* // Вестник Московского университета МВД России. - №2, 2013. <file:///C:/Users/User/Downloads/motiv-prestupleniya-problemy-dokazyvaniya.pdf>

2. *Словари и энциклопедии на Академике.* <https://dic.academic.ru/dic.nsf/>

3. Филановский И.Г. *Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению.* - Л. 1970. – С. 51-53.

4. *Уголовное право. Общая часть: Учебник. Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова.* – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА, 1998. – 201 с.

5. Кристи Н. *Пределы наказания.* -М.: Прогресс, 1985. – 22, 26 б.

6. Князьков А.А. *Теория и практика квалификации преступлений: учебное пособие.* – Ярославль: ЯрГУ, 2018. – 100 с.

7. Видякин В. В., Фокин М.С. *Уголовно-правовое значение мотива при квалификации преступления* // Вестник ОмГУ. Серия: Право, 2012. - № 2(31). – С. 207-209.

8. Лобегайло Э.Ф. *Энциклопедия юриста*// [https://dic.academic.ru/dic.nsf/ enc_law/1274/%D0%9C%D0%9E%D0%A2%D0%98%D0%92](https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_law/1274/%D0%9C%D0%9E%D0%A2%D0%98%D0%92)

9. Данышин И.Н. *О значении мотива преступления при изучении и предупреждении преступлений* // Вопросы борьбы с преступностью. М. 1969. № 10. <https://www.studmed.ru/>

10. Джембаев У.С., Рахимов Т.Г., Судаков Р.И. *Мотивация преступления и уголовная ответственность.* – Алма-Ата, 1987. – С. 21.

11. *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.М. Лебедева.* – М., 2004. – С. 355.

МРНТИ: 10.77.01
УДК: 343.01

10.51889/1810-8636.2023.1.71.009

Досанов Е.¹, Калматаев Е.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Научный руководитель: к.ю.н., и.о. ассоц. профессора кафедры юриспруденции
Сайлибаева Ж.Ю.

ПОНЯТИЕ НЕВМЕНЯЕМОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Аннотация

В статье рассматриваются понятие невменяемости, ее юридическая природа, содержание и сущность, а также теоретические основы учения о невменяемости в уголовном праве.

Ключевые слова: невменяемость, психическое расстройство, принудительные меры медицинского характера.

Е.Досанов¹, Е.Калматаев¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ЕСІ ДҰРЫС ЕМЕСТІКТІҢ ҰҒЫМЫ

Аңдатпа

Мақалада есі дұрыс еместік, оның заңды табиғаты, мазмұны мен мәні, сондай-ақ қылмыстық құқықтағы есі дұрыс еместік туралы ілімнің теориялық негіздері қаралады.

Түйін сөздер: есі дұрыс еместік, психикасының бұзылуы, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары.

Y.Dosanov¹, Y.Kalmatayev¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

THE CONCEPT OF INSANITY IN CRIMINAL LAW

Abstract

The article deals with the concept of insanity, its legal nature, content and essence, as well as the theoretical foundations of the doctrine of insanity in criminal law.

Keywords: insanity, mental disorder, compulsory medical measures.

Введение

Современное уголовно-процессуальное законодательство обязывает следователя (суд) назначить судебно-психиатрическую экспертизу, если возникает сомнение во вменяемости подозреваемого или обвиняемого, которая поручается специалистам в области психиатрии: психиатру-эксперту или комиссии экспертов, но право признать лицо невменяемым принадлежит исключительно суду. Тем не менее в отношении исключительного права суда устанавливать невменяемость лица, совершившего запрещенное уголовным законом деяние, не все так просто. Наше исследование этого вопроса выявило ряд противоречий, имеющих между положениями уголовного и уголовно-процессуального права.

В науке уголовного права невменяемость относится к числу до конца не изученных и во многом дискуссионных проблем. От решения данной проблемы зависит понимание целого ряда взаимосвязанных с ней категорий уголовного права и судебной психиатрии, поскольку невменяемость относится к числу комплексных проблем и находится на стыке сразу нескольких наук.

Невменяемые – это лица, совершившие общественно опасные деяния в состоянии психического расстройства хронического, временного либо иного болезненного состояния психики, вследствие которого такие лица не могут действовать осознанно либо руководить своими действиями во время совершения общественно опасного деяния. Проблема невменяемости, занимая особое место в вопросах, связанных с применением принудительных мер медицинского характера, возникает лишь в связи с совершением общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом.

Право признания лица вменяемым или невменяемым принадлежит только суду. Подлинно научное понимание невменяемости определяет правильный подход судей к этой сложной проблеме в целом и к разрешению конкретных дел о применении принудительных мер медицинского характера. Душевное заболевание может повлечь утрату человеком волевых и мыслительных способностей или снижение организующей функции высших отделов головного мозга. Поэтому невменяемый независимо от характера, тяжести содеянного и наступивших последствий не может быть признан виновным. Расстройство душевной деятельности и невменяемость — понятия органически взаимосвязанные, но отнюдь не тождественные — не каждый психически больной, совершивший общественно опасное деяние, может быть признан невменяемым.

Невменяемым в уголовном праве в судебном порядке признается гражданин, к которому согласно закону за совершенное им общественно опасное деяние, в силу имеющегося у него психического расстройства или иного болезненного состояния психики, не применяется уголовная ответственность, но к нему в порядке уголовного судопроизводства могут быть применены принудительные меры медицинского характера [1] «Лицо с психическим расстройством (в отличие от невменяемого) – это такое лицо, которое в силу имеющейся у него болезни (психического расстройства) или болезненного состояния (слабоумия или иного болезненного состояния) и характера совершенного общественно опасного деяния нуждается в лечении амбулаторно или принудительно в психиатрическом стационаре». При этом еще раз отметим, что категория и понятие «невменяемый» в уголовном праве и уголовном процессе по своему объему и содержанию уже термина и понятия «лицо с психическим расстройством» («психически больной»). По юридической природе категория, термин и понятие «невменяемый» юридическое, а не медицинское.

Невменяемое лицо находится вне сферы действия уголовной ответственности, тогда как лицо с психическим расстройством, не исключающим вменяемости, подлежит уголовной ответственности за совершенное преступление, и к нему согласно закону могут быть применены принудительные меры медицинского характера. Дифференциация и реализация уголовной ответственности, связанная с индивидуализацией ответственности и наказания, в отношении лиц с психофизиологическими особенностями и психическими расстройствами, не исключающими вменяемости, – это уже вопрос другого порядка, который не касается вменяемости или невменяемости субъекта общественно опасного деяния.

Уголовно-правовая характеристика невменяемого состоит в том, что он в силу имеющихся у него психопатологических (вызванных болезнью или болезненным состоянием психики) и сохранных негативных социально-психологических и психопатологических установок является носителем общественной опасности, а сами его деяния по своему характеру представляют серьезную опасность для общества в случаях, предусмотренных уголовным законом. Отсюда и вытекает задача предупреждения общественно опасных деяний невменяемых уголовно-правовыми средствами, предусмотренными в уголовном законе.

Невменяемость определяется совокупностью условий, исключающих уголовную ответственность лица вследствие нарушений его психической деятельности, вызванных болезнью. Формула невменяемости включает в себя два критерия: юридический и медицинский. Юридический критерий характеризуется степенью расстройства сознания и воли лица во время совершения им общественно опасного деяния.

Юридический критерий отражает два момента:

Когнитивный признак невменяемости и *волевой признак*. Когнитивный признак невменяемости законодатель определяет как неспособность «осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия)»;

Волевой признак невменяемости обозначен как неспособность «руководить ими».

В юридической и судебно-психиатрической литературе когнитивный признак традиционно именуется интеллектуальным как имеющий отношение к интеллекту. Это связано с тем, что речь идет о функционировании познавательных (когнитивных) способностей интеллекта индивида. В случае невменяемости имеет место явная патология познавательных способностей: лицо не может отдавать отчет в своих действиях, т.е. осознавать их фактический характер и социальную значимость. В содержание медицинского критерия законодатель включает четыре формы болезненных расстройств психической деятельности: хроническое психическое расстройство; временное психическое расстройство; слабоумие, а также иное болезненное состояние психики.

Согласно ст.16 УК РК невменяемое лицо не подлежит уголовной ответственности. Психиатрами отмечается, что невменяемым присущи следующие особенности. Наличие бредовых идей и галлюцинаций во время совершения убийств или других посягательств против личности (чаще всего при шизофрении). Неспособность понять фактический характер и социальную опасность своих действий при совершении посягательств на чужое имущество и общественный порядок. Значительное ослабление контроля над своими инстинктами, чаще всего сексуальными влечениями, что ведет к совершению насильственных действий сексуального характера и развратным действиям в отношении малолетних. Аффективные нарушения в виде эмоциональной тупости, типичной для шизофрении. Подобное состояние обуславливает совершение посягательств против личности и общественного порядка. Истинное отсутствие мотивов в состоянии нарушенного сознания при совершении импульсивных общественно опасных действий против личности [2].

Как видно из приведенного перечня особенностей, характерных для невменяемых, такие лица чаще всего совершают преступления насильственного характера против личности. Наряду с этим исследователи проблем невменяемости (как юристы, так и представители медицины) склоняются к мнению о том, что «при всей несомненности того, что психические аномалии могут иметь криминологическое значение, они не выступают причиной преступного поведения», и что «прямой зависимости между характером криминального акта и особенностями психопатической структуры личности нет» [2].

В.Г. Павлов полагает, что «невменяемость представляет собой различные виды болезненных психических расстройств лица, которые во время совершения общественно опасного деяния причиняют или могут причинить вред общественным отношениям, охраняемым уголовным законом, и не могут осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия) либо руководить ими, что исключает виновность данного лица и признание его субъектом преступления, а также привлечение к уголовной ответственности и назначение ему наказания» [3].

Мнение автора основывается на спорном, на наш взгляд, понятии о невменяемости, предложенном Р.И. Михеевым, согласно которому невменяемость – это такое состояние, которое исключает вину и уголовную ответственность, а не способность лица осознавать во время преступления характер и общественную опасность совершаемых действий (бездействия) или руководить ими [4]. Приведенное определение невменяемости, данное В.Г. Павловым, заключается в следующем. Автор отождествляет невменяемость с видами психических расстройств, между тем невменяемость не сводится к простому перечню болезненных состояний психики. Невменяемость является юридической категорией, имеющей своей сутью непривлечение лица, совершившего общественно опасное деяние, к уголовной ответственности в строго определенных случаях. В приведенном определении не отмечена прямая связь между невозможностью осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий

(бездействия) и руководить ими, с одной стороны, и психическим расстройством – с другой. И в определении В.Г. Павлова, и в определении Р.И. Михеева упоминается о том, что невменяемость исключает вину и уголовную ответственность. Невменяемость не может исключать виновность (как и вменяемость не является предпосылкой вины), но является основанием для непривлечения лица к уголовной ответственности.

Более предпочтительным представляется следующее определение невменяемости: «невменяемость – это психическое состояние лица, заключающееся в неспособности отдавать отчет в своих действиях (бездействии), осознавать фактический характер и общественную опасность деяния либо руководить ими в момент их совершения вследствие болезненного состояния психики или слабоумия, следствием которой является освобождение от уголовной ответственности и наказания с возможностью применения по решению суда принудительных мер медицинского характера» [4].

Вместе с тем в литературе ранее отмечались неточности данного определения. Так, Н.В. Артеменко считает, что: – более правильным является употребление выражения «не в момент», а «во время» совершения общественно опасного деяния, так как имеется достаточное количество преступлений, совершение которых не происходит одномоментно, а происходит в течение определенного промежутка времени; – невменяемость не является одним из предусмотренных уголовным законом оснований освобождения от уголовной ответственности, она ее исключает [5].

Уголовный кодекс Казахстана связывает возможность освобождения от уголовной ответственности с наступлением каких-либо юридических значимых фактов (примирение с потерпевшим, изменение обстановки, истечение сроков давности и др.). Факт совершения общественно опасного деяния под воздействием ложных представлений о действительности должен расцениваться как исключающий уголовную ответственность изначально.

Заключение

Термины «психическое состояние», «состояние психики», «состояние психического расстройства» - медицинские, и отождествлять их с юридическим понятием «невменяемость» не следует. Мнение о том, что попытки отождествления невменяемости с особым психическим состоянием ошибочны, прозвучало в научной литературе относительно давно.

Однако следует отметить, что некоторые современные исследователи все же без каких-либо оговорок полностью воспринимают предложенное выше определение невменяемости как психического состояния, утверждая при этом, что невменяемость – понятие не юридическое, не психиатрическое, а медицинское. Это характерно для представителей медицинской науки; для них такое определение приемлемо. В дискуссии о понятии невменяемости достаточно указать на следующие признаки, подтверждающие правовую природу этой категории:

«Невменяемость, согласно уголовному закону влечет за собой определенные правовые последствия – исключает уголовную ответственность и наказание и может служить основанием для применения принудительных мер медицинского характера;

Только суд может признать лицо невменяемым;

Сама экспертиза по данному вопросу не может быть проведена иначе как на основании мотивированного постановления органа следствия или суда;

Лицо может быть признано невменяемым не само по себе, а в связи с совершением конкретного общественно опасного деяния и в целях решения вопроса об уголовной ответственности».



Список использованных источников:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 04.03.2023 г.)
2. Борчаивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу (общая часть). – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 500
3. Павлов В.Г. Субъект преступления. – Санкт-Петербург: Юрид.центр Пресс, 2001. – 318 с.
4. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. – Владивосток, 1983. – 300 с.
5. Артеменко Н.В. Уголовное право. Особенная часть. Практикум. Учебное пособие для СПО. – Москва, 2023. – 422 с.

МРНТИ: 10.77.01
УДК: 343.01

10.51889/1810-8636.2023.1.71.010

Окаева Л.¹

*¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Научный руководитель: к.ю.н., и.о. ассоц.профессора Сайлибаева Ж.Ю*

ОСОБЕННОСТИ СУБЪЕКТА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические аспекты правовой регламентации специального субъекта преступлений, в действующем уголовном законе, проводится анализ имеющихся научных подходов к рассматриваемой проблеме, предлагаются: понятие субъекта преступлений, содержащих административную преюдицию; дополнение к имеющейся в науке уголовного права классификации специальных субъектов преступных деяний; интерпретация механизма криминализации повторного деяния с признаками административного проступка, основу которого составляет появление в повторном деянии юридической характеристики злостности.

Ключевые слова: уголовный закон, преступление, состав преступления, специальный субъект, общественная опасность.

Л.Окаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ СУБЪЕКТИСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада арнайы қылмыс субъектісін құқықтық реттеудің теориялық аспектілері қарастырылады, қолданыстағы қылмыстық заңда қарастырылып отырған мәселелер бойынша ғылыми көзқарастарға талдау жасалынып мынадай ұсыныстар беріледі: әкімшілік преюдициясы бар қылмыс субъектісі ұғымы; қылмыстық құқық ғылымында бар қылмыстық әрекеттердің арнайы субъектілерін жіктеуге қосымша; әкімшілік теріс қылық белгілері бар қайталама әрекетті криминализациялау тетігін түсіндіру, оның негізі қайталама әрекетте қаскүнемдіктің заңдық сипаттамасының пайда болуы болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық заң, қылмыс, қылмыс құрамы, арнайы субъект, қоғамдық қауіп.

L.Okayeva¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

FEATURES OF THE SUBJECT OF A CRIMINAL INFRINGEMENT

Abstract

The article discusses the theoretical aspects of the legal regulation of a special subject of crimes in the current criminal law, analyzes the available scientific approaches to the problem under consideration, proposes: the concept of the subject of crimes containing administrative prejudice; addition to the classification of special subjects of criminal acts available in the science of criminal law; interpretation of the mechanism of criminalization of a repeated act with signs of an administrative offense, the basis of which is the appearance of a legal characteristic of maliciousness in a repeated act.

Keywords: criminal law, crime, corpus delicti, special subject, public danger.

Введение. Уголовное правонарушение – это деяние, запрещенное законом и наказуемое государством. Под субъектом уголовного преступления понимается лицо, виновное в совершении преступления. В системе уголовного правосудия важно определить субъекта уголовного преступления, чтобы привлечь его к ответственности за свои действия [1].

Существует несколько признаков, определяющих субъекта уголовного преступления, согласно уголовному законодательству это возраст, умственная дееспособность. И умысел, совершенного уголовного правонарушения

Возраст: возраст субъекта уголовного правонарушения является важным фактором при определении его уголовной ответственности. В большинстве юрисдикций лица моложе определенного возраста не считаются способными совершить преступление. Этот возраст известен как возраст уголовной ответственности и варьируется от страны к стране. Например, в США возраст уголовной ответственности обычно устанавливается на уровне 18 лет, а в некоторых европейских странах он составляет всего 14 лет.

Психическая дееспособность: психическая дееспособность субъекта уголовного преступления является еще одним важным фактором при определении его уголовной ответственности. Лица, страдающие психическими заболеваниями или умственно отсталыми, могут быть не в состоянии понять характер и последствия своих действий. В таких случаях они не могут быть привлечены к уголовной ответственности за свои действия [2].

Намерение: Намерение относится к душевному состоянию субъекта уголовного преступления в момент совершения преступления. Для того чтобы лицо могло быть привлечено к уголовной ответственности за свои действия, оно должно иметь умысел на совершение преступления. Это означает, что они должны были действовать, осознавая, что их действия были незаконными, и с

целью совершения преступления. Если лицо действовало без умысла на совершение преступления, оно не может быть привлечено к уголовной ответственности за свои действия.

Таким образом, особенности субъекта уголовного правонарушения, в том числе возраст, психическая дееспособность и умысел, являются важными факторами при определении его уголовной ответственности. Понимание этих особенностей имеет решающее значение для отправления правосудия и привлечения людей к ответственности за свои действия.

Кроме того, криминальное прошлое субъекта уголовного правонарушения также является существенным фактором при определении его уголовной ответственности. Лицо с историей преступной деятельности может быть привлечено к уголовной ответственности за свои действия с большей вероятностью, чем лицо без судимости. Это связано с тем, что у них есть продемонстрированная модель преступного поведения, что повышает вероятность того, что они знали характер и последствия своих действий.

Еще одним важным фактором является степень вовлеченности субъекта уголовного правонарушения в преступление. Если человек был вдохновителем преступления или был ключевым игроком в его совершении, он с большей вероятностью будет привлечен к уголовной ответственности. Это связано с тем, что степень причастности может указывать на уровень намерений и осведомленности человека о преступном деянии.

Наконец, вид преступления, совершенного субъектом уголовного правонарушения, также является фактором, определяющим его уголовную ответственность. Некоторые преступления, такие как убийство или государственная измена, влекут за собой более строгие наказания, чем другие, и, как правило, система уголовного правосудия воспринимает их более серьезно. В таких случаях субъект преступления может быть привлечен к более высокому стандарту уголовной ответственности.

Есть несколько факторов, которые определяют субъекта уголовного преступления, в том числе возраст, умственные способности, умысел, криминальное прошлое, степень причастности и вид совершенного преступления. Понимание этих факторов имеет решающее значение для отправления правосудия и привлечения людей к ответственности за свои действия. Система уголовного правосудия должна тщательно учитывать эти факторы, чтобы обеспечить отправление [3].

В Казахстане виды субъектов уголовного правонарушения можно разделить на несколько категорий, в том числе:

1) Индивидуальные правонарушители: в эту категорию входят лица, совершившие преступление, независимо от их возраста или умственных способностей.

2) Несовершеннолетние правонарушители: Несовершеннолетними правонарушителями в Казахстане являются лица, совершившие преступление и не достигшие 18-летнего возраста. Система уголовного правосудия в Казахстане относится к несовершеннолетним правонарушителям по-разному, уделяя особое внимание реабилитации, а не наказанию.

3) Психически больные правонарушители: в эту категорию входят лица, совершившие преступление, страдающие психическим заболеванием или умственной отсталостью. Эти лица могут не нести полной ответственности за свои действия, и обращение с ними в системе уголовного правосудия может зависеть от состояния их психического здоровья.

4) Военные преступники: Военными преступниками в Казахстане являются лица, совершившие преступление во время службы в армии. Система военной юстиции в Казахстане имеет юрисдикцию в отношении воинских правонарушений и может применять иные наказания, чем гражданская система уголовного правосудия.

Таковы некоторые из видов субъектов уголовного правонарушения в Казахстане. Категоризация субъектов может варьироваться в зависимости от конкретных обстоятельств каждого дела и характера преступления. Система уголовного правосудия в Казахстане отвечает за обеспечение отправления правосудия и защиту прав всех вовлеченных сторон, независимо от типа субъекта, причастного к преступлению [4].

Со сколько лет Субъектом должностных и воинских преступлений наказывается законом?

В Республике Казахстан возраст, с которого лицо может быть привлечено к ответственности за совершение должностных или воинских преступлений, определяется системой уголовного судопроизводства. В целом лица, достигшие 18-летнего возраста, считаются юридически ответственными за свои действия и могут быть привлечены к ответственности за совершение вышеуказанных преступлений.

В отношении несовершеннолетних в возрасте до 18 лет система уголовного правосудия в Казахстане использует другой подход, с упором на реабилитацию, а не на наказание. Несовершеннолетние правонарушители могут быть подвергнуты альтернативным формам наказания, таким как общественные работы, испытательный срок или программы реабилитации, а не традиционным уголовным наказаниям, таким как тюремное заключение.

В случае воинских преступлений возраст уголовной ответственности также составляет 18 лет. Военнослужащие, достигшие 18-летнего возраста, считаются юридически ответственными за свои действия во время службы в вооруженных силах и могут быть привлечены к ответственности за совершение воинских преступлений.

Заключение:

Важно отметить, что в некоторых случаях на возраст уголовной ответственности могут влиять такие факторы, как умственные способности человека, уровень понимания преступления и другие обстоятельства. Система уголовного правосудия в Казахстане должна учитывать эти факторы при определении надлежащего наказания для лица, совершившего должностное или воинское преступление.

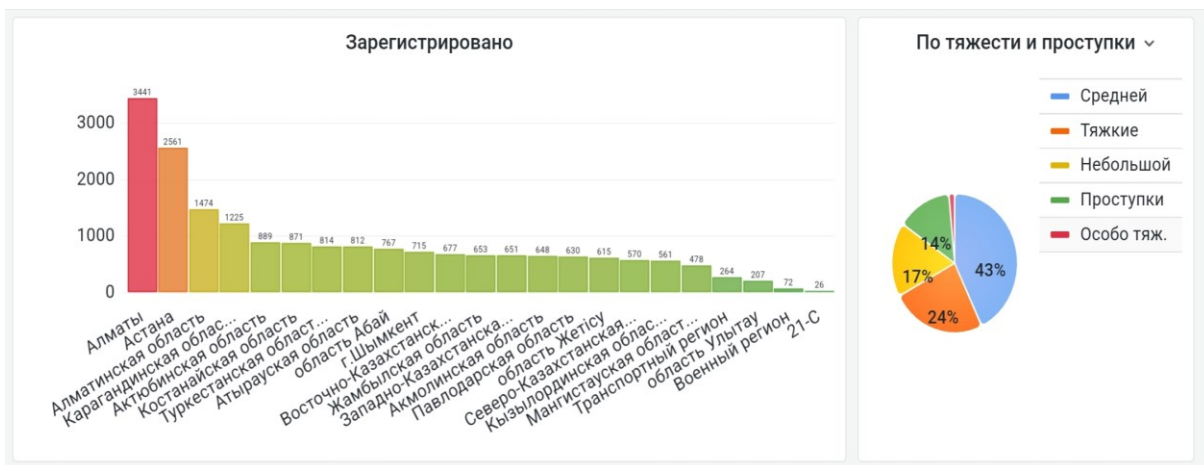
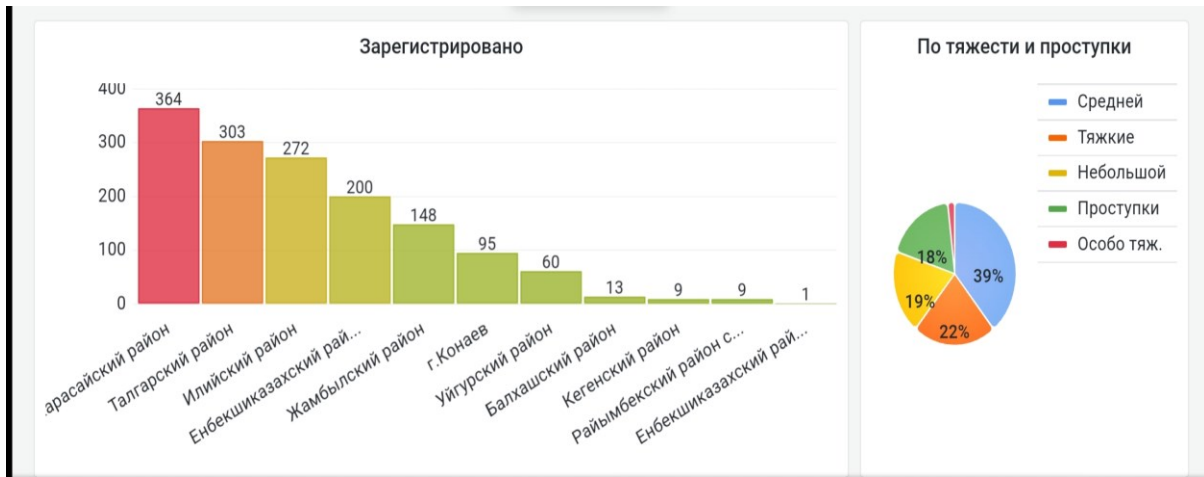
Таким образом, возраст, с которого лицо может быть привлечено к ответственности за совершение должностных или воинских преступлений в Республике Казахстан, определяется как 18 лет. Несовершеннолетние в возрасте до 18 лет могут быть подвергнуты альтернативным видам наказания, а военнослужащие, достигшие 18-летнего возраста, считаются юридически ответственными за свои действия во время службы в армии.

Система уголовного правосудия в Казахстане должна тщательно учитывать индивидуальные обстоятельства каждого дела, чтобы обеспечить торжество справедливости и защиту прав всех вовлеченных сторон.

Нами проведена статистика (см. рис.1):

Рис.1 Статистика субъектов уголовного правонарушения:

стрировано	Проступки	Небольшой	Средней	Тяжкие	Особо тяжкие
95	17	12	39	24	3
13	2	2	7	2	
200	47	44	74	33	2
1		1			
148	11	43	62	29	3
364	53	89	141	76	5
9		1	6	2	
9	1	2	1	5	



Регион	Зарегистрировано	Проступки	Небольшой	Средней
г.Конаев	95	17	12	
Балхашский район	13	2	2	
Енбекшиказахский район	200	47	44	
Енбекшиказахский район	1		1	
Жамбылский район	148	11	43	
Карасайский район	364	53	89	
Кегенский район	9		1	
Райымбекский район с.Нарынколь	9	1	2	

Список использованных источников:

1. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 500 с.
2. Михеев Р.И. Основы учения о вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. - Владивосток, 1983. -300 с.
3. Лазарев А.М. Субъект преступления. – М., 1981. – 120 с.
4. Аиштов З.О. Уголовное право РК (Общая часть). Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2013. – 592 с.

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW**

МРНТИ 10.01.11

10.51889/1810-8636.2023.1.71.011

УДК 378

Толеубекова Б.Х.¹, Хведелидзе Т.Б.¹, Сайлибаева Ж.Ю.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО: ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ, СИСТЕМА,
СТРУКТУРА И ПРИНЦИПЫ**

Аннотация

Современный уровень развития образовательного права в Казахстане отличается достаточной сложностью своей структуры и обширным объемом понятийно-категориального аппарата. Активные изменения в системе традиционных представлений об образовательном праве, сформированных еще в советский период развития права, произошли с момента присоединения Казахстана к Болонскому процессу. Болонская система предполагает соответствие системе параметров, отвечающих мировым стандартам в области образования в целом. Начальный период осваивания требований Болонского процесса был сопряжен со множеством сложностей, повлекших отказ от целого ряда институтов, обслуживавших социальные запросы по реализации права каждого на получение образования, а также связанных с определением степени доступности для представителей всех слоев населения Казахстана любого уровня образования. В этих условиях образовательное право приобрело новые контуры, ориентированные на общемировые стандарты в данной части. Процесс признания образовательного права как самостоятельной отрасли в системе национального права был длительным и сложным. Данное обстоятельство отразилось на качестве и существовании основных понятий и их определений, которые обслуживают данную отрасль права.

Необходимость определения понятия образовательного права, его системы, структуры, целей и задач обусловлена их востребованностью педагогами дошкольного обучения и воспитания, школьного образования, которые должны правильно применять в своей профессиональной деятельности установленные законом права и обязанности, грамотно защищать свои права, свободы и законные интересы в случаях их неправомерного нарушения кем бы то ни было.

Ключевые слова: образовательное право, его система, структура, цели и задачи.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках программы исследования по проекту «Образовательное право: методологические основы обязательного компонента педагогического специалитета», финансируемому из бюджета НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» (2023 г.).

B.Kh. Toleubekova¹, T.B. Khvedelidze¹, Zh.Yu. Sailibayeva¹
¹ Abai Kazakh national pedagogical university

EDUCATIONAL LAW: THE GENERAL CONSTITUTION, SYSTEM, STRUCTURE AND PRINCIPLES

Abstract

The modern level of development of educational law in Kazakhstan is characterized by sufficient complexity of its structure and an extensive volume of conceptual and categorical apparatus. Active changes in the system of traditional ideas about the educational law, formed during the Soviet period of development of law, occurred since Kazakhstan joined the Bologna process. The Bologna system implies compliance with a system of parameters that meet the world standards in the field of education in general. The initial period of mastering the requirements of the Bologna process was associated with many difficulties, which entailed the abandonment of a number of institutions that served the social needs to implement the right of everyone to education, as well as related to determining the degree of accessibility for representatives of all segments of the population of Kazakhstan to any level of education. Under these conditions, the educational law acquired new contours, focused on the global standards in this part. The process of recognition of the educational law as an independent branch in the system of national law was long and complex. This circumstance affected the quality and substance of the basic concepts and their definitions that serve this branch of law.

The need to define the concept of educational law, its system, structure, goals and objectives is due to their demand for teachers of preschool education and upbringing, school education, who must correctly apply in their professional activity the rights and obligations established by law, competently protect their rights, freedoms and legitimate interests in cases of their unlawful violation by anyone.

Keywords: educational law, its system, structure, goals and objectives.

Б.Х. Толеубекова¹, Т.Б. Хведелидзе¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ: ЖАЛПЫ ТҮСІНІК, ЖҮЙЕ, ҚҰРЫЛЫМ ЖӘНЕ ҚАҒИДАЛАРЫ

Аңдатпа

Қазақстанда білім беру құқығын дамытудың қазіргі деңгейі оның құрылымының жеткілікті күрделілігімен және тұжырымдамалық-категориялық аппараттың кең көлемімен ерекшеленеді. Кеңестік құқықты дамыту кезеңінде қалыптасқан білім беру құқығы туралы дәстүрлі идеялар жүйесіндегі белсенді өзгерістер Қазақстанның Болон процесіне қосылған кезінен бастап орын алды. Болон жүйесі Жалпы білім беру саласындағы әлемдік стандарттарға сәйкес келетін параметрлер жүйесіне сәйкестікті болжайды. Болон процесінің талаптарын игерудің бастапқы кезеңі әркімнің білім алу құқығын іске асыру жөніндегі әлеуметтік сауалдарға қызмет көрсететін бір-қатар институттардан бас тартуға, сондай-ақ Қазақстан халқының кез келген деңгейдегі барлық топтарының өкілдері үшін қолжетімділік дәрежесін айқындауға байланысты көптеген қиындықтармен ұштастырылды. Бұл жағдайда білім беру құқығы осы бөлімдегі жалпы әлемдік стандарттарға бағытталған жаңа контурларға ие болды. Білім беру құқығын ұлттық құқық жүйесіндегі дербес сала ретінде тану процесі ұзақ және күрделі болды. Бұл жағдай құқықтың осы саласына қызмет ететін негізгі ұғымдар мен олардың анықтамаларының сапасы мен мәніне әсер етті.

Білім беру құқығы ұғымын, оның жүйесін, құрылымын, мақсаттары мен міндеттерін анықтау қажеттілігі олардың мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу, мектептегі білім беру мұғалімдерінің сұранысына байланысты, олар өздерінің кәсіби қызметінде заңмен белгіленген құқықтар мен міндеттерді дұрыс қолдануы, олардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін біреу заңсыз бұзған жағдайда сауатты қорғауы керек.

Түйін сөздер: білім беру құқығы, оның жүйесі, құрылымы, мақсаттары мен міндеттері.

Введение

Актуальность тематики настоящего исследования обусловлена следующими обстоятельствами, рельефно проявляющими себя в последние 20 лет казахстанской независимости:

- критическое снижение качества образования;
- несоответствие уровня педагогического профессионализма педагогов мировым стандартам в данной области;
- рост случаев неправомерного поведения со стороны педагогов учреждений дошкольного обучения и воспитания, школьного образования в отношении обучаемых и воспитуемых;
- рост проявления агрессивного поведения в отношении педагогов со стороны школьников;
- рост проявления актов административного произвола по отношению к педагогам учреждений дошкольного обучения и воспитания, школьного образования со стороны администрации образовательных учреждений.

Все это, как нам представляется, является результатом крайне слабого владения педагогами знаниями о своем правовом статусе, о правах, свободах и законных интересах личности, вовлеченной в образовательный и воспитательный процессы, правовых способах их реализации и защиты от неправомерного воздействия, незнания основ образовательного права.

Для необходимости разрешения проблем обособления системы законодательства в самостоятельную отрасль имеет политико-правовое значение отношение со стороны высшего руководства страны к статусу педагога. На заседании Национального совета общественного доверия от 27 мая 2020 года Президент Республики К.-Ж. К. Токаев отметил, что образование должно признаваться в качестве важнейшей отрасли экономики. Во взаимосвязи с этим, очень важен профессионализм педагогов, который напрямую влияет на качество образования [1]. На пленарном заседании августовской конференции 2022 года Глава государства в своем выступлении подчеркнул, что для повышения конкурентоспособности нации нам необходимо на деле добиться высокого статуса наших педагогов.

Наряду с этим, высшее руководство страны достаточно критически относится к фактам, отражающим несовместимые с высоким званием педагога проявления глумления над воспитанниками и обучаемыми, неадекватного поведения педагогов как на работе, так и в иной обстановке. Все это оценивается как результат отсутствия надлежащей правовой подготовки педагога к образовательной и воспитательной деятельности.

Цель исследования: дать общее понятие образовательному праву как отрасли в системе национального права, определить его систему, структуру, цели и задачи.

Значимость исследования усматривается в том, что уяснение содержания образовательного права и определение его места и роли в системе национального права позволит избрать наиболее продуктивную методологию в дальнейшем исследовательском процессе, связанном с определением параметров изучения студентами педагогических вузов и факультетов образовательного права как компонента образовательных программ по подготовке педагогов высшей квалификации.

Материалы и методы исследования

Методология исследования основана на принципах и гарантиях Конституции Республики Казахстан, на ключевых положениях конституционного Закона Республики Казахстан «О статусе педагога», имеющих отношение к правам, свободам и законным интересам человека и гражданина в области образования, приоритетах Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, законодательстве об образовании и педагогической деятельности. В частности, имеют методологическое значение следующие нормы Конституции РК: ст. 12 (о гарантированности прав и свобод человека в соответствии с Конституцией); ст. 13 (о праве каждого на судебную защиту своих прав и свобод); ст. 24 (о праве на свободу труда); ст. 27 (о государственной защите брака и семьи, материнства, отцовства и детства); ст.30 (о гарантированности бесплатного среднего образования) [2]. Методологические основы,

содержащиеся в ЗРК «О статусе педагога», заключаются в следующих его нормах: ст. 1 (о понятии «педагог»); ст. 4 (о статусе педагога); ст. 7 (о правах педагога при осуществлении профессиональной деятельности); ст. 15 (об обязанностях педагога) [3]. Методологически значимые положения, содержащиеся в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, нами усматриваются в следующих установлениях: раздел 3 (об основных принципах правовой политики), раздел 4, пункт 4.2. (о совершенствовании нормотворчества и анализе регуляторного воздействия права), раздел 7 (о правовом образовании) [4]. В рамках Закона Республики Казахстан «Об образовании» методологическое значение имеют следующие нормы: ст. 2 (о законодательстве РК в сфере образования); ст. 3 (о принципах государственной политики в области образования); глава 3 (о понятии системы образования, задачах и уровнях образования); глава 7 (о статусе педагогического работника) [5].

Методическая основа связана с современными видами и технологиями толкования норм права, наработками сравнительного правоведения, а также способами анализа и оценки содержания нарративных источников, имеющих отношение к теме исследования. В работе применены такие методы толкования норм права, как аутентичное, доктринальное, логическое, систематическое. Используются материалы, представленные в официальных источниках, доступных для широкого читателя научных изданиях по тематике исследования, а также результаты исследований, проведенных Б. Толеубековой, Ж. Сайлибаевой и З. Тыныбековой в 2019 году в рамках грантового проекта «Нормативно-правовое регулирование и механизмы государственной политики обеспечения равенства возможностей в высшем образовании в условиях постсоветской трансформации (на примере Республики Казахстан)» [6]. Достаточность аргументационной базы достигалась путем применения метода компаративистики, позволяющего осуществлять селективный подход в деятельности по обоснованию правомерности имплементации правовых парадигм в национальную систему права.

Результаты и их обсуждение

Внимание юристов было обращено на проблемы правового регулирования отношений, складывающихся в области образования, немногим более двадцати лет назад. Это было связано с тем, что вошла в активную стадию государственная политика по обеспечению соответствия системы образования международным правовым стандартам. В 1999 году был принят первый в истории суверенного Казахстана Закон Республики Казахстан «Об образовании» [7]. В данном акте содержалась самостоятельная статья 3 «Принципы государственной политики в области образования» (всего 11 принципов). Этот закон был упразднен вместе с принятием нового ЗРК «Об образовании» в 2007 году. В новом ЗРК «Об образовании» также содержалась самостоятельная статья 3 «Принципы государственной политики в области образования» (всего 10 принципов). Законодательное закрепление системы принципов государственной политики Казахстана в области образования имеет важное значение для полноты понимания сущности образовательного права и формулирования его дефиниции.

Сравнение принципиальных основ государственной политики, принятых в 1999 году, с принципами, принятыми в 2007 году, свидетельствуют о том, что сохранилась в неизменном виде из принципов 1999 года только одна третья часть. Сравнительная таблица систем принципов государственной политики в области образования, принятых в 1999 году и обновленных в 2007 году, приведена ниже (табл. 1):

Сравнительная таблица систем принципов государственной политики Республики Казахстан по законодательству об образовании в 1999 г. и 2007 г.

Принципы гос.политики РК по ЗРК «Об образовании от 07.06.1999 г. № 389-І (ст. 3)	Принципы гос.политики РК по ЗРК «Об образовании» от 27.07.2007 г. № 319-ІІІ (ст. 3)
1) равенство прав всех <i>граждан Республики Казахстан</i> на образование	1) равенство прав всех на получение <i>качественного образования</i>
	2) приоритетность развития системы образования
2) доступность образования всех уровней для населения с учетом интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого лица	3) доступность образования всех уровней для населения с учетом интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого лица
3) светский характер образования	4) светский, <i>гуманистический и развивающий</i> характер образования, <i>приоритет национальных и гражданских ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности</i>
	5) уважение прав и свобод человека
4) стимулирование образованности личности и развитие одаренности	6) стимулирование образованности личности и развитие одаренности
5) непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность всех его ступеней; единство обучения и воспитания	7) непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность его <i>уровней</i>
5)... единство обучения и воспитания	8) единство обучения, воспитания и <i>развития</i>
См. пункт 7)	9) демократический характер управления образованием, <i>прозрачность деятельности системы образования</i>
6) разнообразие организаций образования по формам собственности, формам обучения и воспитания, направлениям образования	10) разнообразие организаций образования по формам собственности, формам обучения и воспитания, направлениям образования
7) демократический характер управления образованием, <i>расширение академических свобод и полномочий организаций образования</i>	См. пункт 9)
8) гуманистический и развивающий характер образования	См. пункт 4)
9) <i>интеграция образования, науки и производства</i>	
10) <i>профессиональная ориентация обучающихся</i>	
11) <i>информатизация системы образования</i>	

Примечание: курсивом выделены различия в редакциях принципов.

Пилотажный анализ данных сравнительной таблицы позволяет утверждать, что государственная политика начиная с 2007 года обогатилась новыми направлениями и приоритетами, обозначенными в принципах. Эти новеллы свидетельствуют о том, что область

образования в своем развитии поднялась на качественно новый уровень, укрепление которого нуждается в модернизации правовой регламентации. В качестве позитивных отличий ЗРК 2007 года от ЗРК 1999 года, имеющих методологическую значимость, мы обращаем внимание на следующие преимущества ЗРК 2007 года:

- провозглашается равенство прав всех не просто «на образование», а на «качественное образование»;

- круг субъектов, обладающих правом на образование, значительно расширяется таким образом, что если это равенство ранее распространялось только на граждан РК, то теперь это равенство охватывает «всех», то есть и граждан Казахстана, и иностранцев, и лиц без гражданства;

- впервые утверждается принцип уважения прав и свобод человека, что означает распространение данного принципа не только на граждан Казахстана, но и на всех лиц, не обладающих признаком казахстанского гражданства, но находящихся на нашей территории. Это замечательный аспект, предполагающий расширение международного уровня правоотношений в области образования;

- признается единство обучения, воспитания и развития. Данный принцип может быть интерпретирован как неразрывность процессов обучения от воспитания, а воспитание вкупе с обучением – это критерий развития личности.

Отказ законодателя от таких ранее действовавших принципов государственной политики, как интеграция образования, науки и производства, профессиональная ориентация обучающихся, информатизация системы образования отчасти объясняется изменениями в финансово-экономической, промышленной, информационной отраслях политики Казахстана.

Соблюдение системы принципов государственной политики в области образования требует включения в правовой оборот значительного арсенала нормативных правовых источников, регулирующих весь спектр правоотношений, возникающих в процессе образовательно-воспитательной и научно-исследовательской деятельности. То обстоятельство, что регламентирующие образовательную организацию и деятельность нормы размещены во множестве разных отраслевых законов, не является препятствием для признания образовательного права в качестве одной из отраслей системы национального права.

Теоретически вопрос о существовании или только целесообразности признания самостоятельности образовательного права до присоединения Казахстана к Болонскому процессу был достаточно спорным. Наряду с этим, признание государством образовательного права в качестве отрасли правоотношений становится достаточно ясным на основании самого факта закрепления ЗРК «Об образовании» в национальной системе правовых источников, регулирующих отношения в области образования.

Системный характер образовательного права у исследователей не вызывает сомнений. Системность образовательного права обусловлена следующими признаками:

- широкий спектр нормативных правовых источников, составляющих правовую основу данной отрасли права. Согласно ст. 2 ЗРК «Об образовании» законодательство РК в области образования включает в себя: Конституцию РК, конституционные законы, ЗРК «Об образовании», иные нормативные правовые акты, а также международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан. Эта система нормативных правовых актов предполагает законодательное определение места и уровня конкретного акта, входящего в эту систему. Относительно иных нормативных правовых актов РК, то здесь уместно упомянуть такие кодифицированные законы, как Трудовой кодекс РК [8], Кодекс об административных правонарушениях РК [9], Гражданский кодекс РК [10], Уголовный кодекс РК [11], а также соответствующие им отраслевые процессуальные кодексы, Предпринимательский кодекс РК [12] (данный перечень не является исчерпывающим);

- законодательное закрепление системы принципов государственной политики Казахстана в области образования;

- охват одним законом «Об образовании» всех уровней (ступеней) системы образования в стране и выстраивание регламентации организации и деятельности учреждений образования как целостной системы, имеющей внутреннюю структуру в зависимости от уровня (ступени) образовательного учреждения;

- наличие правил гарантированного перехода из одного уровня образования в другой (от дошкольного обучения и воспитания к начальному школьному образованию, от начальной школы к средней, от школьного образования к высшему образованию, от высшего образования к послевузовскому образованию);

- применения государственных стандартов в сфере образовательных отношений;

- предусмотрение отраслевой юридической ответственности (трудовой, гражданско-правовой, административно-правовой, уголовно-правовой) в случаях нарушения действующих правил субъектами образовательной деятельности.

Системность не исключает комплексного характера законодательной регламентации образовательной сферы. Комплексность – показатель структуры отрасли. Структура охватывает множество разных институтов (институт дошкольного воспитания, институт дошкольного обучения, институт начального образования, институт высшего образования, институт бакалавриата, институт послевузовского образования и т.д.) Так, А.О. Мазурина дает следующее определение образовательного права: «Образовательное право – совокупность знаний о группе сложных образовательных отношений, имеющая специфический метод правового регулирования, принципы, особые функции, специальный объектный состав» [13]. Признак совокупности знаний может быть подвергнут расширительному толкованию в том смысле, что построение тех или иных правоотношений в образовательной области требуют применения норм из разных традиционно сложившихся отраслей в национальной системе права. Наряду с этим, Е.А. Суханов считает, что «образовательное право – сугубо условное понятие, за которым в действительности стоит закон об образовании» [14]. Безусловно, закон об образовании – базисный правовой источник. Однако это не означает, что законодательная основа ограничивается этим источником. С учетом формы собственности, к которой данное образовательное учреждение относится, мы различаем государственные учреждения и частные, а значит должны учитывать особенности формирования, трансформации, упразднения, расширения материально-финансовой базы учреждений образования, характер правовых санкций, наступающих в результате нарушения собственниками правил функционирования данных учреждений и многое другое. При этом, независимо от формы собственности, в образовательной сфере устанавливаются единые государственные стандарты.

С учетом уровней образования в Казахстане действуют два министерства: Министерство просвещения и Министерство науки и высшего образования. В рамках указанных ведомств разрабатываются и внедряются в образовательную практику и науку собственные нормативные акты, ориентированные на урегулирование узких направлений, требующих детальной регламентации конкретных правоотношений. Регламентационная база обоих министерств развивается сообразно приоритетам, обозначенным в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [4], Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы [15], предписаниям, предусмотренным Законом «О государственной службе Республики Казахстан» [16], иными законами РК. Очевидно, что комплексный закон РК «Об образовании» рано или поздно утратит свою эффективность. Процесс внесения в него изменений и дополнений отдельно по вопросам просвещения, отдельно по вопросам науки и высшего образования значительно осложняется в условиях функционирования двух новых самостоятельных министерств. Возрастает угроза внесения в действующий закон «Об образовании» норм, содержащих противоречия или положения, неприемлемые для одного из двух министерств, на равных пользующихся этим законом.

То, что было целесообразным на этапе первоначального осмысления сущности образовательного права, с истечением времени потеряло свою научную ценность и практическую привлекательность. Так, проводя экскурс в историю формирования и становления

образовательного права в советский период развития государственности, В. В. Кванина отмечает, что вопрос о статусе законодательства об образовании поднимался многими советскими исследователями, но до конца вопрос не был разрешен. В частности, предлагалось признать правовую систему регулирования отношений в области народного просвещения в качестве подотрасли административного права [17]. На современном этапе развития общественных отношений представление о месте и отраслевой принадлежности законодательства об образовании подверглось новому осмыслению. Так, И.Сурнин утверждает, что «образовательное право – это совокупность правил поведения, установленных государством или от имени государства для урегулирования образовательных отношений» [18]. Аналогичные точки зрения высказывали в начале XXI-го века Л.В. Сырых [19] и Д.Б. Миннигулова [20]. Наряду с этим, Л.В. Сырых является одним из наиболее последовательных правоведов в изучении проблем регулирования отношений в области образования, связанных с признанием самостоятельной отрасли образовательного права в контексте законодательства СССР о народном просвещении. Вместе с обретением суверенитета странами постсоветского пространства позиции названных исследователей получили новое развитие при сохранении идеи о концептуализации образовательного права в условиях нового времени и новой системы государственности.

Особого внимания заслуживает процесс поэтапного вхождения национального образовательного права в мировое пространство. Эти этапы связаны с присоединением Казахстана к Болонскому процессу. Официальной датой начала Болонского процесса принято считать 19 июня 1999 года, когда в итальянском городе Болонья министры образования из 29-ти стран Европы приняли Декларацию под названием «Зона европейского высшего образования» (иначе: Болонская декларация). Присоединение Казахстана к этому процессу произошло спустя почти 11 лет после этого события – в марте 2010 год. В июне 1999 года был принят ЗРК «Об образовании», который в большинстве своих положений еще отражал просоветские представления об образовательной сфере. И совершенно естественно, что Казахстан в этот период еще не мог претендовать на свое место в системе образования европейского образца. Болонский процесс ориентирован на высшее образование и процесс присоединения к нему потребовал внесения значительных изменений в правовую регламентацию. В результате целенаправленных мер по реформированию системы высшего образования в 2007 году был принят действующий Закон Республики Казахстан «Об образовании», который является базисным нормативным правовым актом, содержащим комплекс правил о правоотношениях в области всех уровней образования.

Сохранение комплексного закона «Об образовании», на наш взгляд, в условиях размежевания в 2022 году ранее единого ведомства в лице Министерства образования и науки Республики Казахстан на два самостоятельных министерства – Министерство просвещения и Министерство науки и высшего образования, о чем было сказано выше, – будет оказывать сдерживающее влияние на дальнейшее усовершенствование образовательного права. Представляется, что последующий ход событий должен проходить в следующих направлениях: разработка и принятие Республикой Казахстан двух самостоятельных законов: «О просвещении» и «О науке и высшем образовании». Полагаем целесообразным придание предлагаемым законодательным актам кодифицированной формы. Кодификация как четко структурированная и системная форма выражения нормативных правил поведения субъектов воспитательной, образовательной, а также научной деятельности позволит на законодательном уровне дать определение понятиям, обслуживающим разные уровни обучения, образования и науки, принятые в Казахстане. Так, понятие «образование» неприемлемо для дошкольного воспитания и обучения, последнее входит в функциональное поле Министерства просвещения, а понятия «вузовское образование» и «послевузовское образование» входят в функциональное поле Министерства науки и высшего образования. Можно привести немало примеров иных понятий и категорий, адресованных разным ведомствам, и они могут превратиться в достаточно объемный материал. Более того, предметы и методы регулирования правовых отношений в

сфере просвещения, а также в сфере науки и высшего образования разные, как разными являются сами принципы государственной политики в указанных сферах, а также гарантии их соблюдения.

Основные выводы

1. Образовательное право в современных условиях перестало быть предметом научных споров относительно наличия в нем признаков, указывающих на его отраслевую самостоятельность. В настоящее время данное обстоятельство не препятствует отнесению исследуемой отрасли к комплексным отраслям права.

2. Организационное размежевание в 2022 году Министерства науки и образования Республики Казахстан на два самостоятельных ведомства: Министерство просвещения РК и Министерство науки и высшего образования РК – нами оценивается как одна из предпосылок для разработки и принятия Казахстаном новых законов: «О просвещении» и «О науке и высшем образовании».

3. С учетом специфики регулируемых правоотношений, характеризующихся обилием ведомственных нормативных актов, и в целях придания законодательству в данной части целостного и завершенного характера целесообразно придание предлагаемым законам РК «О просвещении» и «О науке и высшем образовании» кодифицированной формы. Переход на кодифицированную форму раз и навсегда снимет основания для споров о самостоятельности образовательного права, сократит количество документов ведомственного характера, придаст нормативным правовым предписаниям строго адресный характер и снизит риски формирования противоречивых толкований смежных понятий, находящихся в обороте сфер просвещения, науки и высшего образования.

Список литературы

1. Электронный ресурс. Режим доступа: google.com/starc=цитаты+токаева+об+образовании@rsls=1CJZFP_enkz987kz9878@og (дата обращения: 18.01.2023 г.).
2. Конституция Республики Казахстан – Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. С изменениями и дополнениями по состоянию на 17.09.2022 г. // <https://constitution.kz> (дата обращения: 26.02.2023 г.).
3. О статусе педагога – Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 г. № 293-VI 05.07.2014 г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs> (дата обращения: 26.02.2023 г.).
4. Концепция правовой политики Республик Казахстан до 2030 года – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15.10.2021 г. № 27.12674 // <https://adilet.zan/kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 26.02.2023 г.).
5. Об образовании – Закон Республики Казахстан от 27.07.2007 г. № 319-III. С изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs> (дата обращения: 26.02.2023 г.).
6. Толеубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З.К. Нормативно-правовое регулирование и механизмы государственной политики обеспечения равенства возможностей в высшем образовании в условиях постсоветской трансформации (на примере Республики Казахстан). – Монография. Часть 1. – Алматы: КазНПУ имени Абая, 2019. – 225 с.
7. Об образовании – Закон Республики Казахстан от 07.06.1999 г. № 389-I. Упразднен на основании ЗРК от 27.07.2007 г. № 319-III ЗРК. // <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения: 27.02.2023 г.).
8. Трудовой кодекс Республики Казахстан – Закон Республики Казахстан от 23.11.2015 г. № 414-V ЗРК. // <https://adilet.zan/kz/rus/docs> (дата обращения: 08.03.2023 г.).
9. Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан – Закон Республики Казахстан от 05.07.2014 г. № 235-V ЗРК. По состоянию на 07.03.2023 г. // <https://adilet.zan/kz/rus/docs> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

10. Гражданский кодекс Республики Казахстан – Закон Республики Казахстан от 27.12.1994 г. № 268-ХІІІ ЗРК. По состоянию на 02.01.2023 г. // <https://adilet.zan.kz>rus>docs> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

11. Уголовный кодекс Республики Казахстан – Закон Республики Казахстан от 03.07.2014 г. № 226-V ЗРК. С изменениями и дополнениями по состоянию на 3.12.2022 г. // <https://adilet.zan.kz>rus>docs> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

12. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан – Закон Республики Казахстан от 29.10.2015 г. № 375-V ЗРК. С изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2022 г. // <https://adilet.zan.kz>rus>docs> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

13. Мазурина А. О. Образовательное право как комплексная отрасль в системе российского права // <https://cyberleninka.ru>article>obrazovatelnoe-pravo> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

14. Электронный ресурс. Режим доступа: // <https://cyberleninka.ru>obrazovatelnoe-pravo> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

15. Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 02.02.2022 г. № 802 // <https://adilet.zan.kz>rus>docs> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

16. О государственной службе Республики Казахстан – Закон Республики Казахстан от 23.11.2015 г. № 416-V ЗРК. По состоянию на 07.03.2023 г. // <https://adilet.zakon.kz>ru>docs> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

17. Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования // <https://lexed.ru/obrazovanie-pravo/knigi/kvanina/kvanina-03.php> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

18. Сурнин И. Образовательное право -з понятие, предмет, метод правового регулирования образовательных отношений // <https://pandia.ru/text/80/174/22494/php> (дата обращения: 08.03.2023 г.).

19. Сырых В. М. Образовательное право как отрасль российского права. – М., 2000.

20. Миннигулова Д. Б. Проблемы понятия и структуры образовательного права // *Право и образование.* – 2009, № 4.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Балғымбекова Г.У. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің қауымд.профессоры, з.ғ.к. *email:Gbalgimbekova@mail.ru*

Белхожаева Д.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, *e-mail: dinar_15@list.ru*

Бижанова А.Р. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.д., Алматы, Қазақстан, *e-mail: [e-mail: Aike_74@mail.ru](mailto:Aike_74@mail.ru)*

Бурибаев Е.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры. *e-mail: yermek-a@mail.ru*

Даубасов С.Ш. – Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің қауымд.профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. *e-mail: sabit_75@mail.ru*

Досанов Е. - «Құқықтану» мамандығының 2-курс студенті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. *e-mail: dosanovernazar04@gmail.com*

Жомартқызы А. - ҚазҰАУ, аға оқытушы, Алматы қаласы, Қазақстан, *e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com*

Жумашов Д.Н. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» мамандығының 2-курс магистранты, *e-mail: Demeu.zhumashov@gmail.com*

Калматаев Е. – «Құқықтану» мамандығының 2-курс студенті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. *e-mail: elzhankalmataev@gmail.com*

Каримов К.С. – PhD, кафедра доценті Қоқан мемлекеттік педагогикалық институты, Қоқан қ., Өзбекстан. *e-mail: qahramonjob876@umail.uz*

Кошкинбаева А.С. – «Туран» Университетінің қауымд.профессоры, PhD, *e-mail: a.koshkinbayeva@turana-edu.kz*

Меирбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, *e-mail: Meirbekova67@mail.ru*

Окаева Л. - «Құқықтану» мамандығының 2-курс студенті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. *e-mail: okaevaleila@gmail.com*

Османова Г. Ж. - PhD, Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының аға оқытушы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. *e-mail: gulaina.78@mail.ru*

Сайлибаева Ж.Ю. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, *e-mail: zhanel.sailibaeva@mail.ru*

Тайторина Б.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, *e-mail: binur.a@mail.ru*

Толеубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, *e-mail: madina_khv@mail.ru*

Тұрлыханқызы Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы *e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru*

Хайруллаева В.Х. Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің қауымд.профессоры, ф.ғ.к. *e-mail: khairullayeva_v@mail.ru*

Хамзина Ж.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының зерттеуші-профессоры, *e-mail: 292803@mail.ru*

Хведелидзе Т.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, *e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru*

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Балгимбекова Г.У. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Карагандинского университета имени Е.А.Букетова. email: Gbalgimbekova@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: dinar_15@list.ru

Бижанова А.Р. – доктор юридических наук, асс. профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: Aike_74@mail.ru

Бурибаев Е.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yermek-a@mail.ru

Даубасов С.Ш. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Права Казахского национального аграрного исследовательского университета, Казахстан, г. Алматы, e-mail: sabit_75@mail.ru

Досанов Е. - студент 2-курса по специальности Юриспруденция, Республика Казахстан, г. Алматы. e-mail: dosanovernazar04@gmail.com

Жомартқызы А. – КазНАУ, ст. преподаватель, г.Алматы, Казахстан. e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

Жумашов Д.Н. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, магистрант 2 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: Deten.zhumashov@gmail.com

Калматаев Е. – студент 2-курса по специальности Юриспруденция, Республика Казахстан, г. Алматы. e-mail: elzhankalmataev@gmail.com

Каримов К.С. – PhD, доцент кафедры Кокандский государственный педагогический институт, г. Коканд, Узбекистан qahramonjob876@umail.uz

Кошкинбаева А.С. – ассоциированный профессор Университета «Туран», PhD, e-mail: a.koshkinbayeva@turana-edu.kz

Меирбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Окаева Л. - студент 2-курса по специальности Юриспруденция, Республика Казахстан, г. Алматы. e-mail: okaevaleila@gmail.com

Османова Г.Ж. - PhD, старший преподаватель КазНПУ имени Абая, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., асс. профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Тайторина Б.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Турлыханқызы К. – Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденция», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хайруллаева В.Х. – к.ф.н, ассоц. проф., Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: khairullayeva_v@mail.ru

Хамзина Ж.А. – доктор юридических наук, профессор-исследователь кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: 292803@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – к.ю.н., асс. профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: khvedelidze_tima@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Balgimbekova G.U. – Candidate of Law, associate professor of the Karaganda Buketov University. email: Gbalgimbekova@mail.ru

Belkhozhayeva D.Zh. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dinar_15@list.ru

Bizhanova A.R. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: Aike_74@mail.ru

Buribayev E.A. – doctor of law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of Abai KazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Daubassov S. – Candidate of Law, associate professor of the Department of law of the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: sabit_75@mail.ru

Dosanov Ye. - 2-year student in the specialty "Jurisprudence", Republic Kazakhstan, Almaty. e-mail: dosanovernazar04@gmail.com

Kalmatayev Ye. - 2-year student in the specialty "Jurisprudence", Republic Kazakhstan, Almaty. e-mail: elzhankalmataev@gmail.com

Karimov K.S. PhD, Associate Professor of the Department of Kokand State Pedagogical Institute, Kokand, Uzbekistan qahramonjob876@umail.uz

Khairullayeva V. – associate professor of the Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. e-mail: khairullayeva_v@mail.ru

Khamzina Zh.A. – Doctor of Law, Professor-Researcher of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: 292803@mail.ru

Khvedelidze T.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Koshkinbayeva A.S. associate professor of the Turan University, PhD, e-mail: a.koshkinbayeva@turan-edu.kz

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Okayeva L. - 2-year student in the specialty "Jurisprudence", Republic Kazakhstan, Almaty. e-mail: okaevaleila@gmail.com

Osmanova G. - PhD, Senior Lecturer of the Abai Kazakh National Pedagogical University e-mail: gulaina.78@mail.ru

Sailibayeva Zh.Yu. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Taitorina B.A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Toleubekova B.Kh. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru

Turlykhanqyzy K. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Zhomartkyzy A. - the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

Zhumashov D.N. – 2 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Demeu.zhumashov@gmail.com

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2023 ж. №2 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаныңға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2023жылдың 1 маусымына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты <https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions> сайтқа тіркелу арқылы жүктеу аласыз.

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӨӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен–ӨӨЖ, FTAMP*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН(қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі–10 бет (минималды көлем–5 бет, ерекше жағдайда – 15-17бет);
- Мәтін Word97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль –14;
- Жол аралық интервал1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20мм, сол – 30мм, оң – 15мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1,с.15] –1– дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **156** .– бетін және оның номерін көрсету.

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекет аралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеуәдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар(қорытынды).

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ.АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №2, 2023 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц–3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей–до 1 июня 2023 г.

Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте

<https://bulletin-jurisprudence->

[kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions](https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions)

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- Влевом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
 - Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полу жирным шрифтом);
 - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – вырав-нивание по левому краю с отступом в 6 символов;
 - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
 - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
 - Через строку текст;
 - Через строку список литературы (шрифт-курсив);
 - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17страниц);
 - Текст должен быть набранв редакторе Word97-2003;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Междустрочный интервал 1,0;
 - Параметры страницы: верхний и нижний – 20мм, левый – 30 мм, правый–15мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1,с.15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированными состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заклучение). Предпочтение редакционная коллегия будет отдавать статьям, в которых имеются ссылки на статьи, опубликованные в ранее изданных номерах настоящего Вестника. Не рекомендуется применять в тексте не установленные синтаксисом языка знаки препинания, а также знаки, используемые в рекламных целях, например: птички, жирные точки вместо тире или дефиса и т.п.

УДК 323.28
МРНТИ11.25.41

Үлгі/Образец

ОБРАЗЕЦ

Кубашев А.Т.¹

¹д.ю.н., профессор, Института истории и права при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступно стьюподобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей выше указанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

А.Т. Кубашев¹

¹з.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының профессоры,
Алматы, Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидаларымен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «В Контакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудиоматериалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

A.T. Kubashev¹

¹Doctor of Law, Professor, Institute of History and Law at Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME

Abstract

At present, in the context of the high development of ICTs, terrorist organizations, as well as various extremist associations based on the dogma and position of Islam religion, have received a kind of information technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to increasingly actively carry their destructive ideology and recruit more and more followers in various parts of the world.

This article considers the problems of spreading not only an open call to terrorist actions, but also the prerequisites of religious extremism, expressed in video sermons of a dubious nature in such widely used information resources as Youtube and the social network "Vkontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan.

The work also analyzed the availability of similar video materials and groups for the Kazakhstan segment of users above the specified video hosting and social network.

Keywords: information space, Internet, social networks, ideology, Internet communities, threat, radicalism, religious extremism, terrorism, Salafism, Kaznet

Текст статьи

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3.

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa.network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева Л. (ИГИЛ)ДАИШ подкрался виртуально [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Botobekov, U. ISIS and Central Asia: AS hifting Recruiting Strategy [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика. – 2016. – №4. – С.74.